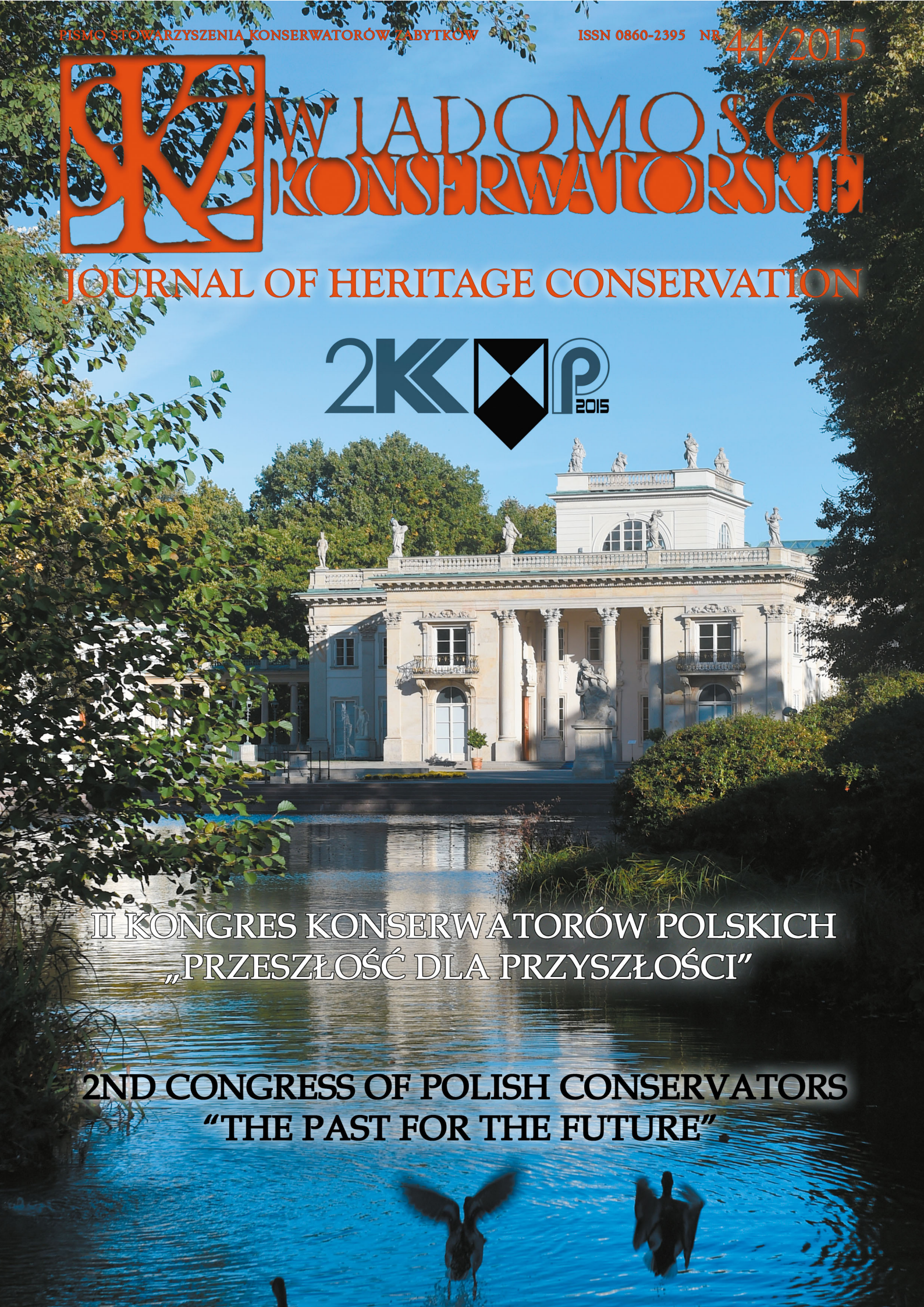

WIADOMOŚCI KONSERWATORSKIE

JOURNAL OF HERITAGE CONSERVATION

II KONGRES KONSERWATORÓW POLSKICH
„PRZESZŁOŚĆ DLA PRZYSZŁOŚCI”

2ND CONGRESS OF POLISH CONSERVATORS
“THE PAST FOR THE FUTURE”

ŁAZIENKI
KRÓLEWSKIE

GALERIA RZEŻBY – KOPIE NAJSŁYNIEJSZYCH DZIEŁ ANTYCZNYCH

Królewska Galeria Rzeźby w Starej Oranżerii to jedno z najbardziej nastrojowych miejsc w letniej rezydencji Stanisława Augusta. Na tle iluzjonistycznie namalowanej architektury i włoskiego pejzażu eksponowane są najświetniejsze kopie starożytnych rzeźb, ustawione na kształt alei posągów w antycznych ogrodach.

Flora Farnese, Apollo Belwederski, Grupa Laokoona, Meleager, a także Amazonka Mattei tworzą tzw. „Kolumnadę Kamsetzera” – jedną z najciekawszych idei epoki Oświecenia, przez dziesięciolecia uznawaną za projekt niezrealizowany.

Dopiero odkrycia konserwatorskie ujawniły pod tynkami Starej Oranżerii XVIII-wieczne malowidła. Na ich podstawie udało się odtworzyć Galerię Rzeźby zgodnie z koncepcją Stanisława Augusta, co pozwoliło urzeczywistnić jego marzenia o nowoczesnym muzeum publicznym. Dzięki temu od czerwca 2015 r., kiedy Galeria Rzeźby została udostępniona zwiedzającym, goście Łazienek Królewskich mogą tam podziwiać marmurowe rzeźby i gipsowe kopie najświetniejszych dzieł antycznych, które udało się zgromadzić królowi.

W Starej Oranżerii, wzniesionej według projektu nadwornego architekta Dominika Merliniego, oprócz Królewskiej Galerii Rzeźby mieści się także Teatr Królewski – jeden z kilku w Europie oryginalnych XVIII-wiecznych teatrów dworskich. Słynie z wyjątkowej akustyki, dzięki czemu idealnie nadaje się do prezentowania dzieł muzycznych. Jego architektura wpisuje się zaś w nastrojowe oblicze historycznego miejsca, jakim są Łazienki Królewskie.

fot. Waldemar Panów

WIADOMOŚCI KONSERWATORSKIE

JOURNAL OF HERITAGE CONSERVATION

Radaktor Naczelny • Editor In Chief

Prof. dr hab. Kazimierz Kuśnierz

Redaktorzy Tematyczni • Topical Editors

Dr Łukasz Bednarz

(konstrukcje murowane / *masonry structures*), Politechnika Wrocławska

Prof. dr hab. Jerzy Jasięńko

(konstrukcja i konserwacja / *constructions and conservation*)

Politechnika Wrocławska

Dr hab. Hanna Kóčka-Krenz, prof.

(archeologia / *archaeology*), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Dr hab. Dominika Kuśnierz-Krupa

(urbanistyka, krajobraz kulturowy / *urban planning, cultural landscape*)

Politechnika Krakowska

Prof. Andrzej Koss

(konserwacja i restauracja dzieł sztuki

conservation and restoration of works of art)

Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie

Prof. dr hab. Czesław Miedziałowski

(konstrukcja / *constructions*), Politechnika Białostocka

Dr Tomasz Nowak

(konstrukcje drewniane / *timber structures*), Politechnika Wrocławska

Prof. dr hab. Zdzisława Tołłoczko

(historia sztuki, kultury, estetyka / *history of art and culture, aesthetics*)

Politechnika Krakowska

Sekretarz Redakcji • Editorial Secretary

Dr Michał Krupa

e-mail: wk@skz.pl

Biuro Redakcji • Editorial Office

Mgr Jacek Rulewicz, Sekretarz Generalny SKZ

00-464 Warszawa, ul. Szwolężerów 9

tel. 22-629-21-31, e-mail: info@skz.pl, wk@skz.pl

Tłumaczenie • Translation

Mgr Violetta Marzec, Mgr Iweta Kluczycka, Dr Marta Urbańska

Projekt okładki • Cover design

Dr hab. Dominika Kuśnierz-Krupa, Dr Michał Krupa

W projekcie okładki wykorzystano zdjęcie autorstwa Jana Zycha.

Opracowanie graficzne i DTP • Graphic design and DTP

Sławomir Pęczek, EDITUS, tel. 71-793-15-00, 502 23-43-43

www.editus.pl

Redaktor techniczny • Technical Editor

Zdzisław Majewski

Realizacja wydawnicza • Publishing

Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne

53-204 Wrocław, ul. Ojca Bezymy 20/b

tel./fax 71-363-26-85, 71-345-19-44

www.dwe.wroc.pl

Wydawca • Publisher

Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków

00-464 Warszawa, ul. Szwolężerów 9

tel. 22-621-54-77, fax 22-622-65-95

Nakład: 1000 egz. Edition: 1000 copies.

Druk ukończono w 2015 r. Printed in 2015.

Instrukcje dla autorów, podstawowe zasady recenzowania publikacji oraz lista recenzentów dostępne są na stronie internetowej www.wiadomoscikonserwatorskie.skz.pl

Instructions for authors, basic criteria for reviewing the publications and a list of reviewers are available on the Internet website www.wiadomoscikonserwatorskie.skz.pl

Rada Naukowa – Scientific Board

Prof. dr hab. Jerzy Jasięńko

Politechnika Wrocławska (Polska) – przewodniczący

Wrocław University of Technology (Poland) – chairman

Prof. Maria Teresa Bartoli

Uniwersytet we Florencji (Włochy) / *University of Florence (Italy)*

Prof. Mario Docci

Uniwersytet Sapienza w Rzymie (Włochy) / *Sapienza University in Rome (Italy)*

Prof. Wolfram Jaeger

Uniwersytet w Dreźnie (Niemcy) / *University of Dresden (Germany)*

Prof. dr hab. Andrzej Kadłuczka

Politechnika Krakowska (Polska) / *Cracow University of Technology (Poland)*

Prof. Tatiana Kirova

Politechnika w Turynie, Uniwersytet Uninettuno w Rzymie (Włochy)

Polytechnic University of Turin, University Uninettuno in Rome (Italy)

Prof. Andrzej Koss

Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie (Polska)

Academy of Fine Arts in Warsaw (Poland)

Prof. dr hab. Kazimierz Kuśnierz

Politechnika Krakowska (Polska) / *Cracow University of Technology (Poland)*

Dr hab. Jadwiga Łukaszewicz, prof.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika (Polska)

Nicolaus Copernicus University in Toruń (Poland)

Prof. Emma Mandelli

Uniwersytet we Florencji (Włochy) / *University of Florence (Italy)*

Prof. dr hab. Czesław Miedziałowski

Politechnika Białostocka (Polska) / *Bialystok University of Technology (Poland)*

Prof. Claudio Modena

Uniwersytet w Padwie (Włochy) / *University of Padua (Italy)*

Prof. Andre de Naeyer

Uniwersytet w Antwerpii (Belgia) / *University of Antwerp (Belgium)*

Dr hab. Piotr Rapp

Politechnika Poznańska (Polska) / *Poznan University of Technology (Poland)*

Prof. Gennaro Tampone

Uniwersytet we Florencji (Włochy) / *University of Florence (Italy)*

Prof. Angelo Di Tommaso

Uniwersytet w Bolonii (Włochy) / *University of Bologna (Italy)*

Czasopismo jest wydawane drukiem w formacie A4 (wersja pierwotna) oraz w wersji elektronicznej. Na stronie internetowej www.skz.pl dostępne są pełne wersje numerów czasopisma w formacie pdf.

The Journal is printed in A4 format (original version) and in the electronic version. Full versions of the journal issues are available in the pdf format on the Internet website www.skz.pl

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

**Ministry of
Culture
and National
Heritage of
the Republic
of Poland**

WIADOMOŚCI KONSERWATORSKIE
2015 dofinansowano ze środków Ministra
Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Journal of Heritage Conservation 2015 was subsidised by the Minister of Culture and National Heritage.

Wiadomości Konserwatorskie są indeksowane przez BazTech – Bazę danych o zawartości polskich czasopism technicznych (<http://baztech.icm.edu.pl>) oraz Index Copernicus (www.indexcopernicus.com)

Journal of Heritage Conservation are indexed by BazTech – Polish Technical Journal Contents (<http://baztech.icm.edu.pl>) and Index Copernicus (www.indexcopernicus.com/)

Od redakcji

Czwarty tegoroczny numer „Wiadomości Konserwatorskich – Journal of Heritage Conservation” nazwalismy „numerem specjalnym”.

W październiku tego roku miało miejsce wydarzenie ważne dla ochrony zabytków w Polsce – II Kongres Konserwatorów Polskich. To drugie po II wojnie światowej wydarzenie w naszym środowisku o fundamentalnym znaczeniu dla przyszłości polskiego dziedzictwa kulturowego oraz kreacji polityki konserwatorskiej. Kongres obfitował w wiele wypowiedzi uczestników z Polski oraz ekspertów zagranicznych. Były one prezentowane oraz publikowane w różnych wydawnictwach. Organizatorzy Kongresu zadbali o to, by treści tych wystąpień były możliwie szeroko rozpowszechnione, aby stały się dialogiem pomiędzy przeszłością, teraźniejszością oraz przyszłością w całym naszym środowisku.

W bieżącym numerze WK publikujemy część wypowiedzi programowych z Kongresu. Zapowiadamy też, że kolejne zostaną zaprezentowane jeszcze w tym roku w wydawnictwie podsumowującym wyniki tego najważniejszego wydarzenia naukowo-konserwatorskiego ostatnich lat.

Zbliża się Nowy Rok 2016. Z tej okazji Redakcja składa wszystkim Czytelnikom WK najlepsze życzenia w życiu osobistym oraz sukcesów w pracy na rzecz ochrony zabytków kultury narodowej.

Redaktor Naczelny
Editor in Chief

Kazimierz Kuśnierz

From the Editor

The fourth issue of issue of “Conservation News – Journal of Heritage Conservation” this year has been called “special”.

An important event for the protection of monuments in Poland – the 2nd Congress of Polish Conservators – took place in October this year. It is the second such even after World War II in our environment, of fundamental significance for the future of Polish cultural heritage and the creation of conservation policy. The Congress abounded in papers of participants from Poland and foreign experts, which were presented and published in various publications. The Congress organisers took pains to make the papers’ contents widely available so as to become a dialogue between the past, the present and the future in our milieu.

In the current issue of CN we have enclosed some of the platform speeches from the Congress. We would also like to announce that more will be presented this year in a publication summarising the results of that most essential scientific-conservation event in recent years.

The New Year 2016 is approaching. Therefore, the Editors would like to wish all our Readers all the best in your private lives and every success in your efforts to protect our national culture heritage.

Przewodniczący Rady Naukowej
Chairman of Scientific Board

Jerzy Jasieńko

NAUKA*Gustavo F. Araoz*

Tendencje dziedzictwa dziś
i jutro – z perspektywy ewolucji
filozofii i teorii konserwacji 9

Zbigniew K. Zuziak

Urbanistyka i dziedzictwo kultury.
Strategie, aktorzy i struktury
w labiryntach miejskości 19

Sławomir Gzell

Europejskie miasto potrzebuje pomocy 33

Bogusław Szmygin

Teoria i kryteria wartościowania
dziedzictwa jako podstawa
jego ochrony 44

Ewa Węclawowicz-Gyurkovich

Nowa sztuka i architektura
w kontekście dziedzictwa kulturowego 53

Andrzej Kadłuczka

Conservatio est continua creatio – czyli
doktryna ochrony dziedzictwa jako
komponentu przestrzeni egzystencjonalnej 69

Piotr Dobosz

Paradygmat przyszłych zmian w systemie
prawnej ochrony zabytków i opiece
nad nimi w Polsce 78

Andrzej Gaczoł

Pomiędzy zasadą *primum non nocere*
a ideą integracji dziedzictwa
„przeszłość w przyszłości” Piera Gazzoli.
Polityka kształtowania zasad
niezbędnej interwencji
konserwatorskiej 85

NAUKA*Gustavo F. Araoz*

Heritage trends today and tomorrow
as seen from evolving conservation
philosophy and practice 9

Zbigniew K. Zuziak

Urbanism and cultural heritage.
Strategies, actors and structures
in the labyrinths of urbanity 19

Sławomir Gzell

European city needs help 33

Bogusław Szmygin

Theory and criteria of heritage
evaluation as the basis for
its protection 44

Ewa Węclawowicz-Gyurkovich

New art and architecture
in the context of cultural heritage 53

Andrzej Kadłuczka

Conservatio est continua creatio – or
the doctrine of heritage protection
as a component of existential space 69

Piotr Dobosz

Paradigm of future changes in the system
of legal protection of monuments
and care over them in Poland 78

Andrzej Gaczoł

Between the *primum non nocere*
principle and the concept
of heritage intergration.
'The past in the future' Piero Gazzola
policy of establishing the principles
of necessary conservation interventions 85

Beata Kwiatkowska-Kopka

Pomnik historii – i inne formy nobilitacji
zabytku jako priorytety na rzecz
powszechnego dostępu do dziedzictwa
i jego promocji

98

Beata Kwiatkowska-Kopka

Monument of history – and other forms
of ennoblement of a historic monument
as priorities for the benefit of common
access to heritage and its promotion

98

PREZENTACJE – RAPORTY

II Kongres Konserwatorów Polskich
Warszawa 2015
Rezolucja

110

2nd Congress of Polish Conservators
Warsaw 2015
Resolution

110

II Kongres Konserwatorów Polskich
Fotorelacja

113

2nd Congress of Polish Conservators
Photo-report

113

Szanowni Czytelnicy

Przekazujemy Państwu wybrany materiał zawierający pierwszą część tekstów, które dały merytoryczną podstawę do przygotowania tez do dyskusji w ramach II Kongresu Konserwatorów Polskich, a w konsekwencji REZOLUCJI kongresowej, którą w niniejszym numerze WK publikujemy.

Prezentowane artykuły zostały przygotowane specjalnie na tę okazję przez grupę wybitnych ekspertów i specjalistów z dziedziny ochrony dziedzictwa kulturowego, a opracowane na zaproszenie wystosowane przez Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków.

Tematycznie przygotowane tezy oparte zostały nie tylko na diagnozie stanu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, ale także z uwzględnieniem najnowszych tendencji i aktualnej filozofii dziedzictwa w Europie i na świecie. Dlatego też szczególną uwagę poświęcono prezentacji na 2KKP Deklaracji Florenckiej przyjętej na ostatnim 18. Zgromadzeniu Generalnym ICOMOS w 2014 roku we Florencji, „O dziedzictwie i krajobrazie jako wartościach ludzkich”, która te wartości uznaje jako podstawowe w budowie pokojowego i demokratycznego społeczeństwa, więcej, traktuje je w kategoriach „kapitału”, z którego zarówno jednostka, jak i społeczności mają prawo „do czerpania profitów z dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, uznając, w tej samej mierze, nasz obowiązek zachowania jego autentyczności i różnorodności kulturowej jako prawa człowieka”. Deklaracja Florencka postrzega ochronę dziedzictwa jako akt twórczy – kreację opartą na wiedzy, ciągłej innowacji i doskonaleniu metod zarządzania dziedzictwem: „Dziedzictwo kulturowe i krajobrazowe tworzy istotny punkt odniesienia dla tożsamości społeczności, który musi być zachowany za pomocą tradycyjnych technik i wiedzy, wraz z ochroną tradycyjnej różnorodności biologicznej. Istnieją obecnie nieoczekiwane zagrożenia dla krajobrazu, które muszą zostać rozwiązane za pomocą nowych koncepcji, stosownych do ochrony związku pomiędzy dziedzictwem kulturowym a naturą, przez dzielenie się praktycznym doświadczeniem. Koniecznym jest przyjęcie podejścia opartego na ochronie praw ludzkich, ulepszonej wiedzy (innowacyjnej i tradycyjnej) i udoskonalonej władzy miejscowej”.

Zarówno Deklaracja Florencka, jak i publikowane w tym numerze WK wystąpienie Prezydenta ICOMOS International Gustava Araoza, będące programową wykładnią uniwersalnego pojmowania istoty ochrony dzie-

Dear Readers

We are handing over to you selected materials containing the first part of texts which served as a basis for preparing the theses discussed during the 2nd Congress of Polish Conservators, and subsequently the Congress RESOLUTION that we publish in this issue of CN.

Presented articles have been prepared specially for this occasion by a team of experts and specialists in the field of the cultural heritage protection in answer to an invitation of the Main Board of the Historical Monuments and Art Conservation Association.

Thematically prepared theses were based not only on the diagnosis of the condition of the cultural heritage protection in Poland, but they also take into account the latest tendencies and the currently valid philosophy of heritage in Europe and the world. That is why particular attention was given to the presentation on the 2nd CPC of the Florence Declaration, adopted at the last 18th General Assembly of ICOMOS in 2014 in Florence entitled ‘Heritage and Landscape as Human Values’, which recognizes these values as fundamental for building a peaceful and democratic society; moreover, it perceives them in the categories of ‘capital’, from which an individual as well as communities are entitled to ‘derive profits from the cultural and natural heritage, recognizing in the same respect our obligation to maintain its authenticity and cultural diversity as a human right’. The Florence Declaration perceives heritage protection as a creative act – creation based on knowledge, constant innovation and improvement of the heritage management methods: ‘Cultural and landscape heritage constitutes a vital reference point for the community identity, which has to be preserved by means of traditional techniques and knowledge, and protection of traditional biological diversity. Currently, there exist unexpected threats for the landscape which have to be resolved with the use of new concepts appropriate for protecting the relation between cultural heritage and nature, by sharing practical knowledge. It is necessary to adopt an approach based on protecting human rights, improved knowledge (both innovative and traditional) and better local authority’.

Both the Florence Declaration, and the paper by Gustavo Araoz – the President of ICOMOS International – published in this issue of CN and containing the current universal doctrine on the perception of the essence of heritage protection as a “new opening” towards the society, as well as remaining articles,

dzictwa jako „nowego otwarcia” na rzecz społeczeństwa, a także pozostałe artykuły pozwoliły stworzyć płaszczyznę odniesienia polskiej myśli o ochronie dziedzictwa do poglądów europejskich i światowych. Mamy nadzieję, że to „nowe otwarcie” wyrażone w REZOLUCJI pozwoli nam przekazać przeszłość – przyszłości w całym bogactwie jej wartości dla potrzeb i dobra współczesnego człowieka.

JERZY JASIEŃKO

Politechnika Wroclawska
Przewodniczący Głównej Komisji Konserwatorskiej

Wroclaw University of Technology
President of the Main Conservation Commission

allowed for creating a frame of reference between the Polish concepts on heritage protection and the European and global views. We hope that this “new opening” expressed in the RESOLUTION will enable us to bequeath the past to the future with all the diversity of its values to serve the needs and good of the modern man.

ANDRZEJ KADŁUCZKA

Politechnika Krakowska
Prezes ZG Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków

Krakov University of Technology
Chairman of the Monument Conservators Association

Gustavo F. Araoz*

Tendencje dziedzictwa dziś i jutro – z perspektywy ewolucji filozofii i teorii konserwacji

Heritage trends today and tomorrow as seen from evolving conservation philosophy and practice

Słowa kluczowe: teoria konserwacji, ochrona dziedzictwa, zarządzanie dziedzictwem

Key words: theory of conservation, heritage protection, heritage management

Moje wystąpienie dotyczy ewolucji roli i percepcji dziedzictwa odzwierciedlonej w teorii i praktyce konserwacji, jako prób zrozumienia gdzie byliśmy, gdzie jesteśmy i jak mamy się rozwijać, by odpowiedzieć na to, dokąd zdajemy się podążać.

Z początkiem roku obchodziliśmy właśnie tu, w Polsce, 50. rocznicę założenia ICOMOS-u. To także 51. rocznica Karty Weneckiej, 43. rocznica Światowej Konwencji Dziedzictwa Historycznego i 22. rocznica Dokumentu z Nara. Podobnie jak my próbujemy czynić to dzisiaj, owa generacja wielkich wizjonerów próbowała sprawić konieczne zmiany, których wymagał ich czas i okoliczności. Sporządzenie Karty Weneckiej, przyjęcie Światowej Konwencji Dziedzictwa było odzwierciedleniem postaw, myślenia i trosk, jakie przeważały w połowie XX wieku. U ich podstaw leżało doświadczenie ponadstulecia konserwacji zabytków w Europie i przekonanie o naglącej konieczności uratowania najcenniejszych miejsc historycznych w okresie wielkiej niepewności co do ich przyszłego przetrwania.

W połowie lat sześćdziesiątych XX wieku ekstremalna utrata dziedzictwa spowodowana przez II wojnę światową, głównie w Europie, była wciąż świeżo w pamięci ogółu, a zwłaszcza odnośnych władz. Pomimo podpisania w 1954 r. Konwencji Haskiej o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, zniszczenia Drezna, Warszawy, Stalingradu, Rotterdamu, Berlina, Kolonii, Florencji, Londynu, Monachium, Coventry, Tokio, Hiroszimy i wielu innych miejsc podnosiły kwestię, czy nasze wielkie skarby artystyczne i kulturalne były naprawdę

My talk deals with the evolution of the role and perception of heritage as reflected in the development of Conservation theory and practice, all in an attempt to understand where we have been, where we are and how we need to grow so that we may respond to the direction in which we seem to be headed.

Earlier this year we celebrated right here in Poland the 50th anniversary of the founding of ICOMOS. It is also the 51st anniversary of the Venice Charter, the 43rd anniversary of the World Heritage Convention and the 22nd one of the Nara Document. Just as we are trying to do today, that generation of great visionaries was attempting to bring about the necessary changes that their time and circumstances demanded. The drafting of the Venice Charter, the foundation of ICOMOS, the adoption of the World Heritage Convention were a direct reflection of the attitudes, the thinking and the concerns that prevailed during the middle of the 20th century. They were informed by the experience of more than a century of monumental conservation in Europe and were driven by a sense of urgency to save the world's most precious iconic cultural sites during a period of great uncertainty about their future survival.

In the mid-60s the extreme loss of heritage caused by World War II, principally in Europe, was still fresh in the public mind and more so in the mind of heritage authorities. In spite of the signing in 1954 of The Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, the ravaging of Dresden, Warsaw, Stalingrad, Rotterdam, Berlin, Cologne, Flor-

* B. Arch, M.A., Prezydent ICOMOS

* *B.Arch, M.A., President of ICOMOS*

bezpieczne. Mieszane, a czasem niezadowalające były rezultaty wielu stanowisk wobec traktowania budynków historycznych i dzielnic mieszkaniowych w kontekście szybkiej rekonstrukcji i planów odbudowy po wojnie.

W dekadzie lat 60. XX wieku obawy te osiągnęły swą nagłą kulminację, jako że kruchość głównych, znaczących miejsc historycznych została żywo wyeksponowana przez międzynarodowe media, tworząc tym samym międzynarodową solidarność na rzecz wsparcia zagrożonych miejsc. W roku 1967, gdy powodzie niszczyły artystyczne i architektoniczne skarby Wenecji i Florencji, tysiące młodych zgłosiło się jako ochotnicy do czyszczenia i konserwacji uszkodzonych posesji – pamięta się ich teraz jako „Anioły błota”.

Wszystkie te zagrożenia pomogły w stworzeniu silnej, światowej akcji na rzecz uratowania *heritage places* – miejsc dziedzictwa, do których podówczas odnoszono się jako do składających się z zabytków i miejsc, *monuments and sites*.

W bardzo ogólnym sensie wysiłki konserwatorskie tamtego czasu, jak i filozoficzne i kulturowe początki ICOMOS, Światowa Konwencja Dziedzictwa i nowoczesny ruch na rzecz dziedzictwa były rezultatem zachodniego przekonania, że materialna czy fizyczna egzystencja pewnych obiektów czy miejsc jest ważna dla posiadania kosmicznej siły lub jako permanentne znaki pamięci ważnych ludzkich wydarzeń, wierzeń i dokonań.

Obsesja na temat specjalnego znaczenia pewnych miejsc jest stałą cechą europejskiego etosu, jak dowodzą tego liczne jej przejawy w ciągu wieków, które są tak zróżnicowane, jak wczesne pojawienie się sanktuariów religijnych związanych ze świętymi relikwiami, które ostatecznie urosły do rozmiarów głównych katedr; średniowieczna obsesja związana z Jeruzalem; renesansowa cześć dla starożytnych ruin rzymskich; i później, utrwalenie uwagi wielu antykwariuszy na obiektach materialnych.

W bliższych nam czasach nowoczesny ruch konserwacji jest spadkobiercą 150 lat praktycznych eksperymentów i intensywnych postulatów teoretycznych na temat znaczenia i właściwego traktowania dokonań architektonicznych w Europie.

Z początkiem XIX wieku europejskie pojęcie miejsc jako źródeł pamięci, upodobania czy informacji zostało dramatycznie zintensyfikowane przez zniszczenie ważnych osiągnięć architektonicznych związanych z koroną, szlachtą i kościołem, jakie przyniosła rewolucja francuska, i przez potrzebę nadania im nowej roli we wzmacnianiu francuskiej tożsamości kulturowej w nowym kontekście socjo-politycznym.

Później, w tym samym stuleciu, przesunięcia demograficzne i zapaść tradycyjnych porządków społecznych, spowodowane przez rewolucję przemysłową, przyniosły inne formy docenienia, nie tyle wielkich struktur monumentalnych, ile starożytnych rodzimych miejsc, tradycyjnych krajobrazów i stylów życia, jakie były na nich oparte. Zwłaszcza w Anglii ruch ten wspierał się na nostalgii za wyidealizowaną, bukoliczną przeszłością, która być może nigdy nie istniała, jak i na postrzeganej

ence, London, Munich, Coventry, Tokyo, Hiroshima and many other places raised the question of whether even our great cultural and artistic treasures were really safe. Reinforcing this fear were the mixed and at times disappointing results stemming from the many approaches to the treatment of historic buildings and urban districts in the context of the rapid reconstruction and recovery plans that followed the war.

During the decade of the 1960s that fear reached a sense of urgency as the vulnerability of major iconic cultural sites was vividly exposed in the international media, giving rise to international solidarity in support of endangered places. In 1967, when floods ravaged the artistic and architectural treasures of Venice and Florence, thousands of young individuals responded as volunteers in the clean-up and conservation of the damaged properties – they are now remembered as the “Mud Angels”. The threats posed by transportation and infrastructure development projects also crystallized during this period as decaying historic urban centers in North were sanitized through massive demolitions and superhighways began to penetrate city centers in North America. In 1960, in response to a request for international assistance by the Governments of Sudan and Egypt, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) launched an international campaign to save the Pharaonic monuments of Nubia and Philae from the rising waters that resulted from the construction of the Aswan Dam, a project deemed essential for the development of Egypt.

All of these threats helped in forging a strong global response to save heritage places which at the time was referred to as consisting of monuments and sites.

In a very general sense, the conservation efforts of the time, as well as the philosophical and cultural origins of ICOMOS, the World Heritage Convention and the modern heritage movement were the result of the Western conviction that the material or physical existence of certain objects or places are important for having cosmic power or as permanent memory markers of important human events, beliefs and accomplishments.

The obsession with the special significance of certain places is a permanent trait of the European ethos, as evidenced by the many manifestations it took over the centuries, which are as varied as the early emergence of the religious sanctuaries associated with sacred relics that eventually grew into major cathedrals; the medieval obsession with Jerusalem; the Renaissance veneration of ancient Roman ruins; and later, the fixation on material objects on the part of the large networks of lapidarians and antiquarians.

Within a more recent time frame, the modern heritage conservation movement is the legacy of 150 years of practical experimentation and intense theoretical postulations on the meaning and proper treatment of the architectural accomplishments in Europe.

At the beginning of the nineteenth century, the European notion of places as sources of memory,

gwałtownej erozji tożsamości kulturowej Anglików. Nie mamy tu miejsca, ani też nie byłoby celowym, by wnikać w bogatą i zróżnicowaną historię nowoczesnego ruchu na rzecz dziedzictwa w Europie pomiędzy rokiem 1810 a 1960, która została dobrze udokumentowana w tekstach autorstwa Françoise Choay, Leo Schmidta, Jukka Jokilehto, Javier Rivera Blanco i Johna Stubbsa, między innymi.

Wszystko, czego nam potrzeba, to zdolność Karty Weneckiej z roku 1964 do pogodzenia spolaryzowanych poglądów dotyczących traktowania zabytków i miejsc, podtrzymywanych z jednej strony przez Johna Ruskina w Wielkiej Brytanii, a z drugiej przez Eugène Viollet-le-Duca we Francji. Pogodzenie to było możliwe, ponieważ obaj ci panowie, wraz z ich protagonistami i wspierającymi ten proces, mimo różnic zjednoczeni byli europocentrycznym konceptem tego, czym jest dziedzictwo, gdzie spoczywają jego wartości, i jaką rolę gra ono w społeczeństwie. Koncepty te zostały w efekcie zawarte w Karcie Weneckiej, która, z racji bycia założycielskim, doktrynalnym dokumentem ICOMOS, zapewniła środowisko intelektualne dla inkubacji Konwencji Światowego Dziedzictwa.

Jakie są zatem pryncypia, cechy szczególne, które możemy wysnuć z europocentrycznego konceptu dziedzictwa w Karcie Weneckiej?

1. Miejsca dziedzictwa, jeśli nie prawnie, to przynajmniej konceptualnie, są wspólnie posiadanymi własnościami publicznymi, ponieważ stanowią wkład w dobro publiczne i są kotwicami dla podzielanych tożsamości kulturowych, które nadają spójność społeczeństwu. Z tego powodu rząd, jako desygnowany strażnik interesu publicznego, odpowiedzialny jest za ich ochronę i zarządzanie.
2. Jako elementy stworzone przez pokolenia przodków, materialna tkanka miejsc dziedzictwa jest nieodnawialna i jest zasobem niezmiennym, który należy zarówno do przeszłości, teraźniejszości i przyszłych generacji. Z tego powodu, każda z generacji nie jest uważana za właściciela, ale za tymczasowego strażnika lub powiernika integralności i autentyczności miejsca.
3. Miejsce wykracza do rangi dziedzictwa tylko jako rezultat dwóch typów wartości, jakie się mu przypisuje: wartości historycznych lub dokumentalnych, i artystycznych lub estetycznych.
4. Identyfikowanie i rozumienie pełnej natury wartości historycznych i / lub przestrzennych w procesie naukowym, który może być jedynie wypełniony przez specjalnie kształconych profesjonalistów.
5. Wartości przypisane miejscu dziedzictwa są bezpośrednio związane z nim lub mieszczą się w jego komponentach materialnych i przestrzennych, lub, w słowach Karty Weneckiej, „nasycone przesłaniem z przeszłości”.
6. Celem konserwacji jest zapobieżenie jakiegokolwiek zmianie w tkance materialnej i komponentach przestrzennych, gdzie, jak wiadomo, mieszczą się wartości przypisane miejscu. W tym sensie, natura miejsc dziedzictwa jest pojmowana jako zasadniczo statyczna. Było to sześć doskonałych prawd, które, jak wierzo-

delight or information was dramatically intensified by the destruction of major architectural achievements related to the Crown, the nobility and the Church brought about by the French Revolution, and by the need to give them a new role in reinforcing the French cultural identity in the newly emerging socio-political context. Later in the century, the demographic shifts and the collapse of traditional social orders brought about by the Industrial Revolution ushered in a different appreciation not so much for great monumental structures, but for ancient vernacular places, traditional landscapes and the ancient lifestyles they supported. In England particularly, the movement was based on nostalgia for an idealized bucolic past that perhaps never existed, as well as a perceived rapid erosion in the cultural identity of the English. We do not have the space here, nor would it serve any purpose to go into the rich and varied history of the modern heritage movement in Europe between 1810 and 1960, which has been well documented by in the texts of Françoise Choay, Leo Schmidt, Jukka Jokilehto, Javier Rivera Blanco and John Stubbs, among others.

All we need to recall is that the ability of the Venice Charter of 1964 to reconcile the polarized views regarding the treatments of monuments and sites held on one extreme by John Ruskin in Great Britain and on the other by Eugène Viollet-le-Duc in France. This reconciliation was possible because both of these gentlemen, along with the rest of the protagonists and supporting cast of this process in spite of their differences were unified by a shared Eurocentric concept of what heritage is, where its values rest, and the role it plays in society. These shared concepts eventually became enshrined in the Venice Charter, which by basis of being the foundational doctrinal document of ICOMOS, provided the intellectual environment for incubation of the World Heritage Convention (ICOMOS 1964).

What, then, are the principal characteristics that we can derive from the Venice Charter's Eurocentric concept of heritage?

1. Heritage places, if not legally at least conceptually, are commonly-held public properties because they contribute to the public good and are anchors for shared cultural identities that give coherence to society. For that reason, government, as the designated guardian of the public interest, is responsible for their protection and stewardship.
2. As elements crafted by ancestral generations, the material fabric of heritage places is non-renewable and immutable resources that belong equally to past, present, and future generations. For that reason, each generation is considered not owner, but a temporary steward or trustee of the integrity and authenticity of the place, and not an owner.
3. A place transcends into heritage only as a result of two types of values being attributed to it: historic or documentary values, and artistic or aesthetic values.
4. Identifying and understanding the full nature of historic and/or aesthetic values in a scholarly pro-

no, były niezmiennie w doskonałym świecie połowy lat sześćdziesiątych XX wieku, gdy Karta Wenecka ładnie opakowała dziedzictwo jako spójną ideę, gdy stworzono ICOMOS, i z czego wynikała idea Konwencji. Do dziś zapewniają wciąż strukturę tego, co Julian Smith z Kanady nazwał estetyczną preferencją kuratorskiego podejścia do konserwacji, i co faktycznie nadal pozostaje ważne dla niektórych typów obiektów dziedzictwa w pewnych kontekstach kulturalnych.

Wiemy oczywiście, że nic nie jest niezmiennie, że żyjemy w ciągłej zmianie. Zasady, o których myśleliśmy, że są [na zawsze] wyryte w kamieniu, były kwestionowane raz za razem, transformując nasze podstawy teoretyczne i środki, przez które chronimy nasze dziedzictwo kulturowe. Moją intencją w pozostałej części tej mowy jest poprowadzić państwa przez ewolucję w myśleniu, które przez minione pięćdziesiąt lat doprowadziło do zmiany paradygmatu, którą Julian Smith nazwał ekologicznym podejściem do konserwacji *vis-à-vis* podejścia kuratorskiego.

Pierwsza zmiana ma do czynienia z przyswojeniem sobie dziedzictwa przez społeczności na całym świecie. Patrząc wstecz, było to nieuniknione w coraz bardziej demokratycznym świecie. Ale musimy także pamiętać, że nasz nieustający nacisk na zasadę, że dziedzictwo jest wspólną własnością, był instrumentalny w ruchu na rzecz umocowania władztwa społeczności. Proces ten przyspieszył przez stałe wysiłki społeczności zainteresowanej dziedzictwem, w trakcie wielu dekad, na rzecz większej publicznej świadomości i wsparcia dla konserwacji.

Pierwszym odniesieniem, jakie znalazłem, do zaleceń co do partycypacji społeczności, jest Karta waszyngtońska o konserwacji historycznych miast z roku 1987, której artykuł 6 stwierdza, że „partycypacja i zaangażowanie mieszkańców są istotne dla sukcesu programu konserwacji i powinny być wspierane” (International Council on Monuments and Sites 1987).

Kwestia lokalnych mieszkańców może zresztą być problematyczna, zwłaszcza w warunkach gwałtownych zmian demograficznych, jakie charakteryzują dzisiejszy świat. Na przykład, miejscowa populacja [zamieszkująca] wokół grobów królewskich we Francji, w katedrze St Denis, składa się z pozbawionych przywilejów imigrantów z Afryki Północnej, których własne tradycje kulturalne mają mało do czynienia z tym, co celebrytuje ten zabytek.

Zatem często pojawia się kwestia, kto jest udziałowcem uprawnionym do uczestnictwa w procesie decyzyjnym? Kim są ważni udziałowcy? English Heritage zdecydowało, że neodruidzi są udziałowcami w Stonehenge i udziela im prawa wstępu podczas letniego przesilenia. Idąc w ślad za tym, czy neonaziści byliby udziałowcami w Auschwitz? Czy korona brytyjska jest udziałowcem w Independence Hall, gdzie Stany Zjednoczone zadeklarowały swą niezależność od Wielkiej Brytanii?

Prawdziwy wzrost partycypacji społecznej i umocowania władztwa społeczności zaczął się od rewizji Karty z Burra australijskiego ICOMOS (Australia ICOMOS 1999), z lat 1988 i 1999, które ustanowiły proces nawo-

ness that can only be fulfilled by specially trained professionals.

5. The values attributed to a heritage place are directly related to and reside in its material and spatial components, or in the words of the Venice Charter, they are “imbued with a message from the past”
6. The objective of conservation is to prevent any change in the material fabric and spatial components where the values attributed to the place are known to reside. In this sense, the nature of heritage places is assumed to be basically static.

These were the six perfect truths believed to be immutable in the perfect world of the mid 1960s, when the Venice Charter neatly wrapped heritage as a coherent idea, when ICOMOS was created, and from which the idea of a World Heritage Convention sprang. To this day, they still provide the structure for what Julian Smith of Canada has called the aesthetic bias of the curatorial approach to conservation, and that in fact, remain valid for some types of heritage properties in certain cultural contexts.

Of course, we know that nothing is immutable, that we live in constant change. The principles we once thought etched in stone have been challenged repeatedly, transforming our theoretical foundations and the means through which we protect our cultural heritage. My intent in the rest of this talk is to guide you through the evolution in thinking that over the past fifty years have led to a paradigm shift that Julian Smith has described as the ecological approach to conservation *vis-à-vis* the curatorial one.

The first change has to do with the appropriation of heritage by communities all over the world. In retrospect, this was inevitable in an increasingly democratized world. But we also must bear in mind that our sustained emphasis on the principle that heritage is a communal property was instrumental in the drive towards community empowerment. The process was further accelerated by the sustained effort over many decades on the part of the heritage community to foster greater public awareness and support for conservation.

The first reference I have found on recommendations for community participation is in the 1987 Washington Charter for the Conservation of Historic Towns, whose article 6 states that “[t]he participation and the involvement of the residents are essential for the success of the conservation programme and should be encouraged” (International Council on Monuments and Sites 1987).

The issue of local residents can also be problematic, especially under the rapid demographic changes that characterize the world today. For instance, the local population surrounding the royal tombs of France in the Cathedral of St Denis consists of underprivileged immigrants from Northern Africa, whose cultural traditions and history have little to do with what this monument celebrates.

Thus, the question often arises as to who is a valid stakeholder with rights to participate in the decision-

lujący do konsultacji społecznej i wkładu w określanie znaczenia miasta. Ta koncepcja, dziś tak powszechna, była wtedy skrajnie nowa, zwłaszcza w świecie nieanglosaskim, gdzie publiczna partycypacja na arenie politycznej przebiegała mniej bezpośrednimi kanałami.

Zasada władztwa społeczności została powtórzona od owego czasu w wielu dokumentach, w tym w zasadzie 4 Karty ICOMOS o turystyce kulturowej i o wiele bardziej ekspansywnie w Karcie na rzecz interpretacji i prezentacji miejsc kulturowych z roku 2008 (ICOMOS 1999a). W kontekście dziedzictwa światowego, "społeczność", *community*, jest jedną z liter C, które konstruują strategiczny Plan. Artykuły 83, 84 i 111 Wytocznych Operacyjnych, wprowadzone w roku 2004, po raz pierwszy kładą specjalny nacisk na zaangażowanie społeczności (UNESCO 2004). Poprawki z roku 2012 dodały język do artykułu 119, nawołując do aktywnej partycypacji społeczności i udziałowców zainteresowanych własnością jako niezbędnymi warunkami do jego zrównoważonej ochrony, konserwacji, zarządzania i prezentacji (UNESCO 2012).

Pomimo tego wszystkiego wkład społeczności jest postrzegany przez niektórych naszych bardziej konserwatywnych członków ICOMOS jako zagrożenie, szczególnie przez tych tradycyjnie posiadających wielki autorytet na swych pozycjach zawodowych w rządowych służbach [ochrony] zabytków.

Drugą cechą charakterystyczną dla nowego paradygmatu dziedzictwa jest ekspansja w naturze wartości, jakie mogą być atrybutami dziedzictwa. I znowu, przesunięcie to można przypisać wersji Karty z Burra z roku 1978, która artykułowała wartości społeczne jako usprawiedliwienie desygnowania [miejsca] jako dziedzictwa.

Umocowane przez wzrastającą siłę społeczności, identyfikujących ich własne dziedzictwo i definiujących jego użytkowanie i traktowanie bez żadnej, jasno przyjętej dyscypliny, pojawiły się liczne nowe powody, by desygnować jako dziedzictwo miejsca poprzednio uznane za powszechne i zwykłe. Innymi słowy, dziedzictwo zaczęło być wartościowane z powodów, które w przeszłości były nie do przyjęcia w takim desygnowaniu, i motorem jego konserwacji stały się wartości.

Wartości społeczne, jako termin elastyczny i niedokładny, otworzyły drzwi do dalszych wartości dziedzicznych przez społeczności, czasami bardziej ekonomicznych i społecznych w swej naturze, i w niektórych przypadkach takich, które służą wąskim interesom i efemerycznym wspomnieniom obecnej generacji bardziej niż szerszym przypadkom, zawartym w continuum umowy międzypokoleniowej, która zobowiązuje nas do przekazania naszego dziedzictwa tym, którzy postępują za nami, z tym samym potencjałem, integralnością i autentyzmem, który otrzymaliśmy od naszych przodków.

Ta nowa zdolność społeczności, by elastycznie postępować z ich dziedzictwem, znaczyła, że często konserwacja nie jest głównym celem, tak jak niegdyś. Na przykład zachowanie i rozszerzanie społecznych i komunalnych funkcji dziedzictwa czasem poprzedza zachowanie jego charakteru i układu miejsca.

making process. Who are valid stakeholders? English Heritage has decided that neo-Druids are stakeholders in Stonehenge and grant them access during the summer solstice. Following this line, would neo-Nazis be stakeholders in Auschwitz? Is the British Crown a stakeholder in Independence Hall where the United States declared its independence from Great Britain?

The real surge in community participation and empowerment lie in the in the 1988 and 1999 revisions to the Australia ICOMOS Burra Charter of 1979, which established a process that calls for community consultation and input in determining the significance of the place (Australia ICOMOS 1999). This concept, now so commonplace, was extremely novel then, especially in the non Anglo-Saxon world where public participation in the political arena is channeled in more indirect ways.

The principle of community empowerment has been reiterated in numerous documents since then, including in Principle 4 of the ICOMOS 1999 Charter on Cultural Tourism, and much more expansively throughout the 2008 Charter for Interpretation and Presentation of Cultural Sites (ICOMOS 1999a). In the World Heritage context, "Community" is one of the "C's" that upholds the strategic Plan. Articles 83, 84 and 111 of the Operational Guidelines, introduced in 2004, place for the first time special emphasis on the involvement of communities (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 2004). The 2012 amendments added language to article 119 calling for the active participation of the communities and stakeholders concerned with the property as necessary conditions to its sustainable protection, conservation, management and presentation (UNESCO 2012).

In spite of all this, the input of community is perceived by some of our more conservative ICOMOS members as a threat, particularly by those traditionally vested with great authority in their jobs in governmental monuments services.

The second characteristic of the new heritage paradigm is an expansion in the nature of values that can be attributed to heritage. Again, this shift can be traced to the 1978 version of the Burra Charter that articulated social value as a justification for heritage designation.

Abetted by the increasing power of communities to identify their own heritage and define its use and treatment without any clearly adopted discipline, multiple new reasons arose for previously commonplace places to be designated as heritage. In other words, heritage began to be valued for reasons than in the past had been unacceptable for designation, and its conservation became value-driven.

Social values being an elastic and inexact term, they opened the door to other community-held values, at times more economic and political in nature, and that in some cases serve the narrow interests and ephemeral memories of the current generation rather than those inherent in the continuum of the inter-generational contract that obligates us to transmit our heritage to

Rzucone na arenę polityczną, z akceptacją wielości wartości politycznych, dziedzictwo staje się złożonym zagadnieniem z wieloma możliwymi rozbieżnymi celami, jak i narzędziem politycznym o wielu zastosowaniach.

Poszerzanie wartości i wzrastająca światowa demokratyzacja dziedzictwa umożliwiają mniejszościom i grupom etnicznym zastosowanie oficjalnego uznania ich miejsc dziedzictwa, w celu zyskania legitymizacji i widoczności w społeczeństwach, gdzie niegdyś przeważała kultura dominująca. Bogactwo reprezentacji wielokulturowej w inwentarzach dziedzictwa było widocznym narzędziem w sprawie społeczeństw o pluralistycznej kulturze.

Na poziomie Dziedzictwa Światowego, pierwsze C, *credibility*, wiarygodność przez uniwersalną reprezentację, jest bezpośrednim rezultatem tej ewolucji. Sześć kategorii wpisu dla wartości kulturowych było ciągle ulepszanych, by pozwolić na szerszy i bardziej uniwersalny zakres regionów i kultur poprzednio zbyt słabo reprezentowanych na Liście Światowego Dziedzictwa.

Trudniejsze są nowe wartości ekonomiczne, które wiążą dziedzictwo ze zrównoważonym rozwojem i redukcją ubóstwa. Wartości ekonomiczne miały tendencje do zlewania się z wartościami społecznymi i politycznymi w niepodzielne jednostki, które czasem poświęcają autentyczność i integralność naszych zasobów dziedzictwa dla celów korzyści monetarnych w ograniczonym okresie. Na przykład, na pierwszym spotkaniu pomiędzy ciałami doradczymi a państwami-stronami w Paryżu w roku 2012, słyszeliśmy głośne żądania ze strony wielu państw afrykańskich, dotyczące większej elastyczności i tolerancji ze strony ciał doradczych, na rzecz pogodzenia konserwacji z dużymi inicjatywami górniczymi w miejscach z Listy Światowego Dziedzictwa. Wydaje się, że wśród konfuzji ewolucji, jaką przechodzi dziedzictwo, niektórzy doszli do wniosku, że mogą mieć wszystko naraz.

Zapewne jeszcze poważniejszą – i zdecydowanie bardziej rozpowszechnioną niż górnictwo – jest wiara w turystykę jako wielkie panaceum na wszystkie ekonomiczne perturbacje miejscowych społeczności i rządów krajowych. Raz jeszcze stosując przypadek Konwencji Światowego Dziedzictwa, widzieliśmy, jak w ostatnich trzech latach nastąpił gwałtowny wyścig do wpisu na Listę, za każdą cenę. Wiemy od nominujących państw-stron, że ich motywacją nie jest osiągnięcie lepszej konserwacji tych nieruchomości, lecz przesunięcie ich na szczyt łańcucha pokarmowego na rynkach turystycznych. Analiza wielu zagrożeń i negatywnych skutków, które niekontrolowana turystyka stanowi dla miejsc dziedzictwa, dla tożsamości kulturowych i niematerialnych kulturowych tradycji, zwłaszcza w świecie rozwijającym się, zabrałyby jeszcze jedną całą konferencję.

Trzecią i zapewne najsubtelniejszą ze zmian zachodzących w percepcji dziedzictwa stało się pojawienie koncepcji niematerialnych jako repozytorium czy nośnika wartości, które transformują miejsce w dziedzictwo. Jak wytłumaczono to wcześniej, nowoczesne pole dziedzictwa było początkowo kształtowane przez przekonanie, że większość wartości i znaczenie miejsca polegało na jego fizycznych czy materialnych atrybutach. To europocen-

those who follow us with the same potential, integrity and authenticity with which we received it from our ancestors.

This new ability of communities to deal flexibly with their heritage has meant that often the main objective is not conservation as it once was. For instance, preserving and expanding the social and community functions of a heritage place is at times placed ahead of preserving the character and setting of the place.

Thrust into the political arena with the acceptance of a multiplicity of political values, heritage is becoming a complex issue with many possible divergent objectives, as well as a political tool with multiple uses.

The broadening of values and the increasing worldwide democratization of heritage enable minorities and ethnicities to use the official recognition of their heritage places in order to gain legitimacy and visibility in societies where a dominant culture had once prevailed. The richness of multicultural representation in heritage inventories has been a visible tool to champion the cause of pluricultural societies.

At the World Heritage level, the first “C,” for credibility through universal representation, is a direct result of this evolutionary development. The six inscription criteria for cultural properties have been repeatedly amended to allow for a much broader and universal range of regions and cultures previously underrepresented in the World Heritage List.

More difficult are the emerging economic values that link heritage with sustainable community development and poverty reduction. Economic values have tended to coalesce with the social and political ones into an indivisible unit that at times sacrifice the authenticity and integrity of our heritage resources for the purpose of monetary benefits over a limited period of time. For instance, at the first meeting between the Convention’s Advisory Bodies and the States parties convened in Paris in October, 2012, we heard a loud demand from many of the African States for more flexibility and tolerance on the part of the Advisory Bodies in reconciling conservation with major mining initiatives in World Heritage Sites. It seems that amid the confusing evolution that heritage is undergoing, some have concluded that they can have their cake and eat it, too.

Perhaps even more serious – and definitely more widespread than mining – is the increasing belief in tourism as the great panacea for all the economic tribulations of local communities and national governments. Using again the case of the World Heritage Convention, we have seen how over the last three years there has been a frantic rush for inscriptions in the List at any cost. We know from the nominating States parties that their motivation is not to achieve better conservation of these properties, but to move them to the top of the food chain in the tourism markets. It would take another full conference to analyze the many threats and detriments that uncontrolled tourism presents to heritage places, to cultural identities and to intangible cultural traditions, especially in the developing world.

tryczne, kuratorskie podejście zostało w pełni przyswojone przez Wytyczne Operacyjne Światowego Dziedzictwa, które od roku 1978 nieprzerwanie do 2005 r. dyktowały, że autentyczność i znaczenie własności kulturowych polegało wyłącznie na czterech fizycznych atrybutach projektu, materiałów, wykonawstwa i usytuowania.

Jednak już w roku 1982 Deklaracja z Tlaxcala wydana przez Latinoamerykańskie Komitety ICOMOS przyciągnęła uwagę do faktu, że w czasie zachowywania siedlisk ludzkich wartość miejsca polega też na niematerialnych pojęciach tradycyjnych sposobów życia i wspólnej wiedzy o stosowaniu tradycyjnych materiałów budowlanych i technik (ICOMOS 1982).

To Konferencja w Nara poświęcona autentyzmowi i Dokument powstały w jej rezultacie w roku 1994 otworzyły cały nowy wszechświat możliwości, które legitymizowały alternatywy do dotychczas przeważającego europocentrycznego, kuratorskiego podejścia do konserwacji dziedzictwa (ICOMOS 1994). Globalne znaczenie [dokumentu z] Nara w zmianie paradygmatu dziedzictwa nie może być niedoceniane. Zmiażdżył on raz na zawsze długo utrzymywane, europocentryczne przekonanie, że istniały uniwersalnie akceptowane zasady kulturowe identyfikacji i traktowania dziedzictwa.

Dokument z Nara zademonstrował, że znaczenie i autentyczność miejsca dziedzictwa, czy to na Wschodzie czy na Zachodzie, musi wykraczać poza skupienie się ściśle na aspekcie materialnym, zdefiniowanym oryginalnie w Wytycznych Operacyjnych Światowego Dziedzictwa, jako dotyczących formy, materiału, wykonawstwa i otoczenia, aby włączały o wiele szerszy zestaw nośników wartości, z których szereg jest z natury niematerialny. Zabrało to 11 lat, zanim koncepcje te zostały wreszcie włączone w zakres Wytycznych Operacyjnych Światowego Dziedzictwa w roku 2005 (UNESCO 2005:21). Są to teraz:

- forma i projekt;
- materiały i substancja;
- użytkowanie i funkcja;
- tradycje, techniki i systemy zarządzania;
- lokalizacja i otoczenie;
- język i inne formy dziedzictwa niematerialnego;
- duch i uczucie;
- inne czynniki wewnętrzne i zewnętrzne.

Jednak szereg lat przed Nara metodologie przyjęte w Karcie Waszyngtońskiej ICOMOS o miastach historycznych z roku 1987, choć głównie skierowane ku postępowaniu z fizycznymi atrybutami miejskimi (siatką ulic, budynkami, etc.), subtelnie wprowadziły niematerialną koncepcję „różnych funkcji, jakie miasta przyjęły w czasie” jako niematerialne repozytorium wartości historycznych.

Podążając ścieżką otwartą w Nara, w poszerzaniu szeregu nośników wartości, od statycznych materiałów do niematerialnych dynamicznych koncepcji była Karta z roku 1999 o konserwacji rodzimego dziedzictwa budowlanego, która stwierdza, że rodzimość (wernakularyzm) obejmuje nie tylko fizyczną formę i tkankę budynków, struktur i przestrzeni, ale i sposoby, na jakie

The third and perhaps the most subtle of the ongoing changes in heritage perceptions has been the emergence of intangible concepts as repositories or vessels of the values that transform a place into heritage. As explained earlier, the modern heritage field was originally shaped by the assumption that most values and the significance of a place rested on its physical or material attributes. This Eurocentric curatorial approach was fully endorsed by the World Heritage Operational Guidelines, which from 1978 and continuously until 2005, dictated that that authenticity and significance of cultural properties resided exclusively on the four physical attributes of design, materials, workmanship and setting.

As early as 1982, however, the Tlaxcala Declaration issued by the Latin American Committees of ICOMOS drew attention to the fact that when preserving human settlements, the value of the place also resides in the intangible notions of traditional ways of life and on the communal knowledge about the use of traditional construction materials and techniques (ICOMOS 1982).

It was the Nara Conference on Authenticity and its resulting Document that in 1994 ushered in a whole new universe of possibilities that legitimized alternatives to the Eurocentric Curatorial approach to heritage conservation that had prevailed until then (ICOMOS 1994).

The global impact of Nara in bringing about the heritage paradigm shift cannot be exaggerated. Nara shattered once and for all the long-held Eurocentric insistence that there were universally accepted cultural principles for heritage identification and treatments.

Nara demonstrated that the significance and authenticity of a heritage place, whether in the East or the West, must go beyond the strictly material focus originally defined in the World Heritage Operational Guidelines as consisting of form, materials, craftsmanship and setting to include a much broader set of vessels of value, a number of which are intangible in nature. It took 11 years for these concepts to finally be incorporated in the WH Operational Guidelines in 2005 (UNESCO 2005:21). They now are:

- form and design;
- materials and substance;
- use and function;
- traditions, techniques and management systems;
- location and setting;
- language, and other forms of intangible heritage;
- spirit and feeling; and
- other internal and external factors

Several years before Nara, however, the methodologies endorsed in the 1987 ICOMOS Washington Charter for Historic Towns, though mostly directed at the treatment of the physical urban attributes (the urban grid, the buildings, etc), had subtly introduced the intangible concept of “the various functions that the towns has acquired over time” as an intangible repository of historic values.

Following on the path opened by Nara in enlarging the range of vessels of value from static materials to intangible dynamic concepts was the 1999 Charter for the

są użytkowane i rozumiane, oraz tradycje i niematerialne skojarzenia, które są z nimi związane (ICOMOS 1999b).

Zajęcie się się materialnymi i niematerialnymi nośnikami wartości jest imperatywem, by odnieść się do nakładania się Konwencji o dziedzictwie niematerialnym i ochronie światowego dziedzictwa, gdy chodzi o tradycje i wierzenia, skojarzone z, i często polegające wręcz na specyficznej lokalizacji jako ich otoczeniu *sine qua non*. I znów, używając filozofii Dokumentu z Nara, w celu zapewnienia całościowej ochrony, tradycyjnemu materialnemu autentyzmowi miejsca muszą towarzyszyć autentyzm wizualny i funkcjonalny.

Czwartą cechą charakterystyczną nowego paradygmatu jest przesunięcie od założenia, że miejsca dziedzictwa kulturowego są statyczne, ku wierzeniu, że są one miejscami dynamicznymi, których sama esencja polega na ich potrzebie ciągłej zmiany. Tam, gdzie definiowaliśmy niegdyś naszą misję jako zapobieganie zmianie, teraz wierzymy powszechnie, że naszym celem jest zarządzanie zmianą.

W roku 1981 Karta Florencka o ogrodach historycznych była pierwszym dokumentem, który przyciągnął naszą uwagę do nowego wspaniałego świata dynamicznych i ewoluujących miejsc dziedzictwa, w który wkraczamy. Już nie zajmujemy się niezmiennymi statycznymi materiałami, ale żywymi organizmami, które rodzą się, rosną i kończą się. Artykuł 11 Karty florenckiej zaznaczył przesunięcie uwagi z konserwacji *stricte* na utrzymanie, które jest warunkiem koniecznym dynamicznie ewoluujących miejsc.

„Ciągle utrzymanie ogrodów historycznych jest kwestią najwyższej ważności. Jako że zasadniczy materiał jest roślinny, zachowanie ogrodu w niezmiennym kondycji wymaga zarówno szybkiego zastępowania [okazów], gdy to wymagane, i długoterminowego utrzymania okresowej odnowy (przejrzyste trzebieenie i nasadzenia dorosłych gatunków)” (ICOMOS 1981).

Potrzeba utrzymania i zarządzania dynamicznymi procesami przebyła długą drogę od Florencji, co przybliżyła nas znów do problemu autentyczności funkcjonalnej.

Najbardziej intrygującym przykładem uznania autentyczności funkcjonalnej i wartości społecznych, ekonomicznych spoczywających na koncepcjach niematerialnych, jest wpisane na listę światowego dziedzictwa miejsce Opery w Sydney, której wpis wskazuje, że jego wartość uniwersalna mieści się zarówno w materialnych formach architektonicznych, jak i w zdolności budynku, by funkcjonować jako główne centrum sztuk teatralnych.

Co oznacza, że wnętrza budynku mogą być zmieniane całkiem znacznie bez zmieniania jego ogólnego znaczenia (lecz w ramach uzgodnionego zestawu wartości znanego jako Plan Utzona), o ile zmiany te odpowiadają na wymagania stale zmieniającej się technologii występów muzycznych i sztuk przedstawiających – przebyliśmy zaiste długą drogę od podejścia kuratorskiego.

Z samej swej natury, krajobrazy kulturowe są synonimem dynamicznego dziedzictwa. Będąc rezultatem wzajemnego związku między ludźmi a ich naturalnym otoczeniem, krajobrazy naturalne są w stanie bezustan-

Conservation on the Built Vernacular Heritage, which states that the Vernacular embraces not only the physical form and fabric of buildings, structures and spaces, but the ways in which they are used and understood, and the traditions and intangible associations that are attached to them (ICOMOS 1999b).

When dealing with tangible and intangible containers of value, it is imperative to address the overlap of the Intangible Heritage and the World Heritage Conventions when it comes to dealing with the traditions and beliefs that are associated with and often depend outright on a specific location as their *sine qua non* setting. Again, using the philosophy of the Nara Document, in order to ensure holistic protection, the traditional material authenticity of a place must now be accompanied by the visual and the functional authenticities

The fourth characteristic of the new paradigm is a shift from the assumption that cultural heritage sites are static to a belief that they are dynamic sites whose very essence relies on their need to constantly change. Where once defined our mission as preventing change, the universal belief now is that our goal is to manage change.

In 1981, the ICOMOS Florence Charter on Historic Gardens was the first to draw our attention to the brave new world of dynamic and evolving heritage sites that we were entering. No longer were we dealing with immutable static materials, but with living organisms that are born, grow and end. Article 11 of the Florence Charter marked the shift in focus from strict conservation to maintenance that is a prerequisite of dynamically evolving sites:

“Continuous maintenance of historic gardens is of paramount importance. Since the principal material is vegetal, the preservation of the garden in an unchanged condition requires both prompt replacements when required and a long-term programme of periodic renewal (clear felling and replanting with mature specimens)” (ICOMOS 1981).

The need for maintenance and management of dynamic processes has come a long way since Florence, which brings us back to the issue of functional authenticity.

A most intriguing example of the recognition of functional authenticity and of social and economic values resting on intangible concepts is the World Heritage site of the Sydney Opera House, whose inscription indicates that its OUV resides equally on the material architectural forms as well as on the ability of the place to continue to function as a major performing arts center.

What this means is that the building's interiors may be altered and changed quite considerably (but within an agreed set of principles known as the Utzon Plan) without diminishing its overall significance as long as those changes respond to the demands imposed by the constantly evolving technology of musical and performing arts presentations. We have indeed come a long way from the curatorial approach.

By their nature, cultural landscapes are the epitome of dynamic heritage. Being the result of the interre-

nego przepływu, jako że adaptują się do pełnej złożoności ewoluujących potrzeb społecznych, w tym emocjonalnych, produkcyjnych, technologicznych, politycznych i duchowych. Są też kruche i łatwo je zranić.

Ostatnie potwierdzenia zmiany paradygmatu w dziedzictwie to Rekomendacje UNESCO co do Historycznego Krajobrazu Miejskiego, Zasady ICOMOS z Valetty co do Ochrony i Zarządzania Historycznymi Miastami, Miasteczkami i Terenami Miejskimi, Deklaracja Floreńska ICOMOS z roku 2014, które wspólnie oferują nową koncepcję historycznego miasta, obejmującą cztery charakterystyczne zmiany: partycypację społeczności, akceptację szerszego zakresu wartości, uznanie, że znaczenie mają zarówno elementy materialne, jak i niematerialne, i że dziedzictwo historyczne jest dynamicznym zasobem, którego stała zmiana wymaga zarządzania i ochrony.

Zatem, czy to wszystko jest wyzwaniem?

Jeśli spojrzymy na podejście kuratorskie, które uosabia wyłączone skupienie się na tkance materialnej, to jest ewidentne, że zostało ono głęboko osadzone w instytucjach, praktyce, legislacji i nauczaniu i że nadal dominuje w pewnych kręgach. Materialne aspekty budynku historycznego, dzielnicy miejskiej lub stanowiska archeologicznego posiadają ochronę przed zburzeniem, zniekształceniem, lub jakimkolwiek fizycznym zagrożeniem, które negatywnie wpłynie na jego materialną formę. W przeciwieństwie do tego, nie ma oficjalnej ochrony dla niematerialnych nośników wartości, które zostały przyniesione przez nowy paradygmat dziedzictwa, który umiejscawia społeczność konserwatorską na osłabionej pozycji, jeśli chodzi o ochronę ogólnego znaczenia miejsca.

Mimo wyzwań niepewności poruszamy się do przodu chroniąc nasze dziedzictwo w nowym paradygmacie, ucząc się po drodze. Koniecznie polegamy bardziej na rozwijaniu silnych argumentów do wykorzystania w głównym nurcie, na arenie politycznej, na którą wkroczyliśmy tak nieprzygotowani do konkurowania z innymi, potężniejszymi interesami, i polegamy coraz mniej na bardziej sztywnym wsparciu, niegdyś zapewnianym przez prawo, przyjęte praktyki kuratorskie, i opinie ekspertów i wyspecjalizowanych instytucji.

Miałem przywilej brać udział w serii analitycznych dyskusji zorganizowanych przez Japońską Agencję Dziedzictwa jako część obchodów dwudziestolecia Dokumentu z Nara, dla lepszego zrozumienia wpływu tego dokumentu z roku 1994. Jako naglące zidentyfikowano następujące obszary potrzeb:

- Potrzebujemy dalszych prac nad metodologiami oceny tego bogatego spektrum form kulturowych i procesów, i dynamicznego wzajemnego związku pomiędzy dziedzictwem materialnym i niematerialnym.
- Identyfikacja wartości i określenie autentyczności muszą być oparte na okresowych przeglądach, które przyswajają zmiany percepcji i postaw, a nie na pojedynczej ocenie. Potrzeba lepszego zrozumienia procesów, przez które można okresowo oceniać autentyczność.

relationship between humans and their natural setting, cultural landscapes are in constant flux as they adapt to the full complexity of evolving social needs that include emotional, production, technological, political, spiritual. They are also fragile and vulnerable.

The latest confirmation of the heritage paradigm shift are the UNESCO Recommendations for the Historical Urban Landscape, the ICOMOS 2011 Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas and the ICOMOS Florence Declaration of 2014, which jointly offer a new concept of the historic city that embraces the four characteristic changes: community participation, acceptance of a broader range of values, recognition that significance resides in both tangible and intangible elements, and that urban heritage is a dynamic resource whose constant change needs management and safeguarding.

How then, is all this a challenge?

If we look back at the exclusive focus on material fabric typified by the curatorial approach, it is evident that it became deeply embedded in institutions, practice, legislation and training, and that in fact, it still is dominant in some circles. The material aspects of a historic building, urban district or an archaeological site have protection against demolition, disfigurement or any physical threat that will negatively impact its material form. In contrast, there is no official protection for the intangible vessels of value that have been ushered in by the new heritage paradigm, which places the conservation community in a weakened situation when it comes to protecting the site's overall significance.

In spite of the challenges of uncertainty, we are moving ahead in protecting our heritage under the new paradigm, learning as we go. We necessarily are relying more on developing strong arguments to use in the mainstream political arena which we entered so unprepared to compete with other more powerful interests, and rely increasingly less on the more robust support once provided by the law, accepted curatorial practices, and the opinions of experts and specialized institutions.

As part of the 20th anniversary of the Nara Document last year, I was privileged to take part in a series of analytical discussions convened by the Japanese Heritage Agency to help understand the impacts of Nara 1994. In doing so, there was unanimous recognition that understanding how to protect cultural heritage under the new paradigm still needs continuing study. Specifically, the following areas were identified as urgent:

- Further work is needed on methodologies for assessing this broader spectrum of cultural forms and processes, and the dynamic interrelationship between tangible and intangible heritage.
- The identification of values and the determination of authenticity must be based on periodic reviews that accommodate changes over time in perceptions and attitudes, rather than on a single assessment. A better understanding is needed of the processes by which authenticity can be periodically assessed.

- Doświadczenie ostatnich 20 lat pokazało, że dziedzictwo kulturowe może być znaczące na różne sposoby dla szerszego zakresu społeczności i grup interesów, które zawierają teraz wirtualne społeczności światowe, które nie istniały w roku 1994. Sytuację tę dodatkowo komplikuje fakt, że jednostki mogą być jednocześnie członkami więcej niż jednej społeczności i przez brak równowagi władzy pomiędzy udziałowcami [procesu ochrony dziedzictwa], często zdeterminowanego przez legislację w dziedzinie dziedzictwa, mechanizmy podejmowania decyzji i interesy ekonomiczne. Potrzebna jest dalsza praca nad metodologiami identyfikacji praw, odpowiedzialności, przedstawicieli i poziomów zaangażowania społeczności.
- W ostatnich 20 latach stało się jasne, że konkurujące wartości i znaczenie dziedzictwa mogą prowadzić do konfliktów, na pozór nie do rozwiązania. Potrzeba nam dalszych prac na rzecz metod budowania konsensusu w praktyce dziedzictwa.
- Potrzebne są dalsze prace na rzecz zbadania roli, jaką dziedzictwo kulturalne może odgrywać w zrównoważonym rozwoju i na rzecz identyfikacji metod oceny wymiany i synergii, aby wartości kulturowe i troski społeczności zostały zintegrowane w procesie rozwoju.
- The experience of the last 20 years has demonstrated that cultural heritage may be significant in different ways to a broader range of communities and interest groups that now include virtual global communities that did not exist in 1994. This situation is further complicated by the recognition that individuals can be simultaneously members of more than one community and by the imbalance of power among stakeholders, often determined by heritage legislation, decision-making mechanisms, and economic interests. Further work is needed on methodologies to identify the rights, responsibilities, representatives, and levels of involvement of communities.
- In the last 20 years it has become evident that competing values and meanings of heritage may lead to seemingly irreconcilable conflicts. Further work is needed on consensus-building methods to heritage practice.
- Further work is required to explore the role that cultural heritage can play in sustainable development, and to identify methods of assessing trade-offs and building synergies so that cultural values and community concerns are integrated in development processes.

Wierzę, że dyskusje nad tematami tego II Kongresu Konserwatorów Polskich mogą być istotną komponentą odpowiedzi na wyżej wymienione potrzeby.

I believe that the discussions on the themes of this 2nd Congress of Polish Conservators can be an important component of the response to the above needs.

Streszczenie

Artykuł ten analizuje rozwój myśli filozoficznej i teoretycznej, który żywił rozwój nowoczesnego międzynarodowego ruchu na rzecz konserwacji dziedzictwa, od jego europejskich początków w wieku XIX aż do jego dzisiejszej uniwersalizacji, powodowany kolejno przez serię nietradycyjnych i/lub nieeuropejskich idei co do natury i roli dziedzictwa w społeczeństwie. Zilustrowane są one, *inter alia*, w Karcie Florenckiej Konserwacji Ogródów Historycznych; Karcie z Burra, Dokumentie z Nara, Kartach ICOMOS nt. Miast Historycznych i Architektury Rodzimej, Konwencji UNESCO na rzecz Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Historycznego, Rekomendacji UNESCO na rzecz Historycznego Krajobrazu Miejskiego i ostatnio, Deklaracji Florenckiej 2014.

Natura wszystkich tych trwających procesów skierowała dyscyplinę w nowe, nieoczekiwane strony, tworząc nowy paradygmat dziedzictwa. Artykuł analizuje tę ewolucję, jak i jej implikacje co do nowego podejścia do zarządzania dziedzictwem, poszukującego adaptacji jego mechanizmów do tych nowych wymagań.

Abstract

This paper analyzes the philosophical and theoretical developments that have sustained the modern international heritage conservation movement from its Eurocentric origins dating back to the 19th Century to its current universalization as propelled sequentially by a series of non-traditional and/or non-European notions about the nature and role of heritage in society, as illustrated, *inter alia*, in the Florence Charter for the Conservation of Historic Gardens, the Burra Charter, the Nara Document, the ICOMOS Charters on Historic Towns and Vernacular Architecture, the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, the UNESCO Recommendation for the Historic Urban Landscape and most recently the ICOMOS 2014 Florence Declaration.

The nature of all these ongoing processes have steered the field in new and unexpected directions, creating a new heritage paradigm. This evolution is analyzed as are also its implications on the emerging approaches that seek adapt heritage stewardship mechanisms to these new demands.

Zbigniew K. Zuziak*

Urbanistyka i dziedzictwo kultury. Strategie, aktorzy i struktury w labiryntach miejskości

Urbanism and cultural heritage. Strategies, actors and structures in the labyrinths of urbanity

Słowa kluczowe: urbanistyka, urbanistyczne dziedzictwo kultury, strategie dziedzictwa miejskiego, urbanistyka strategiczna, konstrukcja urbanistyczna, planowanie przestrzenne, projektowanie urbanistyczne

Key words: urbanistic cultural heritage, urbanism, urban heritage strategies, strategic urbanism, urbanistic construction, urban policies, spatial planning, urban design

Motto:

To nie tradycja ma być gwarantem integralności zamieszkanego przez człowieka środowiska – miast i wsi – lecz krytyczna myśl ludzka, której zadaniem powinno być ciągłe porównywanie i korygowanie podjętych przez człowieka decyzji. Do dziś odbywa się konfrontacja między dwiema nowożytnymi metodami urbanistycznymi, a wynik tej konfrontacji nie jest wcale pewny. A dalej (na następnej stronie): Stan miast wskazuje, że w dzisiejszym świecie nie wszystko funkcjonuje jak należy. Te miasta europejskie jednak, które nie uległy degradacji wcale albo uległy jej tylko częściowo, stanowią potwierdzenie, że tworzenie harmonijnego krajobrazu to zadanie wykonalne i że nie jest utopią stworzenie współczesnemu społeczeństwu lepszej oprawy fizycznej rzeczywistości, w której przyszło mu żyć.

Leonardo Benevolo, *Miasto w dziejach Europy*
Wydawnictwo Krąg i Oficyna Wydawnicza Volumen,
Warszawa, 1995, ss. 232–233

Motto:

It is not tradition that is to guarantee the integrity of the environment – towns and villages – inhabited by man, but critical human thinking the aim of which should be constant comparing and correcting of decisions made by man. A confrontation between two modern urban-design methods has continued until today, and its result is still uncertain. And further (on the next page): The state of cities indicates that not everything functions properly in the present-day world. However, those European cities which have not been degraded, or have been so only partially, confirm that creation of a harmonious landscape is a feasible task, and that creating a better framework for the physical reality in which the modern society has to live is not a utopia.

Leonardo Benevolo, *The European City*
Published by: Wydawnictwo Krąg i Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa, 1995, ss. 232–233

1. WSTĘP

Zmiany w przestrzeni urbanistycznej, rozpatrywane na tle procesów kulturowych, należą do najważniejszych uwarunkowań ochrony dziedzictwa kultury. Powinny też wpływać znacząco na kierunki polityk prowadzonych na tym polu. W takim kontekście zrozumiała jest

1. INTRODUCTION

Changes in urbanistic space, regarded against the background of cultural processes belong to the most important conditions of protection of cultural heritage. They should also considerably influence the directions of policies led in this field. In such a context a growing

* prof. dr hab. inż. arch., Politechnika Krakowska

* professor, ph.d. eng. arch., Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Zuziak Zbigniew K. Urbanism and cultural heritage. Strategies, actors and structures in the labyrinths of urbanity. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;44:19-32

Otrzymano / Received: 2015-10-22 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-14

doi:10.17425/WK44URBANHERITAGE

rosnąca popularność pojęcia: *dziedzictwo miejskie (urban heritage)*. Jego zakres tematyczny obejmuje coraz to szersze spektrum zagadnień a to, zazwyczaj, grozi swego rodzaju „rozmyciem” dyskusji. Aby tego uniknąć, a także podkreślić intencję mocniejszego wyartykułowania urbanistycznej perspektywy rozważań, użyto tu pojęcia: *dziedzictwo urbanistyczne (urbanistic heritage)*. Kategoria ta wiązać ma problematykę miejskiego środowiska zabytkowego z aparatem pojęciowym, metodami badawczymi oraz zasadami projektowania i planowania wypracowanymi na gruncie dyscypliny: urbanistyka i architektura – także dzięki merytorycznym powiązaniom z dyscyplinami pokrewnymi.

Najbardziej charakterystycznym wyróżnikiem pojęcia: *urbanistyczne dziedzictwo kultury* jest **myślenie o obiektach dziedzictwa kultury miejskiej i urbanistycznych zespołach zabytkowych w kategoriach konstrukcji urbanistycznej**. Pod hasłem tym rozumieć należy, zbudowany przez człowieka, układ techniczno-przyrodniczy i kompozycyjny, który integruje elementy przestrzennego zagospodarowania miasta w myśl pewnej głównej idei – wizji rozwoju – ale też i odpowiednio do „naturalnych” kierunków rozwojowych organizmu miejskiego. Kierunki te odczytywane są na podstawie analiz historyczno-urbanistycznych, ekologicznych i inżynierskich. Hasło to jest również sygnałem wskazującym na celowość nawiązania do tych nurtów urbanistyki, w których podkreśla się kulturowe znaczenie decyzji dodających nowe, istotne wartości do układu krystalizującego przestrzenną strukturę miasta (Wejchert, 1974; Gzell, 2015). W uproszczeniu, konstrukcję urbanistyczną utożsamiać można z siecią przestrzeni publicznej zbudowaną z ulic, placów, parków miejskich i tym podobnych elementów strukturalnych wpływających znacząco na atrakcyjność przestrzeni urbanistycznej, a tym samym na jakość życia miejskiego i zmieniające się wzorce miejskości.

Obserwacje zmian, jakie dokonały się w przestrzeni polskich miast w ostatnich 25 latach, dają podstawy aby postawić tezę, że po okresie *urbanistycznej akupunktury* pora na bardziej usystematyzowane budowanie „nowych konstrukcji urbanistycznych”. Innymi słowy, czas na lepsze skonfigurowanie strategicznych projektów przebudowy wybranych miejsc i obszarów, oraz realizowanych od lat inwestycji infrastrukturalnych, tak by – dzięki logice powiązań kompozycyjnych i funkcjonalnych – pojawiły się elementy krystalizujące nową fazę rozwoju struktury urbanistycznej w harmonii z układami zabytkowymi. Dla teorii dziedzictwa kultury jest to zarazem propozycja, aby w dyskusji nad formami jego ochrony zwrócić bacniejszą uwagę również na te pola, na których toczą się gry o fundamentalnym znaczeniu dla przyszłości miasta europejskiego. Mowa tu o grach między wieloma podmiotami podejmującymi strategiczne dla miasta decyzje – decyzje, których wzajemne oddziaływanie wpływają w ostateczności na strukturę układu miejskiego i formę urbanistyczną. Skuteczność ochrony dziedzictwa urbanistycznego zależeć będzie od tego, czy w procedurach tak pojmowanego systemu

popularity of the notion *urban heritage (dziedzictwo miejskie)* is understandable. Its thematic range encompasses the ever larger scope of issues and this, as usual, poses the threat of a certain ‘watering down’ of the discussion. In order to avoid it and also to stress the intention of a stronger articulation of the urbanistic perspective of these considerations one uses here the notion of *urbanistic heritage (dziedzictwo urbanistyczne)*. This category is to bind the issues of urban historic environment with the notional apparatus, research methods and principles of designing and planning which were elaborated by the discipline of urbanism and architecture, also owing to the ties with the related disciplines.

The most characteristic feature of the notion *urbanistic cultural heritage (urbanistyczne dziedzictwo kultury)* is **thinking about the structures of heritage of urban culture and urbanistic historic complexes in the categories of urbanistic construction**. This slogan is to be understood as a technical-natural and compositional layout built by man which integrates elements of spatial development of a city according to a certain main idea – vision of development – but also accordingly to the ‘natural’ directions of development of an urban organism. These directions are read on the basis of historical-cum-urbanistic, ecological and engineering analyses. The slogan is also a signal pointing towards the sense of tying in with such trends in urbanism which stress the cultural meaning of decisions adding new essential qualities to the layout crystallising the spatial structure of a city. (Wejchert, 1974; Gzell, 2015). To put it simply, urbanistic construction may be identified with the network of public space built of streets, squares, city parks and similar structural elements which considerably influence the attractiveness of urbanistic space and thus the quality of urban life and changing patterns of urbanity.

Observation of changes which took place in the space of Polish cities in the last 25 years allow to pose the thesis that following the period of *urbanistic acupuncture* there came the time to a more systematised building of ‘new urbanistic constructions’. In other words there is time to a better configuration of strategic projects of rebuilding of chosen places and areas as well as of the developments of infrastructure which are being realised for years so that – owing to the logic of compositional and functional ties – there appear elements which crystallise the new stage of development of an urbanistic structure in keeping with the historic layouts. It is also a proposal for the theory of heritage of culture in order to, while discussing forms of its protection, turn more attention also to these fields where games of fundamental meaning for the future of a European city are played. One speaks here of games between many subjects taking decisions which are strategic for a city – decisions whose mutual relations finally influence the structure of an urban layout and urbanistic form. The effectiveness of protection of urbanistic heritage shall depend on whether, in the procedures of such a decision system, it will be pos-

decyzyjnego uda się skonstruować sensowne – i akceptowalne pod względem politycznym – powiązania logiczne między przesłankami tych decyzji a zasadami, które wynikają ze statusu dziedzictwa urbanistycznego jako zbioru wartości wysoko cenionych. Problem ten nazwać można **problemem ram systemowych**.

Próba zarysowania metodologicznych podstaw modelu zintegrowanej ochrony urbanistycznego dziedzictwa kultury wymaga również usystematyzowania wspólnych problemów, jakie rysują się na styku dwóch obszarów. Jedno pole tematyczne wyznaczają: teoria dziedzictwa i doświadczenia konserwatorskie, natomiast obszar drugi to: teorie urbanistyki i analizy krytyczne jej praktyk. Tak przyjęty zakres rozważań ująć można hasłem: *urbanistyczne problemy miejskiego środowiska zabytkowego*. Takie hasło to zarazem sygnał sugerujący zwrot w stronę podejść, w których problemy miejskiego dziedzictwa kultury traktowane są również jako problemy środowiska a ich rozwiązania wpisują się w doktrynalne ramy idei równoważenia rozwoju. Ich kontekstem są głębokie zmiany cywilizacyjne: kulturowe, technologiczne, społeczno-gospodarcze i polityczne. Zmiany te wpływają na: 1) formy życia miejskiego (odpowiednik pojęcia: *miejskość – urbanity*) oraz 2) sposób myślenia o mieście, a w konsekwencji, także na polityki i strategie działań zmieniających jakość zurbanizowanej i urbanizowanej przestrzeni (odpowiednik hasła: *urbanistyka – urbanism*). Zmianom tym towarzyszy ewolucja aparatu pojęciowego, technik badawczych oraz ujęć filozoficznych – także w sferze filozofii oraz polityk i strategii dotyczących miejskiego dziedzictwa kultury (Benevolo, 1995; Berleant, 2011; Kadłuczka, 2006, 2008; Kłosek-Kozłowska, 2007; Purchla, 2009, 2010; Rykwert, 2002/2013; Szmygin, 2013; Tomaszewski, 2012).

2. ZAŁOŻENIA

Istnieje stosunkowo wysoki poziom niepewności co do przyszłych uwarunkowań systemowych zmian w zarządzaniu rozwojem terytorialnym. Zarysowane tu propozycje rozwiązań nawiązują – w zasadzie – do przedstawionych wcześniej diagnoz i koncepcji systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce (Purchla, 2009, 2010). Ujęcia te określić można jako bliskie „filozofii złotego środka”. Oznacza to, że przyjęte w nich, domyślnie, założenia sytuują się pomiędzy skrajnie przeciwstawnymi scenariuszami polityk oddziaływania na systemy, procesy i zjawiska społeczno-ekonomiczne, kulturowe, technologiczne i polityczne. Po jednej stronie mamy tu scenariusze neoliberalne, po drugiej: trudne do określenia odmiany systemów interwencji publicznej za pośrednictwem mocnych regulacji. W tej drugiej grupie prawdopodobne są również skrajnie odmienne scenariusze. Jedne mogą nawiązywać do tych koncepcji dobra publicznego i sprawiedliwości społecznej, które znajdują swój wyraz w formie demokratycznych „ruchów miejskich” (Harvey, 2012). Inne, domagając się mocniejszych interwencji publicznych, mogą nazbyć

sible to construct sensible – and acceptable in political respect – logical ties between the premises of such decisions and principles which result from the status of urbanistic heritage as a set of highly appreciated values. This problem may be deemed the **problem of systemic frameworks**.

An attempt at drafting the methodological basis of a model of integrated protection of urbanistic cultural heritage requires also the systematisation of common problems which appear at the verge of two areas. One field is delineated by: theory of heritage and experiences in conservation whereby another one are theories of urbanism and critical analyses of its practices. Such a scope of considerations may be grasped under the title: *urbanistic problems of urban historic environment*. Such a slogan is also a signal suggesting a turn towards the approaches in which problems of urban cultural heritage are treated also as problems of environment and their solutions are inscribed into the doctrinal framework of the idea of sustainable development. Their context are deep civilisational changes: cultural, technological, social-economical and political ones. These changes influence: 1) forms of urban life (equivalent of the notion *miejskość – urbanity*) or 2) mode of thinking of a city and in consequence also policies and strategies of actions changing the quality of space which is urbanised and being urbanised (equivalent of the term: *urbanistyka – urbanism*). These changes are accompanied by the evolution of the notional apparatus, research techniques and philosophical attitudes – also in the sphere of philosophy and policies and strategies regarding urban heritage of culture (Benevolo, 1995; Berleant, 2011; Kadłuczka, 2006, 2008; Kłosek-Kozłowska, 2007; Purchla, 2009, 2010; Rykwert, 2002/2013; Szmygin, 2013; Tomaszewski, 2012).

2. THESES

There is a relatively high level of uncertainty regarding the prospective systemic conditions of changes in the management of territorial development. Proposals of solutions presented here tie in – as a matter of principle – to the diagnoses and concepts of cultural heritage protection system in Poland which were presented before (Purchla, 2009, 2010). These approaches may be described as referring to the philosophy of the ‘golden mean’. This means that the premises which are accepted implicitly situate themselves between the extremely juxtaposed scenarios of policies of influencing systems, processes and phenomena of socio-economical, cultural, technological and political character. On one hand there are neo-liberal scenarios and on the other: variations (difficult to define) of systems of public intervention by means of strong regulations. In the second group extremely different scenarios are also possible. One may tie in with these concepts of public good and social justice which find their expression in the form of the democratic ‘urban movements’ (Harvey, 2012). The other, demanding stronger public

ryzykownie zbliżać się swymi koncepcjami ładu publicznego do autorytarnych modeli sprawowania władzy.

Z urbanistycznej perspektywy dyskusja nad koncepcją zintegrowanej ochrony dziedzictwa wymaga też przyjęcia założeń dotyczących relacji między modelami ochrony dziedzictwa a modelami zmian w przestrzennej strukturze miasta – w uproszczeniu: modelami przestrzennej struktury miasta (modele PSM). Przyjmuje się następujące założenia:

- Współzależności między modelem ochrony dziedzictwa a modelami PSM mają charakter dynamiczny i należy je rozpatrywać w otoczeniu systemowym („chmura” zależności związanych z konkretnym miejscem w „sieci przepływów”¹).
- W poszukiwaniu modelowych rozwiązań w zakresie ochrony dziedzictwa urbanistycznego rekomenduje się podejście „strategiczno-strukturalne”, co oznacza, że – na przekór poststrukturalistom i neoliberalom – pojęcie przestrzennej struktury miasta wciąż ma sens, a strategię oddziaływania na zmiany w przestrzeni miejskiej należy rozpatrywać w kategoriach strukturalnych. Jest to podstawowe założenie rekomendowanego tu modelu: SAS (akronim od: Strategie – Aktorzy – Struktury).
- Pod względem metodologicznym wskazana jest swoista „trójczłonowość”, czyli próba skojarzenia: 1) metody hermeneutycznej (Gadamer, 1975/1973) – stosowanej w naukach humanistycznych – wzbogaconej o 2) metodologię zalecaną w interdyscyplinarnych teoriach planowania² i 3) „konstrukcyjne” podejścia do modelowania rozwiązań, właściwe naukom technicznym, do których przypisana jest dyscyplina: architektura i urbanistyka.
- Niedookreśloność oraz dysfunkcje polityk sektora publicznego i jego niechęć do ujęć modelowych sprawia, że podejmując się modelowych interpretacji PSM w Polsce, w znacznej mierze skazani jesteśmy na intuicyjne poszukiwania ewentualnych analogii do ujęć modelowych stosowanych w planowaniu rozwoju miast Starej Unii.

Kolejna grupa założeń to przesłanki ideowe, czyli odniesienia do ideologii oraz doktryn urbanistycznych i konserwatorskich. W tej części rozważań postawić można trzy tezy: 1) W czasach pluralizmu ujęć dotyczących: filozofii dziedzictwa kultury, jego wartościowania i zasad sterowania zmianami w przestrzeni miasta, istnieje potrzeba skojarzenia nowych nurtów teorii urbanistycznej i analiz dotychczasowych praktyk planowania urbanistycznego z myśleniem w kategoriach urbanistyki klasycznej. 2) Tego rodzaju próby powinny wyjść poza granice zakreślone ideowymi założeniami Nowej Urbanistyki. 3) W próbach tych konstruktywną rolę odegrać mogą konceptualne ramy ochrony dziedzictwa urbanistycznego zarysowane szkicowo jako model SAS.

Takiemu rozłożeniu akcentów powinna jednak towarzyszyć próba szerszej interpretacji natury dziedzictwa urbanistycznego przez odwołania do filozoficznych aspektów tego pojęcia oraz do prac poświęconych meto-

interventions, in their concepts of public order may too riskily approach authoritarian models of governance.

From the urbanistic perspective a discussion of the concept of integrated heritage protection requires also the acceptance of premises regarding relations between: models of heritage protection and models of changes in spatial structure of a city – or, in simplification, models of spatial structure of a city (*przestrzennej struktury miasta* PSM). Thus one accepts the following premises:

- Interrelations between the model of heritage protection and PSM models have dynamic character and should be regarded in systemic surroundings (‘cloud’ of relations linked to a concrete place in the ‘network of fluxes’¹).
- In the search for model solutions in protection of urbanistic heritage a „strategic-structural’ approach” is recommended, which means that – in spite of [the opinions of] Post-structuralists and Neo-liberals – the notion of spatial structure of a city still makes sense and strategies of influencing changes in the urban space should be regarded in structural categories. This is the basic postulate of the recommended model: SAS (acronym: Strategies – Actors – Structures).
- In terms of methodology a certain ‘three-partite’ approach is recommended, i.e. an attempt at associating: 1) hermeneutical method (Gadamer, 1975/1973) – applied in humanities, enriched by 2) methodologies recommended in interdisciplinary theories of planning² and 3) ‘structural’ approaches to modelling of solutions, adequate for technical sciences, to which the discipline architecture and urbanism is ascribed.
- Lack of precise definition and dysfunctions of policies of the public sector and its adversity towards model approaches cause that aiming at model interpretations of PSM in Poland we are forced, to a large extent, to search intuitively for possible analogies with model approaches which are applied in the planning of development of cities of the old [European] Union.

The next group of premises regard ideologies and urbanistic and conservation doctrines. In this part of considerations one may pose three theses: 1) In the times of pluralism of approaches regarding philosophy of cultural heritage, its evaluation and principles of steering changes in the city space, there is a need of associating new trends of urbanistic theory and analyses of the received practices of urbanistic planning with the thinking in the categories of classic urbanism. 2) Such attempts should exceed the limits delineated by the ideas and premises of the New Urbanism. 3) In these attempts conceptual framework of protection of *urbanistic heritage*, drafted as the SAS model, may play a constructive role.

However, emphasis put in this manner should be accompanied by an attempt at a broader interpretation of the nature of urbanistic heritage through references to philosophical aspects of this notion and to works devoted to the methods of identification and evaluation

dom identyfikacji i wartościowania tej kategorii dziedzictwa. Z konieczności ten wątek rozważań ograniczono tu do niezbędnego minimum. **Konteksty:** filozofie dziedzictwa, przestrzeni i gospodarowania przestrzenią.

3. DZIEDZICTWO KULTURY A URBANISTYKA STRATEGICZNA: MODEL SAS

Formułując założenia modelu ochrony urbanistycznego dziedzictwa kultury, w kontekście kryterium integralności miejskich struktur przestrzennych, oraz „pragmatycznych” strategii i polityk jej rozwoju, należałoby odwołać się do teorii sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym. W uproszczeniu można przyjąć, że związane z dziedzictwem kultury, zmiany w przestrzeni miejskiej są efektem nakładania się następujących kategorii zmian i procesów. Są to:

- procesy samoregulacji/samoorganizacji (tu także: mechanizmy rynkowe);
- regulacje sektora publicznego obejmujące działania podejmowane w ramach formalno-prawnych („regulacyjnych”) narzędzi polityki przestrzennej oraz oddziaływania tego sektora za pośrednictwem innych instrumentów tej polityki (narzędzia ekonomiczne, inwestycje infrastrukturalne, marketing terytorialny, polityka informacyjna itp.);
- strategie inwestycyjne indywidualnych inwestorów prywatnych oraz oddziaływania między indywidualnymi i grupowymi aktorami gry o przestrzeń miejską wykraczające poza zakres ww. polityk;
- innowacje odpowiadające rozwojowi nauki i technologii (por.: idea *Smart City*);
- trudne do przewidzenia zmiany w skali makro i mikro, których charakter wykracza poza zakres pojęć: regulacja i samoregulacja a także innych, wymienionych wyżej oddziaływań (np. kataklizmy, katastrofy, strategiczne konflikty).

Nowy system sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym miast powinien – między innymi – sprzyjać doskonaleniu procedur decyzyjnych, dzięki którym osiągniemy lepsze współdziałanie różnych interesariuszy procesu planistycznego, a regulacje przyjęte w imię ochrony wartości wysoko cenionych ustalone będą również ze świadomością praw rynkowej samoorganizacji. Jednym z możliwych kierunków poszukiwania rozwiązań w tym zakresie są propozycje, które określa się tu mianem *urbanistyki strategicznej* (Zuziak, 2008). Hasło to oznacza model urbanistyki, w którym rozwija się trzy rodzaje sprzężeń (trybów integracji):

- nowe formy współpracy między sektorem publicznym i prywatnym polegające na zaangażowanie sektora prywatnego w planowanie urbanistyczne w formie *planowania przez projekty*;
- zapewnienie lepszych powiązań między planowaniem przestrzennym, planowaniem strategicznym i projektowaniem urbanistycznym;
- lepsze powiązanie układów lokalnych i regionalnych przez wdrażanie formuły planowania terytorialnego

of this category of heritage. Out of necessity this train of thought was limited to the indispensable minimum here. **Contexts:** philosophies of heritage, space and spatial development.

3. CULTURAL HERITAGE AND STRATEGIC URBANISM: SAS MODEL

Formulating the premises of a model of protection of urbanistic cultural heritage in the context of criterion of integrity of urban spatial structures and ‘pragmatic’ strategies and policies of its development one should refer to the theory of steering the changes in spatial development. In simplification one may presume that changes in urban space, linked to cultural heritage, are the effect of superimposition of the following categories of changes and processes. These are:

- processes of self-regulation/self-organisation (here also: market mechanisms);
- regulations of the public sector encompassing actions taken within the formal and legal framework („regulatory) of instruments of spatial policy and influences of this sector by means of other instruments of this policy (economic instruments, infrastructural developments, territorial marketing, information policy etc);
- investment strategies of individual private investors and influences between individual and group actors in the game of urban space which exceed beyond the above;
- innovations responding to the development of science and technology (cf. *Smart City idea*);
- changes in the macro – and micro-scale which are difficult to foresee and whose character exceeds beyond the scope of the notions: regulation and self-regulation as well as other, aforementioned influences (e.g. cataclysms, disasters, strategic conflicts).

New system of steering the changes in spatial development of cities should – among others – be conducive to the enhancing of decision procedures owing to which we shall reach better cooperation of various stakeholders in the planning process and regulations accepted in the name of protection of highly appreciated values shall be defined also with the awareness of the laws of market self-organisation.

One of the possible directions of searching for solutions in this respect are such proposals which are described here under the name of *strategic urbanism* (Zuziak, 2008). This term means a model of urbanism whereby three kinds of feedbacks (modes of integration) are developed:

- new forms of cooperation between the public and private sector relying on *project-led planning*;
- providing better ties between spatial planning, strategic planning and urban design;
- better ties of local and regional layouts through the implementation of formula of territorial planning

w skali miejskich obszarów funkcjonalnych – zwłaszcza metropolitalnych.

Przykładów korzystnego oddziaływania modelu typu *urbanistyka strategiczna* na model ochrony dziedzictwa kulturowego dostarczają analizy porównawcze doświadczeń miast europejskich, które przodują w zakresie wdrażania strategii rozwoju zrównoważonego (Amsterdam, Kopenhaga, Wiedeń), a także miast, które słyną z udanych prób wpisania kluczowych projektów rewitalizacji obszarów zdegradowanych w ogólną strategię rozwoju (Barcelona, Berlin, Hamburg, Lyon, Nantes, Mediolan, Turyn). Mowa tu o strategiach, w których ustalenia dotyczące rozwoju społeczno-gospodarczego są logicznie powiązane z zapisami planistycznymi nt. struktury urbanistycznej, a regulacje nt. kompozycji urbanistycznej znajdują odzwierciedlenie w działaniach prowadzonych w ramach urbanistyki operacyjnej. Dokonania te można traktować jako sygnały wskazujące na odradzanie się w tych miastach urbanistyki jako *sztuki budowania miast (Städtebau)*. W wydaniu urbanistyki strategicznej kierunek ten znajduje swój współczesny identyfikator w postaci hasła *Making Cities (Stadtmachen, 2008)*.

4. DZIEDZICTWO KULTURY A STRUKTURY URBANISTYCZNE: MODELE STRUKTURALNE

Koncepcja systemowej ochrony urbanistycznego dziedzictwa kultury powinna być również osadzona w określonym modelu struktur miejskości. Mowa tu zarówno o modelu miasta jak i modelowych cechach systemu planistycznych narzędzi oddziaływania na zmiany w przestrzennych strukturach miejskich i metropolitalnych, a w konsekwencji, o wpływie na zmiany w stylu życia miejskiego. Zauważmy jednak od razu, że oddziaływania te mają charakter sprzężeń zwrotnych, bowiem założenia systemów planistycznych formułowane są, zazwyczaj, ze świadomością zmian – i w reakcji na – zamiany wzorców miejskości.

W tej części rozważań dobrym punktem wyjścia jest pytanie o modelowe cechy zmian strukturalnych w miastach polskich w kontekście modelu miasta europejskiego. **Szacunek do dziedzictwa jest najważniejszą – można by rzec: konstytutywną – cechą modelu miasta europejskiego.** Wyrazem tego są rozpoznawalne cechy morfologiczne jego tkanki, z mocną pozycją historycznego centrum, oraz układ powiązanych ze sobą jednostek strukturalnych, w których odczytać można skupiska pełniące funkcję „węzłów miejskości”, czyli obszarów, które dzięki wykształconej sieci przestrzeni publicznej, i odpowiadającym im koncentracjom różnorodnych aktywności, ogniskują życie miejskie i organizują jego formy w większe całości. Innymi słowy, model miasta europejskiego odznacza się stosunkowo wysokimi walorami dziedzictwa urbanistycznego. Zagrożeniem dla tych wartości jest neoliberalna tendencja do nadmiernej deregulacji systemów sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym – w myśl założeń,

in the scale of urban functional areas – especially metropolitan ones.

Examples of advantageous influence of a model of *strategic urbanism* type on a model of cultural heritage protection are provided by comparative analyses of experiences of European cities (Amsterdam, Copenhagen, Vienna), and also of cities which are famed for their successful attempts at inscribing key projects of revitalisation of the areas affected by urban decline into their general strategy of development (Barcelona, Berlin, Hamburg, Lyon, Nantes, Milan, Turin). One speaks here of strategies in which decisions regarding social and economic development are logically tied to planning decisions pertaining to urbanistic structure and regulations regarding urbanistic composition find their reflection in the actions led within the framework of operational urbanism. These accomplishments may be treated as signals pointing towards the rebirth of urbanism as *the art of building cities (sztuki budowania miast, Städtebau)* in the aforementioned places. In the version of strategic urbanism this direction finds its contemporary identifying sign in the form of a slogan *Making Cities (Stadtmachen, 2008)*.

4. CULTURAL HERITAGE AND URBANISTIC STRUCTURES: STRUCTURAL MODELS

Concept of systemic protection of urbanistic heritage of culture should also be embedded in the defined model of structures of urbanity. One speaks here both of a model of a city and of model characteristics of system of planning instruments influencing changes in spatial urban and metropolitan structures and in consequence – on influence on changes of the style of urban life. However, let us note immediately that these interrelations have the character of feedbacks as premises of planning systems are usually formulated with the consciousness of change – and in the reaction to changes of patterns of urbanity.

In this part of the considerations the question of model characteristics of structural changes in Polish cities in the context of the model of a European city is a good point of departure. **Respect for heritage is the most important – one could indeed say – constitutive feature of a model of the European city.** The expressions thereof are the recognisable morphological features of its fabric with a strong position of the historic centre and a layout of structural units which are linked to each other, in which one may find groupings which serve as ‘nodes of urbanity’. They are areas which, owing to the developed network of public space and the respective concentrations of variegated activities, focus urban life and organise its forms into greater wholes. In other words, European city model is marked by relatively high values of urbanistic heritage. Neo-liberal tendency towards the excessive deregulation of systems of steering the changes in spatial development – according to the thesis that ‘market knows better’ is a threat

że „rynek wie lepiej”. Tendencję tę obserwujemy w skali globalnej – również w krajach UE. Niestety, w Polsce proces dekomponowania systemu regulacji planistycznych, a także zjawiska dysfunkcji w stosowaniu narzędzi polityki przestrzennej osiągnęły stan szczególnie niebezpieczny dla kulturowej tożsamości urbanistycznego dziedzictwa.

W dyskusji nad modelami zintegrowanej ochrony dziedzictwa urbanistycznego należy również zastanowić się nad kwestią: **które z modeli sterowania zmianami w przestrzeni urbanistycznej mogą być inspirujące dla takich poszukiwań?** Szukając odpowiedzi na to pytanie napotykamy na trudności będące konsekwencją doktrynalnego kryzysu urbanistyki – ściślej: ograniczeń możliwości rozwoju teorii regulacji wynikających z ideowych przekonań o słuszności powszechnej deregulacji/samoregulacji, jakie tkwią u podstaw neoliberalnej doktryny. Sceptyczny stosunek zwolenników neoliberalizmu do teorii planowania i aplikacyjnych wartości modelowania przestrzennej struktury miasta doprowadził do swoistego paradoksu. Polega on na coraz to większym rozżewie między wzrostem potencjalnych możliwości jakie współczesna nauka oferuje w zakresie strukturalnych analiz przestrzeni miejskiej a stosunkowo skromnym ich wykorzystaniu w praktyce planistycznej. Nie oznacza to jednak, że formułując strukturalne podstawy modelu ochrony urbanistycznego dziedzictwa nie znajdziemy oparcia w modelach rozwoju struktury przestrzennej miasta oferowanych przez współczesne teorie urbanistyki, a także w przykładach analiz funkcjonalno-przestrzennej struktury miasta zaczerpniętych z praktyki urbanistycznej. Zdaniem autora tego rodzaju walory prezentuje co najmniej pięć nurtów urbanistyki. Są to następujące kierunki:

- „**klasycyzujące**” **propozycje modelowe Nowej Urbanistyki** (Krier, 2011) uzupełnione o teorię struktur generatywnych/kodów generatywnych Christophera Alexandra (2003–4);
- **teoria „architektury miasta”** Aldo Rossiego (Rossi, 1984) i nurty teorii dające się ująć wspólnym hasłem: *morfologia urbanistyczna*;
- **współczesne wersje christallerowskich modeli miejsc centralnych** (np.: modele miejsc węzłowych/węzłów miejskości);
- **modele sieciowe** (geograficzne, transportowe, antropologiczne); w tej grupie sytuują się przykładowo: modele nawiązujące do koncepcji tzw. *przestrzeni relacyjnej*, modele typu *Space Syntax* (Hillier, 2008), sieciowe model antropologiczne (Hannerz, 2006); modele transportowe typu ORION (Zipser, 2010), strukturalne modele zrównoważonej mobilności (Rudnicki, 2010) czy 4-stadiowy model transportowy miasta (Szarata, 2010) itp.;
- stosowane współcześnie w planowaniu przestrzennym metody wyznaczania **obszarów i jednostek strukturalnych**³. Modele te są rodzajem kombinacji: 1) ujęć morfologicznych, 2) podejść nawiązujących do modeli ekologii społecznej wprowadzonych do socjologii miasta przez reprezentantów szkoły czikagowskiej w latach 20. ubiegłego stulecia oraz

to these values. This tendency is observed in the global scale – also in the EU countries. Unfortunately in Poland the process of decomposition of the system of planning regulations as well as phenomena of dysfunction in the application of tools of spatial policy have reached the state that is particularly dangerous for the cultural identity of urbanistic heritage.

In the discussion of models of integrated protection of cultural heritage one should also consider the question: **which of the models of steering the changes in urbanistic space may be inspiring for such a quest?** While searching for an answer to this question one meets obstacles which are a consequence of the doctrinal crisis of urbanism – or more strictly: limitations of development of theories of regulation resulting from convictions regarding ideas – i.e. of the rightness of convictions of general deregulation/self-regulation which lie at the very foundation of the Neo-liberal doctrine. Sceptical attitude of protagonists of Neo-liberalism to the theory of planning and applicatory values of modelling of spatial structure of a city has led to a specific paradox. It is based on an ever-increasing divergence between the growth of potential possibilities which are offered by contemporary science in respect of structural analyses of urban space and their relatively modest use in planning practice. However this does not mean that while formulating structural foundations of a model of protection of urbanistic heritage we shall not find support in models of development of spatial structure of a city which are offered by contemporary theories of urbanism and also in examples of analyses of functional-spatial structure of a city derived from the urbanistic practice.

In the opinion of the author of this paper such values are represented by at least five tendencies in urbanism. These are the following directions:

- **‘classicising’ model proposals of the New Urbanism** (Krier, 2011) supplemented by Christopher Alexander’s theory of generative structures/generative codes (2003–4);
- Aldo Rossi’s **theory of the ‘architecture of the city’** (Rossi, 1984) and theoretical trends which may be grasped under the common name: *urbanistic morphology*;
- **contemporary versions of Christaller’s models of Central Places** (e.g. models of nod places/nodes of urbanity);
- **network models** (geographical, transport, anthropological ones); in this group there are for example: models that tie in with the concept of the so called *relational space*, models of the *Space Syntax* type (Hillier, 2008), network anthropological models (Hannerz, 2006); transport models of the ORION type (Zipser, 2010), structural models of balanced mobility (Rudnicki, 2010) or 4-stage transport model of a city (Szarata, 2010) etc.;
- contemporarily applied models of **structural areas and units**³. These models are a kind of a combination of: 1) morphological approaches, 2) approaches

3) modelowych koncepcji strukturalnych jednostek urbanistycznych (np.: jednostki sąsiedzkiej).

5. URBANISTYCZNE DZIEDZICTWO KULTURY A PLANOWANIE PRZESTRZENNE

Istotnym warunkiem skuteczności dyskutowanego modelu ochrony dziedzictwa urbanistycznego jest radykalna przebudowa modelu planowania miast, a zwłaszcza podsystemu planowania przestrzennego. W dysfunkcjach dotychczasowego modelu planowania rozwoju terytorialnego upatrywać należy ważniejszych źródeł kryzysu polskiej urbanistyki. To, z kolei, jest systemowym zagrożeniem dla urbanistycznego dziedzictwa kultury. Wynika stąd, że **podstawowym zadaniem polskiej urbanistyki jest wypracowanie zasad i narzędzi polityki przestrzennej oraz strategii rozwoju terytorialnego, których stosowanie doprowadzi do rekonstrukcji atrybutów miejskości utożsamianych z europejską kulturą urbanistyczną**⁴. Takie sformułowanie problemu dotyczy przede wszystkim coraz to większych, i coraz bardziej spolaryzowanych oraz „rozbitych” obszarów zabudowy podmiejskiej, w których style i warunki życia mieszkańców zasadniczo odbiegają od standardów utożsamianych z ideą miasta europejskiego.

Biorąc pod uwagę, że podstawowym dokumentem określającym zasady polityki przestrzennej na szczeblu gminy jest **studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego**, należałoby wprowadzić ustawowe korekty, zmieniające jego formułę tak, **aby – podobnie jak w krajach Starej Unii** (np. w Niemczech, Holandii, krajach skandynawskich) – **narzędzie to kojarzyło funkcje planu struktury z elementami planowania strategicznego**. W szczególności konsekwencją takiego postulatu są rekomendacje, których treść powinna być ujęta w rozporządzeniach wydanych na podstawie odpowiednich delegacji ustawowych. I tak, proponuje się, aby załącznikiem do tego rodzaju regulacji były wytyczne (wzorem opracowanych przed ponad 30 laty wytycznych międzyresortowej komisji) dotyczące zakresu problematyki konserwatorskiej w planach zagospodarowania przestrzennego. W wytycznych tych znaleźć się powinny – między innymi – zalecenia zawierające:

- merytoryczne **uszczegółowienie zakresu problematyki studiów konserwatorskich dot. wartości urbanistycznego dziedzictwa kultury** – skoordynowanej z urbanistycznymi analizami zmian w tkance miejskiej, przy czym analizy te uwzględniać powinny zarówno morfologię tkanki miejskiej jak i antropologiczne aspekty zmian w funkcjonalno-przestrzennej strukturze miasta;
- **poszerzenie zestawu standardów** pomagających formułować ustalenia planistyczne odpowiednio do współczesnych zasad sztuki konserwatorskiej i urbanistycznych zasad integrowania tkanki miejskiej;
- odpowiednio uszczegółowione zalecenia dotyczące zakresu analiz uwarunkowań rozwoju oraz ogólnych zasad, które powinny stanowić podstawę **obligato-**

tying in with the models of social ecology that were introduced into the sociology of a town through the representatives of the Chicago School in the 1920s and 3) model concepts of structural urbanistic units (e.g. neighbourhood units).

5. URBANISTIC CULTURAL HERITAGE AND SPATIAL PLANNING

Radical rebuilding of a model of city planning and especially of the subsystem of spatial planning is an essential condition of the effectiveness of the discussed model of protection of urbanistic heritage. More important sources of the crisis of Polish urbanism are to be observed in the dysfunctions of the received model of territorial development. This in turn is a systemic threat for urbanistic cultural heritage. Therefore the fundamental task of Polish urbanism is the elaboration of principles and instruments of spatial policy and strategy of territorial development whose application shall lead to **the reconstruction of attributes of urbanity identified with the European urbanistic culture**⁴. Such a formulation of the problem regards, above all, the ever larger and increasingly polarised and ‘broken’ areas of suburban housing where lifestyles and conditions of life of its inhabitants are a far cry from the standards that are identified with the idea of a European city.

Taking into consideration that the basic document defining the principles of spatial policy at the level of a commune is the **study of conditions and directions of spatial development**, one should introduce corrections by means of the legal act, changing its formula, so that – **similarly as in the case of the countries of the old European Union** (e.g. in Germany, the Netherlands, Scandinavian countries) – the tool would associate functions of a structure plan with elements of strategic planning. In particular, the consequences of such a postulate are recommendations whose contents should be written in regulations issued on the basis of adequate legal acts. Therefore one proposes that guidelines (as the ones elaborated over 30 years ago by an inter-ministerial commission) regarding the scope of issues of conservation in spatial development plans would be attachments of such regulations. The guidelines should encompass – among others – also the recommendations containing:

- **precise grasp of the scope of issues of conservation studies pertaining to the value of urbanistic cultural heritage** – coordinated with urbanistic analyses of changes in urban fabric, whereby analyses should take into consideration both morphology of the urban tissue and anthropological aspects of changes in the functional and spatial structure of a city;
- **broadening of the scope of issues** helping to formulate the planning decisions adequately to contemporary principles of the art of conservation and to urbanistic principles of integration of urban fabric;

ryjnego formułowania szczegółowych ustaleń studium na temat kierunków polityki rozwoju w obszarach śródmiejskich (ze szczególnym uwzględnieniem: zasad kształtowania śródmiejskiej sieci przestrzeni publicznej, obszarów, dla których obligatoryjnie ustala się parki kulturowe, itp.);

- przyjęcie zasady **obligatoryjności sporządzania mpzp dla historycznego centrum**, co oznacza, że w studium należałoby określić jego obszar i wytyczne do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (mpzp) tego obszaru;
- wskazania metodologiczne dotyczące kryteriów oceny zgodności mpzp ze studium;
- zasady integracji funkcjonalnej i przestrzennej obszaru objętego studium z obszarami objętymi planem rozwoju miejskiego obszaru funkcjonalnego (MOF) z podaniem wskazówek metodologicznych na temat formułowania ustaleń dotyczących relacji: urbanistyczne dziedzictwo kultury a konstrukcja urbanistyczna MOF.

Ponadto, w nowelizacji ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należałoby skreślić regulacje dotyczące decyzji o warunkach zabudowy (WZ) wprowadzając w to miejsce, na przykład, rozwiązania typu „informacja o terenie”. Dotyczyłoby to wyjątkowych sytuacji, określonych enumeratywnie, a dokument taki wiązałby samorząd w sporządzaniu umowy cywilnej z inwestorem. Dokument taki byłoby rodzajem ekspertyzy precyzującej ustalenia studium istotne dla danego przypadku. Podkreślenie wyjątkowości tego typu sytuacji oznacza, że obowiązywać powinna zasada ustanawiająca plan miejscowy jako podstawowe narzędzie sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym.

Jednym z najważniejszych zadań państwa w zakresie poprawy ładu przestrzennego jest pilne przyjęcie rozwiązań prawnych, które: 1) wymuszą poprawę jakości planów miejscowych, 2) wyeliminują nieprawidłowości polegające na nadmiernym ograniczaniu powierzchni terenów, dla których sporządza się mpzp oraz 3) doprowadzą do znacznego zwiększenia łącznej powierzchni terenów objętych ważnymi planami miejscowymi. W związku z tym w ramach wymienionych wyżej korekt systemu planowania przestrzennego należałoby wprowadzić regulacje zawierające merytoryczne i proceduralne rozwiązania, które zapobiegą dalszej deformacji wartościowych układów urbanistycznych, sprzyjąc będą krystalizacji sieci przestrzeni publicznych stanowiących urbanistyczny układ odniesienia dla chronionych wartości dziedzictwa kultury. Rekomendowanym rozwiązaniem w tym zakresie jest przyjęcie zasady, że fazę projektową, w której formułuje się formalno-prawne ustalenia mpzp, poprzedzać powinna faza koncepcyjna, w której określa się podstawowe rozwiązania programowo-przestrzenne i techniczne w konwencji, jaką stosuje się w projektowaniu urbanistycznym. W takich procedurach rozstrzyga się podstawowe kwestie warsztatu urbanistycznego w wielu miastach Starej Unii.

Kwestią otwartą pozostają opracowywane ostatnio przez komisję kodyfikacyjną propozycje dotyczące

- adequately detailed recommendations regarding the scope of analyses of conditions of development and general principles which should be the foundation of **obligatory formulation of the detailed decisions of the study regarding directions of policy of development in central urban areas** (particularly taking into account: principles of shaping of network of public spaces in central urban areas, areas for whom cultural parks are obligatorily summoned etc.);
- accepting of the principle of obligatory elaboration of the **local spatial development plan for a historic centre** which means that a study should delineate its area and guidelines for the local spatial development plan of the area in question;
- methodological guidelines regarding criteria of accordance of the local spatial development plan with the study;
- principles of functional and spatial integration of the area covered by the study with areas covered by the plan of development of an urban functional area (MOF) with methodological guidelines on the subject of formulating decisions regarding relations between urbanistic cultural heritage and urbanistic construction of the MOF.

Moreover in the amendment of the Act on Planning and Spatial Development one should discard regulations pertaining to the decision on conditions of development (WZ) introducing in lieu, for instance, solutions of the ‘information on the area’ type. This would regard exceptional situations, put down in the enumerative manner, and such a document would bind self-government in the contract with an investor. Such a document would be a kind of an expert’s opinion which would precise the decisions of the study which are essential for the given case. Stressing the exceptional character of such situations means that there should be the principle which poses the local spatial development plan as the basic tool in steering the change in spatial development.

One of the most important tasks of the state regarding the enhancing of spatial order is the urgent accepting of legal solutions which shall: 1) force the enhancing of quality of spatial development plans 2) eliminate wrong solutions based on excessive limitation of surface of areas for whom local spatial development plans are made 3) lead to the considerable enlargement of areas encompassed by valid local spatial development plans. Therefore within the framework of the aforementioned corrections of the spatial planning system, regulations containing solutions regarding both the matter as such and procedures should be introduced which would lead to avoiding of the further deformation of valuable urban layouts and would be conducive to crystallisation of network of public spaces which are an urbanistic frame of reference for the protected values of cultural heritage. The recommended solution in this respect is the acceptance of the principle that the design phase in which formal

tw. projektu urbanistycznego i związek tego instrumentu z modelem zintegrowanej ochrony dziedzictwa kulturowego. Zdaniem autora jest to dobry kierunek poszukiwania rozwiązań, jednak szczegółowe uwagi na ten temat wykraczają poza zakres niniejszych rozważań.

6. DZIEDZICTWO KULTURY A URBANISTYKA OPERACYJNA

W oficjalnych deklaracjach rewitalizacja miast uznawana jest za priorytet polskiej polityki miejskiej. W wyniku zmian ustrojowych, stopniowego ożywiania się rynku nieruchomości i wdrażanych od kilkunastu lat projektów i programów rewitalizacji miast w polskiej przestrzeni śródmiejskiej pojawiło się również sporo zmian korzystnych. Można tu wymienić liczne przykłady zrealizowanych projektów rewitalizacji zabytkowych zespołów urbanistycznych w historycznych centrach. Do tego zbioru zaliczyć można np. projekty rewitalizacji wrocławskiego Starego Miasta i ożywienie historycznie ukształtowanej osi południkowej Starego Miasta i Śródmieścia Wrocławia czy kompleksowo realizowany Program Rewitalizacji Przedmieścia Odrzańskiego. W tej grupie mieści się też realizacja planu działań dla rewitalizacji krakowskiego Kazimierza (Zuziak, 2008, 2012) czy pierwsze efekty ożywiania przestrzeni śródmiejskiego odcinka Parku Rzeki Wisły w Krakowie dające się również powiązać z niektórymi projektami realizowanymi w ramach programów rewitalizacji Zabłocia i Starego Podgórze.

Kolejnym typem projektów rewitalizacji są przedsięwzięcia traktujące ulicę jako ważny element strukturalny w strategiach przebudowy i rewitalizacji śródmieść. W tej grupie mieszczą się – między innymi – takie projekty jak zrealizowany projekt ożywienia ul. Mariackiej w Katowicach, wdrażany program rewitalizacji ul. Piotrkowskiej w Łodzi, inicjatywa obywatelska i działania Fundacji CMP mające na celu rewitalizację ul. Ząbkowskiej na warszawskiej Pradze, ul. Chmielnej w Warszawie; niektóre projekty realizowane ul. Świdnickiej we Wrocławiu czy kompleksowy projekt rewitalizacji ul. Wąjdeloty w Gdańsku Wrzeszczu. To tylko niektóre przykłady. Powinny one stać się przedmiotem kompleksowej analizy porównawczej. W wyniku takiej analizy można byłoby pokusić się o odpowiedź na pytanie: czym polskie doświadczenia w tym względzie różnią się od efektów publiczno-prywatnych inicjatyw prowadzonych z wykorzystaniem narzędzia rewitalizacji znanego pod nazwą *Main Street Program*?

7. PODSUMOWANIE

7.1. Urbanistyczne dziedzictwo kultury jako kategoria wartości wysoko cenionych: konsekwencje modelowe

Dziedzictwo urbanistyczne należy traktować jako kategorię wartości wysoko cenionych. To, z kolei, powinno znaleźć odzwierciedlenie w metodach jego war-

and legal decisions of a local spatial development plan are taken should be preceded by its concept stage in which basic programmatic-cum-spatial and technical solutions are defined in the convention which is used in urban design. Fundamental issues of urbanistic practice are solved in many cities of the old EU using such procedures.

Proposals pertaining to the so called urbanistic design which are elaborated recently by the codifying committee and relation of this tool to a model of integrated protection of cultural heritage remain an open question. In the opinion of the author it is a good direction of searching for solutions. However, detailed remarks on this subject exceed the scope of this article.

6. CULTURAL HERITAGE AND OPERATIONAL URBANISM

In the official declarations revitalisation of cities is treated as a priority of Polish urban policy. Following the systemic transformations, gradual revival of the real estate market and projects and programmes of revitalisation of cities which are implemented for over a dozen years there are many advantageous changes in Polish central urban spaces. One may name numerous examples of the completed projects of revitalisation of urbanistic complexes in historic cities. Among others, one may count here the projects of revitalisation of the Old Town in Wrocław and reviving the historic meridian axis of the Old Town and City Centre of Wrocław or the complex realisation of the Programme of Revitalisation of Odrzańskie Przedmieście [Odra River Suburb]. In this group there is also the realisation of the action plan for revitalisation of the Cracovian Kazimierz [district] (Zuziak, 2008, 2012) or the first results of revitalisation of the central section of the Park of the Vistula River in Cracow which also may be tied to certain projects realised within the programmes of revitalisation of Zabłocie and Old Podgórze [districts].

The next type of revitalisation projects are enterprises treating the street as an important structural element in strategies of rebuilding and revitalisation of central urban areas. In this group there are – among others – such projects as the realised project of revitalisation of Mariacka Street in Katowice, programme of revitalisation of Piotrkowska Street in Łódź which is currently being implemented, citizens' initiative and actions of the CMP Foundation aiming at revitalisation of Ząbkowska Street in Warsaw's Praga district, or Chmielna Street in Warsaw; certain projects completed at Świdnicka Street in Wrocław or complex project of revitalisation of Wąjdelota Street in Gdańsk – Wrzeszcz. These are only a few examples. They should become the object of a complex comparative analysis. As a result of such an analysis one could attempt at answering the question: how do the Polish experiences in this respect differ from results of public-private initiatives which are led with the implementation of the tool of revitalisation known as *Main Street Program*?

tościowania – także w metodyce wycen nieruchomości zabytkowych, które znajdują się w obszarach i zespołach zaliczanych do dziedzictwa urbanistycznego. Istnieje potrzeba wspierania projektów badawczych poświęconych nowym metody wartościowania obiektów i zespołów zabytkowych a także krajobrazowych wartości dziedzictwa kultury. Mowa tu o metodach uwzględniających „wartości dodane”, jakie wynikają z faktu uznania nieruchomości jako elementu dziedzictwa urbanistycznego. Rozwój tego rodzaju metody ma istotne znaczenie dla modelowych koncepcji zintegrowanej ochrony dziedzictwa kultury. Uwaga ta odnosi się przede wszystkim do proponowanej tu koncepcji modelu SAS – czyli modelu: „Strategie, Aktorzy, Struktury”.

7.2. Idea miasta europejskiego a zagrożenia dla urbanistycznego dziedzictwa kultury w Polsce

Neoliberalne deregulacje znacząco osłabiają wpływ instytucji publicznych na mechanizmy, które decydują o trwałości więzów kulturowych. Zagrożeń to europejskiemu modelowi miasta. W Polsce proces ten jest szczególnie groźny, bowiem towarzyszy mu kryzys urbanistyki – kryzys sztuki podtrzymywania i kreowania wartościowych elementów ładu przestrzennego w różnych skalach urbanistycznych. Dekompozycja systemu sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym, istotne błędy w prawnym zdefiniowaniu kluczowych narzędzi polityki przestrzennej, a także znaczące dysfunkcje w ich stosowaniu to główne źródła tego kryzysu. Stanowi to systemowe zagrożenie dla przyszłości urbanistycznego dziedzictwa kultury w Polsce. Diagnozy tej nie zmieniają niewątpliwe osiągnięcia polskich samorządów na polu konserwacji zabytków i rewitalizacji – także w skali urbanistycznej. Dowodem tych osiągnięć są liczne przykłady projektów, w wyniku których powstały atrakcyjnie ukształtowane przestrzenie publiczne (por. pkt 6).

7.3. Dziedzictwo kultury a urbanistyka strategiczna i regulacyjna: problem gruntownej przebudowy modelu planowania miast

Konieczne jest wypracowanie nowych systemów sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym – systemów, w których narzędzia regulacji formalno-prawnych będą lepiej współdziałać z rynkowymi mechanizmami samoorganizacji. Jednym z możliwych kierunków poszukiwań, na tym polu, są propozycje, które przedstawiono tu pod hasłami: *urbanistyka strategiczna* i *model SAS*. Istotnym warunkiem zbudowania modelu skutecznej ochrony dziedzictwa urbanistycznego jest jednak gruntowna przebudowa systemu planowania miast, a zwłaszcza podsystemu planowania przestrzennego. Ujmując rzecz najkrócej: **warunkiem skuteczności zintegrowanego modelu ochrony dziedzictwa urbanistycznego jest poprawa sku-**

7. SUMMARY

7.1. Urbanistic cultural heritage as a category of highly appreciated values: model consequences

Urbanistic heritage should be treated as a category of highly appreciated values. This in turn should be reflected in the methods of its evaluation – also in the methods of market evaluation of historic properties which are located in the areas and complexes counted among the urbanistic heritage. There is a need of supporting research projects devoted to the new methods of evaluation of historic structures and complexes as well as of landscape values of cultural heritage. One speaks here about the methods taking into consideration ‘the added values’ which result from the fact of accepting the given property as an element of urbanistic heritage. Development of the method of this type has important meaning for the model concepts of the integrated protection of cultural heritage. This remark pertains above all to the proposed concept of SAS model – or a model ‘Strategies, Actors, Structures’.

7.2. Idea of a European city and threats for the urbanistic heritage of culture in Poland

Neo-liberal deregulations considerably weaken the influence of public institutions on mechanisms which decide about the durability of cultural ties. This threatens the European city model. In Poland this process is particularly dangerous as it is accompanied by the crisis of urbanism – crisis of the art of sustaining and creating valuable elements of spatial order in various urbanistic scales. Decomposition of the system of steering the changes in spatial development, essential mistakes in the legal definition of key instruments of spatial policy as well as considerable dysfunctions in their application are the main sources of this crisis. This is the systemic peril for the future of urbanistic cultural heritage in Poland. This diagnose will not be changed by the unquestionable accomplishments of Polish self-governments in the field of conservation of monuments and revitalisation – also in the urbanistic scale. The evidence of those accomplishments are multiple examples of projects which resulted in attractively shaped public spaces (cf. point 6).

7.3. Cultural heritage and strategic and regulatory urbanism: problem of fundamental rebuilding of the model of planning of cities

Elaboration of new systems of steering the changes in spatial development – systems whose tools of formal and legal regulations shall better cooperate with the market mechanisms of self-regulation. Proposals which were presented here under the titles *strategic urbanism* and *SAS model* are one of the possible directions of search in this field. To put it very short: **enhancement of effectiveness of spatial planning is the prerequisite of effectiveness**

teczności planowania przestrzennego (propozycje przedstawione w pkt. 5) i **wypracowanie odpowiednich powiązań między: urbanistyką regulacyjną, strategiczną i projektowaniem urbanistycznym.**

Odpowiadające temu kierunki przebudowy systemu sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym i formułę planowania rozwoju terytorialnego wyrazić można w postaci następujących zasad. Są to zasady:

- **współzależności** (postulat odpowiedniego skoordynowania ustaleń zapisanych w dwóch podstawowych rodzajach systemu planistycznego: planowania przestrzennego/środowiskowego i społeczno-gospodarczego);
- **równoważenia** rozwoju przestrzennego;
- **integracji** (zasada konstrukcji urbanistycznej i zasada konfiguracji projektów – pkt. 3 i 4).

of the integrated model of protection of urbanistic heritage (proposals presented in point 5) **and elaboration of adequate relations between: regulatory urbanism, strategic one and urban design.** The adequate

directions of rebuilding of the system of steering the changes in spatial development and the formula of planning of territorial development may be expressed in form of the following principles. These are the principles of:

- **interdependence** (postulate of the adequate coordination of decisions put down in two basic kinds of the planning system: spatial/environmental planning and social – economical one);
- **sustainability** of spatial development;
- **integration** (principle of urbanistic construction and principle of configuration of projects – point 3 and 4).

Translated by: Marta A. Urbańska

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Alexander, Ch., *The Nature of Order*, Center for Environmental Structures, Berkeley, Ca, USA, 2003–2004.
- [2] Ashworth G. J., *Realizable potential but hidden problems: a heritage tale from five Central European cities* [w:] J. Purchla (ed.) *The Historical Metropolis: A Hidden Potential*, International Cultural Centre, Kraków, 1996.
- [3] Ashworth G. J., *Heritage planning: conservation as the management of urban change*, Geo Pers, Groningen, The Netherlands, 1991.
- [4] Benevolo, L., *Miasto w dziejach Europy*, Wydawnictwo Krag i Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa, 1995.
- [5] Berleant, A., *Wrażliwość i zmysły. Estetyczna przemiana świata człowieka*, Universitas, Kraków, 2011.
- [6] Bianchini, F., Parkinson, M., (editors) *Cultural policy and urban regeneration. The West European experience*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1993.
- [7] Cornell, P., *Drogi do raju. Przypisy do zaginionego rękopisu, słowo/obraz/terytoria*, Gdańsk, 2003.
- [8] Gadamer H. G., *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. J.C. B. Mohr (Siebeck), Tübingen 1975 (Polish edition: *Prawda i metoda*. Inter esse, Kraków, 1993).
- [9] Gzell S., *Wykłady o urbanistyce (Lectures on Urbanism). With English Supplement on Contemporary Town Planning*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa, 2015.
- [10] *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*, ICOMOS, In collaboration with the World Heritage Centre, Paris, 2011.
- [11] Guranowska-Gruszecka K., *Śródmieście Warszawy w XX wieku*, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa, 2013.
- [12] Habitat III Issue Papers, 4 – *Urban Culture and Heritage*, New York, 31 May 2015 (tezy Komitetu ONZ, Habitat na Międzynarodową Konferencję nt Mieszkalnictwa I Zrównoważonego Rozwoju planowaną w Quito, w październiku 2016).
- [13] Hannerz U., *Exploring the City. Inquires Toward an Urban Anthropology*. Colombia University Press, 1980 (polskie wydanie: *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2006).
- [14] Harvey D., *Bunt miast. Prawo do miasta i miejska rewolucja*, Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, Warszawa, 2012.
- [15] Hillier B., *The New Science of Space and the Art of Place. Towards a Space-led Paradigm for Researching and Designing the City*, [w:] *New Urbanism and Beyond. Designing Cities for the Future*, Haas Tigran, (ed.), Rizzoli, New York, 2008.
- [16] Huizinga J., *A Study of the Play-Element in Culture*. Routledge and Kegan Paul, London, 1980 (reprint; first published by Routledge in 1949, in German in Switzerland).
- [17] Kadłuczka, A., *Idea zrównoważonego rozwoju, a problemy ochrony dziedzictwa kulturowego. Na przykładzie florencki i Krakow*, Wiadomości Konserwatorskie Nr 23/2008.
- [18] Kadłuczka, A., *Przestrzeń publiczna w historycznym mieście, a ochrona pamięci, tradycji i tożsamości miejsca* w: *Definiowanie przestrzeni architektonicznej, Cza-*

- sopismo Politechniki Krakowskiej. Z.9-A/2006, rok 103.
- [19] Kłosek-Kozłowska, D., *Ochrona wartości kulturowych miast a urbanistyka*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa, 2007.
- [20] Krier, L., *Architektura wspólnoty, słowo/obraz/terytoria*, Gdańsk, 2011.
- [21] Kosiński, W., *Miasto i piękno miasta*, Politechnika krakowska, Kraków 2011.
- [22] Lefebvre, H., *Prawo do miasta*, „Praktyka teoretyczna” nr 5 / 2012, http://www.praktykateoretyczna.pl/PT_nr5_2012_Logika_sensu/14.Lefebvre.pdf (dostęp: 13. 08. 2015).
- [23] Lorens, P., *Równoważenie rozwoju przestrzennego miast polskich*, Politechnika Gdańska, Wydział Architektury, Gdańsk, 2013.
- [24] Lorens, P., *Tematyzacja przestrzeni publicznej miasta*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, 2006.
- [25] Monestiroli A., *Tryglif i metopa. Dziewięć wykładów o architekturze*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, 2009.
- [26] Murzyn-Kupisz, M., *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków, 2012.
- [27] Niewiadomski, Z. (red.), *Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 2009.
- [28] Norberg-Schulz Ch., *Bycie, przestrzeń i architektura*, wyd. MURATOR, Warszawa, 2000.
- [29] Pluta, K., *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa, 2012.
- [30] Purchla, J., *W stronę system ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce*, Zarządzanie Publiczne, Nr 2(12)/2010.
- [31] Purchla, J., (red.), *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Warszawa, 2009.
- [32] Rossi A. *The Architecture of the City*, MIT Press. Cambridge, MA., 1984.
- [33] Rudnicki, A., Zuziak, Z., (red.) *Transport a logika formy urbanistycznej. Projekty dla polskich metropolii*, Czasopismo Techniczne, Zeszyt 3, Rok 107, 2010.
- [34] Rykwert, J., *The Seduction of Place. The history and Future of the City*, Vintage Books, New York, 2002 (polska edycja: *Pokusa miejsca. Przeszłość i przyszłość miast*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, 2013).
- [35] Sennett, R., *Flash and Stone. The Body and the City in Western Civilization*, 1994, (polskie wydanie: *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji Zachodu*, Wydawnictwo marabut, Gdańsk, 1996).
- [36] Szarata, A., *Wpływ zmian w strukturze przestrzennej na parametry 4-stadiowego modelu transportowego miasta*, [w:] Rudnicki, A., Zuziak, Z., (red.) *Transport a logika formy urbanistycznej. Projekty dla polskich metropolii*, Czasopismo Techniczne, Zeszyt 3, Rok 107, 2010.
- [37] Szmelter, I., *Nowe rozumienie dziedzictwa kultury; Implikacje dla wartościowania*, [w:] Szmygin, B., (red.) *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, PKN ICOMOS, BSKZ UMS Warszawa, Politechnika Lubelska, Fundacja Politechniki Lubelskiej, Warszawa-Lublin, 2012.
- [38] *Stadtmachen. Eu. Urbanity and the Planning Culture in Europe* (ed. Jessen J, Meyer U. M., Schneider J.), Karl Krämer Verlag, Stuttgart, 2008.
- [39] Szmygin, B., *Propozycje założeń do systemu wartościowania zabytków architektury – podmiot, przedmiot, status wartości*, [w:] Szmygin, B, (red.) *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 2013.
- [40] Szmygin, B, (red.) *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 2013.
- [41] Tomaszewski A., *Ku nowej filozofii dziedzictwa*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, 2012.
- [42] Throsby, D., *Determining the Value of Cultural Goods: How Much (or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us?*, Journal of Cultural Economics. Vol. 27, 2003, pp. 275–285.
- [43] UNESCO, World Heritage Centre / Centrum Światowego Dziedzictwa, *Memorandum Wiedeńskie dotyczące „Dziedzictwa Światowego i Współczesnej Architektury – Zarządzania Historycznym Krajobrazem Miejskim”*, Wiedeń, 20 maja 2005.
- [44] Wejchert, K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warszawa, 1974.
- [45] Węclawowicz-Gyurkovich, E., *Architektura najnowsza w środowisku miast europejskich*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, 2013.
- [46] Węclawowicz-Gyurkovich, E., *Nowa architektura w tkance historycznej Krakowa*, [w:] Jasieńko, J., Kądłuczka, A., Mandelli E., (red.) *Florencja i Kraków – miasta partnerskie w Europie – wspólne dziedzictwo kultury*, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, 2010.
- [47] Wrana, J., *Rola i znaczenie architektury w procesie scalania struktury przestrzennej miasta na przykładzie Lublina*, Politechnika Lubelska, Lublin, 2014.
- [48] Yee-wa, Chan, *Evaluating Built Heritage Conservation in Hong Kong — Principle And Practice*, Dissertation, The Centre of Urban Planning & Environmental Management, The University of Hong Kong, Hong Kong, 2004.
- [49] Zuziak Z. K., *Zmiany strukturalne w miastach polskich na początku XXI w. Między sztuką budowania miast a polityką przestrzenną. (Structural Changes in the Polish Cities at the beginning of the 21-st Century. Between the Art of Building Cities and Spatial Policy)* [in:] Halicka A.(ed.), *Budownictwo na obszarach zurbanizowanych. Nauka, praktyka, perspektywy*, Politechnika Lubelska; s.165–176. Lublin, 2014.
- [50] Zuziak Z. K., *O tożsamości urbanistyki. (On the Identity of Urbanism)*.Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków, 2008.

¹ To nawiązanie do castellsowskiej teorii *przestrzeni przepływów i społeczeństwa sieci*.

² W teoriach tych dominującą rolę odgrywają: teoria podejmowania decyzji, teoria planowania strategicznego, teorie planowania środowiska i ekonomiczne oraz geograficzne modele gospodarki przestrzennej.

³ Przykładem tego rodzaju strukturalnej interpelacji przestrzeni urbanistycznej przeprowadzonej w celu zróżnicowania ustaleń wyrażających zasady polityki przestrzennej jest podział na obszary i jednostki strukturalne, jaki zastosowano w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego M. Krakowa* uchwalonym w 2014 r.

⁴ Charakterystyczne rysy europejskiej kultury urbanistycznej to: skuteczne mechanizmy ochrony miejskiego dziedzictwa, wciąż mocne planowanie przestrzenne, powiązane – pod względem merytorycznym i proceduralnym – z projektowaniem urbanistycznym, wysoki poziom uspołecznienia i transparentności mechanizmów podejmowania decyzji wpływających na zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym, dobre relacje na stykach: sektor publiczny – sektor prywatny – organizacje społeczne typu NGO. W efekcie wyrazem europejskiej kultury urbanistycznej jest wciąż widoczny ład przestrzenny – w klasycznym rozumieniu tego pojęcia – i wysoka jakość przestrzeni publicznych.

Streszczenie

W artykule przedstawiono koncepcyjny zarys budowy modelu zintegrowanej ochrony **urbanistycznego dziedzictwa kultury**. Wprowadzając tę kategorię pojęciową autor artykułuje specyfikę badań nad modelowaniem ochrony miejskiego dziedzictwa kulturowego prowadzonych z perspektywy dyscypliny naukowej: architektura i urbanistyka. Podkreśla też rangę problemów wynikających z braku odpowiednich powiązań między doktryną konserwatorską a teoriami wyjaśniającymi strukturalne zmiany w przestrzeni miejskiej. Istotną cechą prezentowanego tu modelu SAS (akronim od: Strategie – Aktorzy – Struktury) jest myślenie kategoriami „konstrukcji urbanistycznej”. Oznacza to, że: 1) wartości miejskiego środowiska zabytkowego należy odnosić do „architektury miasta” (pojmowanej jak u A. Rossiego); 2) ten rodzaj interpretowania urbanistycznych wartości dziedzictwa stanowi dobry punkt wyjścia dla strategii budowania formy urbanistycznej. Mowa tu o zasadach tzw. „urbanistyki strategicznej” oraz postulacie otwarcia polityk konserwatorskich, i innych narzędzi urbanistycznych regulacji, na strategię projektowe zawierające pierwiastki twórczej interpretacji kulturowych wartości dziedzictwa.

Abstract

In this paper a conceptual outline of the decision making model for the protection of **urbanistic cultural heritage** is presented. Introducing this category the author articulates the specificity of the research area on modelling the protection of urban cultural heritage viewed from the perspective of academic discipline: architecture and urbanism. The point of departure for this consideration is the problem of insufficient logical connections between the conservation doctrines and theories of structural changes in urban space. The key assumption of the SAS model (acronym from: Strategies – Actors – Structures) is that thinking in terms of “urbanistic construction” opens up new chances for integrated protection of urban cultural heritage. This implies that: 1) values of urban cultural heritage should be linked with the “architecture of the city” (as defined by A. Rossi); 2) this approach to the interpretation of urban cultural heritage should also be linked with the strategies of building urban form. This, in turn, refers to the principles of “strategic urbanism” and conservation policies, as well as other spatial policies, to architectural and urban design strategies having the elements of the creative interpretation of cultural heritage values.

Sławomir Gzell*

Europejskie miasto potrzebuje pomocy

European city needs help

Słowa kluczowe: miasto, rozwój zrównoważony, krajobraz zurbanizowany

Key words: city, sustainable development, urbanised cityscape

PERCEPCJA ŚRODOWISKA MIEJSKIEGO, TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ MIASTA

1. Miasto europejskie ®

Europejskie miasto ma pewien swój specyficzny obraz i z uwagi na niego nazwa Miasto Europejskie coś dla nas znaczy. Ten obraz jest dla ME rodzajem znaku identyfikacyjnego, [jak] powiedzmy ™ czy ®. Znaczy to, że Europejskie Miasto ™ czy EM ® istnieje. Nie jest to tylko figura retoryczna, jest to prawda: ME jest rodzajem marki w sensie ekonomicznym i taki fakt powinien mieć swój finansowy aspekt w globalnej ekonomii. Powstaje pytanie, czy Europa zarejestrowała swoją markę? Wedle naszej wiedzy, raczej nie.

Obrazy różnych europejskich miast, dużych i małych, oczywiście się różnią, a jednak (znów oczywiście) mają bardzo wiele wspólnego. Każdy z tych różnych obrazów jest przestrzennym wyrazem własnej tożsamości miasta. Mamy nadzieję, że mieszkańcy identyfikują się [albo] z nim, albo w jego ramach. Zatem wszyscy z nas identyfikują się z każdym Europejskim Miastem. Tak więc, w ramach klasy ME® znajdują się Warszawa®, Bratislava®, Tirana®, Londyn®... etc.

Obraz [miasta] dla większości mieszkańców i odwiedzających oznacza po pierwsze jakość architektury. Czy jest jeszcze coś nowego, co można by powiedzieć o nowej architekturze Europy, zwłaszcza o Wielkich Projektach, *Grandes Travaux*? Istnieje szereg punktów widzenia na ich standard. Po pierwsze, zwykle zjawiają się pod wpływem politycznym [z powodu wpływu politycznego]. Po drugie, jeśli chcielibyśmy walczyć o lepszą przyszłość w naszej

PERCEPTION OF URBAN ENVIRONMENT, CULTURAL IDENTITY OF THE CITY

1. European City ®

European City has certain specific image, and because of it the name European City means something for us. This image is for EC a kind of identification mark, let say ™ or ®. It means that European City ™ or EC® exists. It is not only rhetoric figure, it is true: EC is kind of mark in economic sense, and such a fact should have in global economy its financial aspect. The question is, if Europe has registered her mark? Up to our knowledge rather not.

Images of different European cities and towns of course differ, however (of course again) they have very much in common. Each of those different images it is a spatial expression of city's self-identity. We hope that city's inhabitants identify with it or within it. Thus all of us identify with each and any European city. So within class of EC® there are Warsaw®, Bratislava®, Tirana®, London®... etc.

Image for most of inhabitants and visitors mean quality of architecture first of all. Is there anything new that might be said about the new architecture of Europe, specially about Great Constructions, *Grandes Travaux*? There are several different attitudes as to its standard. First, it usually appear with political influence. Second, if we would like to fight for a better future in our part of the world, this battle should take place in every branch of industry and development. A country will never achieve a status of the regional

* profesor dr hab. inż. arch., Politechnika Warszawska

* professor, phd, architect and town planner, Warsaw University of Technology

części świata, bitwa ta powinna mieć miejsce w każdej branży przemysłu i zagospodarowania. Kraj nie osiągnie nigdy statusu regionalnego lidera bez prób zbudowania „Pięknego miasta” pełnego doskonałej architektury. Po trzecie, wielkość architektury nie jest postrzegana poprzez rozmiar budynków. Ważniejszy jest unikalny projekt, nawet jeśli zdaje się być niemożliwy do realizacji, i wiara w zdolności architekta, który sprawia, że zdarza się to, co niemożliwe. Taka polityka powinna zapewnić pozytywne emocje, które, wsparte dodatkowym finansowaniem, dają możliwość budowy następnych Wielkich Projektów w europejskich miastach.

Mówi się dzisiaj o naszej współczesnej architekturze, że głównym elementem konstrukcyjnym jest zmiana w statusie egzystencji – i zaiste, ten efekt można łatwo spostrzec w Europie. Mówi się, że zrealizowane budowle będą, w swej formie, odzwierciedlać fenomen implozji, dzieląc niegdysiejszy świat, lecz podnosząc jego fragmenty i ponownie ich używając – wydaje się, że obecnie obserwujemy w Europie ten proces, jako że architekci mają więcej możliwości włączania się w poszukiwanie nowych trendów piękna, odrzucając tradycyjne reguły kompozycji, hierarchii i porządku. Możliwa jest percepcja takich nowych, współczesnych elementów jako przewagi konfliktu nad syntezą, fragmentacji nad jednością, jak i czystego szaleństwa i radości nad ostrożnymi procedurami. Nawet jeżeli musieliśmy zaakceptować utratę zubożonej estetyki starych miast, wciąż nie mamy pojęcia, jak tworzyć nowy świat. A zatem, niekiedy musimy żyć z różnymi projektami narzuconymi na nasze miasta przez developerów.

Obraz każdego ME pomaga podczas konkurowania z innymi europejskimi miastami, lecz pewien syntetyczny obraz przeciętnego ME pomaga Europie w jej rywalizacji z innymi kontynentami. Czy istnieje takie zjawisko (taki wpływ)? Doświadczenia, przynajmniej [doświadczenia] amerykańskiej Nowej Urbanistyki – *New Urbanism* – wskazują na odpowiedź „tak”. Można by dodać, że w świecie bardzo modne jest kształtowanie przestrzeni publicznych miasta (domeny publicznej), tak by przypominały obraz ME. W rezultacie, będąc w Teksasie czy w Kalifornii, jesteśmy we „Włoszech” czy w „Paryżu” albo nawet w „starym Tallinie”. Jeśli takie fakty używane są dla promocji ME, czy Europa, promowana w USA, na Dalekim Wschodzie, w metropoliach Afryki i Ameryki Południowej, jest wszystkim, co produkujemy, włączając w to kulturę? Wiemy, że jeśli chodzi o rozwój miasta, to sytuacja jest wręcz przeciwna – modele miasta przybywają do Europy zewsząd. Tak więc, usiłujemy coś z tym zrobić.

2. Potrzeba nowego planowania (NP)

W Europie testuje się dzisiaj nowe wzory organizacji przestrzeni miejskiej. Uważa się, że będą gwarantować sukces ME w globalnej konkurencji. Nowe wzory oznaczają Nowe Planowanie, lecz Nowe Planowanie to nie nazwa oznaczająca rewolucyjne zmiany w rozwoju miejskim. To termin, który powinien raczej skupiać i sumować budowę oraz obserwowane nowe zjawiska różnego rodzaju (socjologia, ekonomia, demografia etc.).

leader without trying to construct a “Beautiful City” full of perfect architecture. Third, the greatness of architecture is not perceived through the size of the buildings. What is more important is a unique design, even if seemingly impossible for construction, and belief in the ability of the architect who makes the impossible happen. Such policy should provide positive emotions which additionally financed, give the possibility to create next Great Constructions in European cities.

Nowadays, it is said about our contemporary architecture that the main construction element is a change in the state of existence – and true enough, this effect can be easily perceived throughout Europe. It is said the constructed edifices will in their form reflect the phenomenon of implosion, dividing the former world but picking up the pieces and using them all over again – it seems that at the moment we are observing this process in Europe, hence the architects have more possibility to join in the pursuit in the new beauty trends, throwing away traditional rules of composition, hierarchy and order. It is possible to perceive such new contemporary elements as predominance of conflict over synthesis, of fragmentation over unity, as well as of pure madness and joy over careful procedures. Even though we had to accept the loss of impoverished aesthetic of old cities, we still have no idea as to how create the new world. Hence, sometimes, we have to live with various different designs parachuted into our cities by developers.

Image of each EC helps while competing with other European cities, but certain synthetic image of average EC keeps helping Europe in rivalry with other continents. If such a phenomenon (influence) exists? Experiences at least of American New Urbanism are for “yes” answer. One could add that it is very fashionable around the world to shape city’s public spaces (public realm) to resemble EC image. In the result being in Texas or in California we are in “Italy” or in “Paris”, or even in “old Tallin”. If such a facts are used to promote EC, thus Europe, promote in USA, within Far East, in metropolises of Africa and South America all what we produce, culture included? We know that if city development is concerned situation is quite opposite – city models are coming to Europe from around. So, we are trying to do something with it.

2. Need of New Planning (NP)

Today new blueprints for organizing urban space are tried and tested in Europe. It is believed they will guarantee EC successful part in global competition. New blueprints mean New Planning, but New Planning is not a name to signify revolutionary changes in urban development. It is a term which should rather bring together and summarize budding and observed new phenomena of different kind (sociology, economy, demography, etc.).

The novelty of our NP comes not from a rejection of mentioned new phenomena but from a si-

Nowość naszego NP nie pochodzi z odrzucenia wspomnianych nowych zjawisk, ale z równoczesnej promocji tego, co może stać się jutrzejszym wzorem, z dzisiejszego przygotowania na jutrzejsze zmiany. Na przykład: światowe trendy wskazują na zgodę (lub na „cichą akceptację”) na działalność, która unifikuje przestrzeń (widzimy to w suburbanizacji otoczenia miast albo w homogenizacji estetyki architektonicznej). W NP, zamiast poddawać się tym procesom, zaczynamy myśleć czego potrzebowalibyśmy, gdy zmęczymy się krajobrazem wypełnionym aż po horyzont kolejnymi falami uciekinierów z miast, wiedzionych przekonaniem, że to właśnie robią inni. Myślmy o tym, czego moglibyśmy chcieć, zamiast jeszcze jednego wysokościorca dla firmy X, i ostatecznego centralnego układu, który nie będzie „śródmieściem” w prawdziwym sensie tego słowa, lecz kolekcją budynków-haseł, ładnych i ugodzonych, lecz nudnie podobnych do siebie.

Obecnie taki typ porządku przestrzennego, który towarzyszył szerzeniu się idei „poprawności architektonicznej i urbanistycznej”, przestaje być zbieżny z oczekiwaniami mieszkańców miast w dzisiejszych czasach. Wystarczy powiedzieć, że pomimo sloganów proglobalizacyjnych, bezkrytycznie powtarzanych przez media, społeczności dążą ku separacji zamiast unifikacji – zamiast Świata mamy Świat Światów. Spójrzmy na internet. Oczywiście nas łączy, lecz owe jednostki przed ekranami komputerów pracują na rzecz swych własnych, oddzielnych celów, z poczuciem wyslizgnięcia się spod kontroli grup społecznych, które niegdyś rządziły na danym terytorium. W internecie nie istnieje kategoria terytorialna.

Stąd też słowa, które należy zapamiętać, to „różnorodność” i te zmiany w rozwoju urbanistycznym, których celem jest dywersyfikacja przestrzeni w zgodzie z rosnącym zapotrzebowaniem na NP. Nie wydaje się to być wiele, lecz ci, którzy próbowali zrealizować cele Nowego Planowania wiedzą, że nie jest to łatwe.

3. Nowe Planowanie na rzecz Miasta o Harmonijnym Rozwoju (CHD)

Głównym celem Nowego planowania jest zbudowanie miasta o harmonijnym rozwoju (MHR, CHD), którym może być jakiegokolwiek istniejące lub nowo zbudowane miasto. Aby opisać finalne cele MHR, należy stwierdzić po pierwsze, że ani nie jest, ani nie powinno być ono po prostu:

- „zielonym i zdrowym miastem”: przyjazne otoczenie nie jest jedyną gwarancją zrównoważonego środowiska miasta, jak i nie daje racjonalnej efektywności struktury i systemów miejskich,
- „pięknym miastem”: najlepiej zaprojektowany krajobraz miejski nigdy nie będzie prawdziwy w odniesieniu do wewnętrznych procesów miasta,
- „miastem bez konfliktów”: „harmonia” nie oznacza, że nie będzie konfliktów w ogóle; to, co powinno istnieć, to zdolność do rozwiązywania ich,
- „miejscem spotkań i wymiany” (np. Wschód i Zachód, ludzie i informacje): taka uwaga pasuje o wiele bardziej do targu czy stacji kolejowej – nie do miasta.

multaneous promotion of that which may become tomorrow’s blueprint, from preparation today for the changes of tomorrow. For instance: global trends point to an agreement to (or “quiet acceptance for”) activities which unify space (we see this in the suburbanization of city environs or the homogenization of architectural aesthetics). In NP, instead of submitting to these processes we begin to think what we could need when we tire of a landscape brimming up to the horizon with subsequent waves of refugees from cities guided by the conviction that this is what the others are doing. We think of what we might want, instead of another high-rise building for Company X, and the final central arrangement which will not be “downtown” in the true sense of the word but a collection of constructions-logos, pretty and manicured but boringly alike.

Now this type of spatial order which has accompanied the spreading of the idea of „architectural and town-planning correctness” ceases to be convergent with the needs of modern-day city dwellers. Enough to say that in spite of the pro-globalization slogans uncritically repeated by the media, communities nowadays tend to be separating instead of unifying – instead of a World we more and more have a World of Worlds. Let us look at the Internet. It links us, obviously, but those individuals behind the computer screen are working towards their own separate goals, with the sense of having slipped out of the control of the social groups which once governed on a given territory. On the Internet the territorial category does not exist.

Thus the word which needs to be remembered is „variety” and those changes in urban development which aim at diversifying space in accordance with the growing demand for NP. It does not seem much but those who have tried to realize the aims of New Planning know it is not easy.

3. New Planning for the City of Harmonious Development (CHD)

The main objective of New Planning is to build the City of Harmonious Development (CHD), which may be any existing city or any city newly constructed. To describe the final objectives of the CHD it should first be said that the CHD is not and neither should be simply:

- a “green and healthy city”: a friendly environment is not the only guarantee of a balanced city environment, as well as it does not give a rational efficiency of the structure and city systems,
- a “beautiful city”: a most well designed city landscape will never be true as to where the interior city process are concerned,
- a “conflict less city”: “harmony” does not mean that there will be no conflicts at all, what should exist is the ability to solve them,
- a “place of meeting and exchange”: (e.g. East with West, people and information): such a remark is

Jednocześnie MHR powinno łączyć wszystkie punkty, które wymieniono wyżej. Powinno to być miasto podlegające naturalnym procesom rozwoju i dynamicznym interakcjom pomiędzy trzema głównymi subsystemami miasta: ekonomią, wzorcem społecznym i środowiskiem zbudowanym. Głównym celem MHR nie jest bycie miastem optymalnym, ale raczej kontrola wspomnianych subsystemów, radzenie sobie z jakimikolwiek negatywnymi rezultatami przewidywanych procedur i wykorzystanie pozytywnych efektów.

W dłuższym czasie kondycja stale rozwijającego się MHR będzie zależeć od fizycznych rozmiarów (podróże na małe, a nie duże odległości), gęstości zaludnienia (ekonomia w sektorze energii), masowy transport wewnątrz/pomiędzy centrum miasta a terenami przedmiejskimi. Daje nam to formę obszaru miejskiego – zwartą (w przeciwieństwie do podmiejskich terenów otwartych), lecz policentryczną w dużych miastach (po raz kolejny w opozycji do przeskalowanego pojedynczego centrum). Każdy z policentrycznych kompleksów miejskich powinien charakteryzować się następującymi parametrami: dywersyfikacją funkcji wewnątrz kompleksu, tak że większość podróży w mieście należeć będzie do kategorii “krótkiego dystansu”; transportem po obwodnicach pomiędzy kompleksami, organizacją obszaru centralnego, przyciąganiem inwestorów z uwagi na dobrą lokalizację i unikalną kompozycję urbanistyczną i zwartością, tak by naprawdę dało się zdefiniować granice kompleksu.

Ewolucja takiego modelu będzie możliwa w przypadku, gdy metody i narzędzia używane do zarządzania miastami ulegną następującym zmianom:

- stworzeniu wielofunkcyjnych, kompetentnych nowych struktur (np. agencji na rzecz rozwoju miejskiego), które pomogą innym instytucjom, także tym niezależnym od zarządu miasta, wymieniać idee co do przyszłego wzrostu miasta,
- monitorowaniu zarządzania miastem (specjalne grupy robocze),
- stymulacji partycypacji mieszkańców i organizacji pozarządowych – co rozwija demokrację lokalną (referenda, rady, systemy konsultacji i wysłuchań, programy bezpieczeństwa i rewaloryzacji),
- zaangażowaniu sektora prywatnego w struktury zarządzania miastem.

Wszystkie te cele powinny być zrealizowane według następujących reguł:

- reguła wspólnej odpowiedzialności wszystkich uczestników odgrywających swe role na scenie miejskiej,
- reguła subsydiarności, najważniejsza w rozwiązywaniu problemów społecznych,
- reguła niezależnego lokalnego (terytorialnego) samorządu – tworzenie i ochrona systemu umożliwiającego politykę samorozwoju, realizowaną przez zarządzających,
- reguła segmentów celów zarządzania jako elementów ogólnej strategii,
- reguła akceptacji zasady, że kryteria zysku są tylko jednymi z tych, które należy wziąć pod uwagę w trakcie podejmowania decyzji lub wybierania różnych moż-

much more fitting to a market place or a train station – not to a city.

Simultaneously CHD should combine all of the points which have been mentioned above. It should be a city undergoing natural development processes and dynamic interactions between the three main city subsystems: economy, social pattern and built environment. The main CHD aim is not to be an optimal city, but rather to control mentioned subsystems, to cope with any negative outcomes of foreseen procedures and to use the positive effects.

In long periods of time, the condition of constantly developing CHD will depend upon physical dimensions (short distance travels instead of long ones), population density (economy in the energy sector), mass transport within/between the city center and suburban areas. It give us a form of the urban area – compact (in opposition to suburban open areas) but polycentric in large cities (once again in opposition to an over scale single centre). Each of the polycentric city complexes should be characterized by following parameters: diversification of function inside the complex so that most of the urban trips would belong to a “short distance” category, ring road transport between each of the complexes, organization of the central area, drawing the investors as a magnet because of its good location and unique urban composition, and compactivity, so that it really would be possible to define the limits of the complex.

Evolution of such a model will be possible in the case when the methods and tools used for the management of the cities will undergo following changes:

- creation of multifunctional, competent new structures (e.g. agencies for city development), which would help other institutions, also those independent from the city management, to exchange ideas as to the future growth of the city,
- monitoring of the city management (special working groups),
- stimulation of the participation of the inhabitants and NGOs – this develops local democracy (referenda, councils, consultation and hearings systems, safety and rehabilitation programs),
- engagement of the private sector into the city management structures.

All stated tasks should be completed according to the following rules:

- the rule of joint responsibility for all participants playing their parts upon the city’s scene,
- the rule of subsidiarity, most important while dealing with the social problems,
- the rule of independent local (territorial) self-government – creation and protection of a system enabling a self development policy realized by the managements,
- the rule of segment management tasks as the elements of the overall strategy,
- the rule of acceptance of principles that the profit criteria are only one of those to be take into con-

liwości rozwoju (zysk nie powinien być identyfikowany z maksymalną stopą zwrotu uzyskaną z działań, w przeciwnym razie reguły rynkowe nie będą wspierać rozwoju harmonijnego miasta),

- reguła standardowego przystosowania, celów programowych i regulacji prawnych korespondujących z międzynarodowymi przepisami.

4. MHR i nowe tereny dla rozwoju

W konstruowaniu MHR szczególnie ważne jest stworzenie krajobrazu miejskiego (porządku przestrzennego), a zatem kompozycja przestrzeni. Uważa się, że kryzys na tym obszarze jest obecnie szerzony przez procedury planowania, które faworyzują tylko projekty o małej skali. Niemniej jednak zostało ustalone, że porządek przestrzenny w dużych obszarach miejskich rozwija się najlepiej na drodze realizacji znacznych fragmentów miasta. Na najwcześniejszym etapie koncepcji zawierają one duży stopień koordynacji funkcjonalnej i przestrzennej pomiędzy elementami scalającymi się w czasie planowania i realizacji. Duże zespoły, które decydują o charakterze i strukturze miasta, także grają fundamentalną rolę w kształtowaniu jego porządku przestrzennego. Można nazwać te zespoły „elementami krystalizującymi układ miasta” i dowodzić, że mają „pole grawitacyjne”, to jest strefę, w której przestrzeń wokół nich staje się zintegrowana.

Co smutne, zastosowanie tych, jak się zdaje, prostych reguł porządku miejskiego nie jest łatwe, i to nie tylko z powodu zagadnień ekonomicznych czy własnościowych, choć te stanowią znaczne przeszkody. Warto poszukać większej liczby przeszkód, jako że to one pozwolą zrozumieć, dlaczego nie ma generalnego konsensusu co do większych zespołów i dlaczego nie ma kampanii na rzecz zebrania środków na ich budowę.

Powodem (jeśli usiłuje się znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego ciągle przegrywamy wyścig przeciwko Miastu, które zmierza w nieznanym kierunku), jest zatem to, że zamiast pracować na rzecz stymulacji rozwoju miejskiego, czynimy tylko wysiłki skompensowania skutków samo- (organicznego) rozwoju miasta. Przykład: czy prowadzimy nowe ulice, przecinające obszar obecnie zatłoczony, i który będzie zatłoczony coraz bardziej, ponieważ, mimo szybujących w górę cen, jest to modny punkt [na mapie miasta] i będzie stawał się coraz modniejszy... lub czy projektujemy przynajmniej jedną nową trasę przez tańsze strefy, gdzie presja inwestycyjna nie jest tak intensywna? Jest jasne, że pierwsze rozwiązanie, choć zdaje się być słuszne, tylko zwiększy liczbę problemów. Drugie rozwiązanie, które będzie osądzone jako niedochodowe tak przez władze miejskie trzymające rękę na miejskich finansach, jak i przez developera, który ma nadzieję na szybki zwrot pieniędzy, wydaje się być jedynym rozsądnym działaniem w dłuższej perspektywie. Można powiedzieć, że otwieranie nowych terenów dla inwestycji i zdolność do ich wyszukania i spożytkowania, zawierają się w koncepcji „stymulacji rozwoju miejskiego”.

Nowe tereny, opisane wyżej, mogą być różnie usytuowane. Generalnie, opcje są dwie. Jedną jest szukanie

sideration when undertaking decisions or choosing different possibilities of development (profit should not be identified with the maximum return value derived from the action, otherwise the market rules will not support the development of a harmonious city),

- the rule of standard adjustment, program aims and legal regulations corresponding with the international codes.

4. The CHD and new areas for development

Particularly important in constructing a CHD is the creation of cityscape (spatial order) and thus, the composition of space. It is believed that a crisis within the area right now is fomented by planning procedures which favor small-scale design only. Nonetheless, it has been ascertained that spatial order in big urban areas is best developed by way of realizing sizable fragments of the city. They contain, at the earliest stage of the concept, a large degree of spatial and functional coordination between the elements coming together in the planned and realized whole. Large complexes which decide on the character and structure of a city also play a fundamental role in shaping its spatial order. One could call such complexes „elements which crystallize the layout of a city” and proved that they have a „gravitation field”, i.e. a zone where space becomes integrated around them.

Sadly, implementing these seemingly simple rules on urban order is not easy, and not only because of economic issues or property ownership issues, although these constitute considerable obstacles. It is worth looking for more obstacles, as they allow one to understand why there is no general consensus on large complexes and why there is no campaigning for the means to raise them.

The reason (if one dares try find an answer to the question why we continue to lose the race against the City which is heading in an unknown direction), so, the reason is that instead of working to stimulate urban development we only make attempts to recompense the results of the city's self – (organic) development. Example: do we cut new streets through an area which is now overrun and which will become even more so because although the prices there are rocketing it's a fashionable spot and will only get more so... or do we design at least one new route through cheaper zones where the investment pressures are not so intense? It is clear that the first solution, though it seems right, will only multiply problems. The second, which urban authorities, who have the city's finances in hand, as well as the developer who is hoping to cash in quickly, will judge unprofitable, appears the only reasonable action in a longer perspective. It can be said to open new areas for investment and the ability to seek these out and use them is contained in the concept of „stimulating urban development”.

nowych terenów poza obwodem istniejącej struktury miejskiej. Jest to dzisiaj powszechne. Pogłębia to rozziwienie w społecznej i organizacyjnej strukturze śródmieścia i jest odległe od zasady stymulowania rozwoju miasta, co w konsekwencji prowadzi do niepowodzenia w realizacji modelu MHR. Co nie znaczy, że terytorialna ekspansja miasta jest złem samym w sobie.

Druża ze wspomnianych sytuacji może być zatytułowana jako „wewnętrzna ekspansja”. Znaczy to, że miasto restauruje te obszary, które z różnych powodów utraciły swe znaczenie w związku z funkcjami, które istnieją, lub mogły tam istnieć. Tereny te zwane są „terrain vague” lub „waste land” – nieużytki. Onacza to obszar, który jest niezajęty, pusty, pozbawiony aktywności, nieproduktywny, opuszczony, a także niezdefiniowany, bez ustalonych granic, bez widocznej określonej przyszłości. Miasta są pełne takich stref, porzuconych przez przemysł, przez koleje czy przez porty; opuszczone w konsekwencji przemocy, wycofania się funkcji mieszkaniowej czy działalności komercyjnej, deterioracji tkanki budowlanej; [to także] nadbrzeża rzek, wysypiska śmieci, kamieniołomy etc.

5. Cywilizacja pełzającego miasta

Pierwszym pytaniem jest, czy jest możliwym zatrzymanie lub odwrócenie trendu masowej suburbanizacji i/lub „urban sprawl”, czyli rozpełzania się miasta? Jeśli nie, istnieje konieczność szukania narzędzi ucywilizowania go.

Z pewnością, jedną z odpowiedzi na „sprawl” jest organizacja policentrycznej sieci siedlisk ludzkich. Jest koniecznym, by pomóc każdemu z siedlisk (miastu dużemu lub małemu) i sieci, by miały szansę dostatecznej gęstości wewnątrz granic miejskich, posiadania otwartych, zielonych (wiejskich?) terenów poza nimi, i morfologicznie zdefiniowanej przestrzeni publicznej. Doświadczenia tradycyjnej, historycznej „konceptji policentrycznej” mogłyby pomóc – w rezultacie pojawić by się mogło nowe „połączone miasto”. Wszystko to znaczy, że pierwszą odpowiedzią na walkę z rozpełzaniem się miasta jest lepsze planowanie regionalne.

Drużą odpowiedzi [na pytanie, jak] zwalczać rozpełzanie się miasta jest projektowanie urbanistyczne. Przedmieścia są dzisiaj pewnym rodzajem krajobrazowego koszmaru. Harmonijne, regularne formy znaleźć można poza śródmieściem tylko jako ślady małych, starych miast. Chaos i brzydota suburbii wynikają z braku dbałości o przestrzenną, urbanistyczną kompozycję, braku myśli poświęconej estetyce. Słowo „piękno” zostaje zapomniane. Projektowanie urbanistyczne może być jednym z najbardziej atrakcyjnych narzędzi twórczości, wywierając ważny wpływ na wszystkich aktorów (mieszkańców, władze, developerów, planistów, architektów) zaangażowanych w rozwój miejski. Jego rola powinna stale rosnąć. W swym charakterze ewoluuje ono w czasie, jako że odzwierciedla wszystkie zmiany w cywilizacji i kulturze. Może je nawet antycypować. Jeśli potraktujemy środowisko ludzkie jako rodzaj trójwymiarowego dzieła sztuki, przyniesie nam pokój, szczęście i rozwój ludzkiego intelektu. Nie wspominając już o ekonomii udogodnień.

The new areas described above can be situated variously. Generally, there are two options. One is to look for new areas outside of the perimeter of existing city structure. This is common nowadays. It deepens the rifts in the inner-city social and organizational structure and is far removed from the principle of stimulating the city’s development, and subsequently fails to realize the CHD model. Which does not mean that territorial expansion of a city is an evil in itself.

The second of the said situations can be headed “internal expansion”. This means that the city is restored those areas which for various reasons lose their significance in connection with the functions which may exist or may have existed there. These terrains are named “terrain vague” or “waste land”. It denotes a terrain which is vacant, void, devoid of activity, unproductive, obsolete, and also undefined, without fixed limits, without clear future in sight. Cities are full of such zones, abandoned by industry, by the railways, by the ports; abandoned as a consequence of violence, the withdrawal of residential or commercial activity, the deterioration of the built fabric; banks of rivers, rubbish dumps, quarries, etc.

5. Civilization of sprawl

The first question to ask is if it is possible to stop or to reverse trend of massive suburbanization and/or urban sprawl? If not, there is necessary to look for tools to civilise it.

For sure one of answers to “sprawl” is organization of polycentric net of human settlements. It is necessary to help each of settlement (city, town) and the net to have a chance to be dense enough within city borders, to have open, green (country?) spaces out of them, and morphologically defined public space. Experiences of traditional, historic “polycentric concept” could help – in result new “connected city” could appear. All these means that the first answer to fight sprawl is better regional planning.

The second answer to fight sprawl is urban design. Today city suburbs are some kind of landscape nightmare. Harmonious, regular forms could be find out of city’s downtown only as a trace in small old towns. The chaos and ugliness of suburbs derives from the lack of care for spatial, urban composition, the lack of thought given to aesthetics. The word “beauty” is forgotten. The urban design can be one of the most attractive tools of creativity, exerting an important impact on all actors (inhabitants, authorities, developers, planners, architects) involved in city development. Its role should grow steadily. In character, it evolves over time, as it reflects all changes of civilisation and culture. It can even anticipate them. And if we tread human environment as a kind of three-dimensional work of art it will bring us peace, happiness and development of human intellect. Not to mention Economics of Amenity.

But historic downtowns of EC, places where city image is born and where it is transferred from the past

Jednak historyczne śródmieścia ME, miejsca, gdzie rodzi się obraz miasta i gdzie przenoszony jest z przeszłości w przyszłość, miejsca kopiowane w galeriach handlowych Kalifornii i w hotelach Las Vegas, są w niebezpieczeństwie, ponieważ życie przeniosło się z nich do odległych suburbi. Wszystko się przenosi. Po pierwsze, mieszkania, ale i tradycyjne miejsca pracy. Pojawiają się nowe klastry miejsc pracy (albo klastry nowych miejsc pracy), idąc za ucieczką mieszkańców, a te nowe klastry mają formy bardziej efektywne w sensie środków funkcjonalnych i ekonomicznych, i jako takie mają szansę zastąpić tradycyjne przestrzenie miejskie. Przedmieścia są coraz większe, a więc coraz większa jest dynamika wzrostu peryferyjnych centrów (jako że w grę wchodzi kubatura, liczba, różnorodność i odległość od starego śródmieścia). Pewne cele muszą zostać osiągnięte, by zatrzymać proces rozpełzania się miasta (a przynajmniej suburbanizacji), a przynajmniej go kontrolować.

Cel pierwszy: ustalenie/egzekucja niezależnego samorządu lokalnego, umieszczonego w jednostkach zunifikowanych morfologicznie, w ramach limitów przyjętych przez ludzi, którzy mieszkają na tym terenie, wdrażany głównie przez tworzenie społeczności policentrycznych.

Jest to możliwe przy następujących warunkach:

- stworzenie transportu masowego, umożliwiające istnienie stosunkowo małych generatorów transportu zlokalizowanych głównie wzdłuż linii transportowych wychodzących radialnie z centrum miasta, jak i pomiędzy liniami transport i wzdłuż dróg lokalnych,
- rozwiązania urbanistyczne, które umożliwiają unikanie niepotrzebnego przegrupowania przestrzennego (np. policentryczna struktura miejska, dywersyfikacja funkcji miasta),
- stworzenie systemu informacji dla budowy lokalnych systemów infrastruktury, głównie dostaw wody, kanalizacji, ogrzewania,
- stworzenie barier urbanistycznych, zapobiegających „przelaniu się” obszarów miejskich do stref zachowanych.

Jest to paradoks, ale cel ten jest wspierany tak przez stagnację demograficzną, jak i (w tej fazie) przez stratyfikację społeczną. Powodują one efekt „zamkniętej” społeczności, ale jednocześnie rodzą wspólne interesy.

Cel drugi: kooperacja z naturą, rozwój w zgodzie z zachowaniem i ponownym zagospodarowaniem środowiska naturalnego, włączając w to racjonalne wykorzystanie energii, jako wdrożone przez:

- porównanie istniejących i wymaganych zachowanych naturalnych obszarów środowiska, włączając zachowane strefy rolne, z obszarami miejskimi planowanymi w miastach,
- rozwiązanie zachowanych kwestii środowiskowych przez podział obszarów miejskich na trzy kategorie: I – obszary zagospodarowane, niski stopień środowiska naturalnego, II – rozproszone obszary miejskie, rolnicze z mieszanym krajobrazem wiejsko-leśnym, ukazujące pewne walory naturalne i możliwości przyszłego ponownego bio-zagospodarowania, ograniczona możliwość dalszego rozwoju, III – obszary z przeważa-

to the future, places copied in California malls and Las Vegas hotels, are in danger, because life is moved from them to far suburbs. All is on move. First of all housing but traditional jobs as well. There appear new clusters of work places (or clusters of new work places), following flights of inhabitants, and those new clusters have forms more effective in functional and economical means, and as a such they have a chance to replace traditional public spaces. Suburbs are still bigger, so growth dynamics of peripheral centres (as volumes, number, diversity and distance from old downtown are involved) is still bigger. To stop the process of urban sprawl (suburbanization) or at least to control it some goals should be achieved.

Goal one: establishment/enforcement of independent local management, placed within morphologically unified units, within limits accepted by people who live that area, implemented mostly through creation of polycentric communities. This is possible under following conditions:

- creation of mass transport, enabling the existence of relatively small transport generators located mainly along the transport lines radially coming out from the city centre, as well as between transport lines and along local roads,
- urban solutions which enable the avoidance of unneeded spatial regrouping (e.g. polycentric city structure, diversification of the city functions),
- creation of an information system for construction of local infrastructure systems, mainly water, sewage and heating supply,
- creation of urban barriers, preventing the “overflow” of urban areas into preserved zones.

It is a paradox, but this aim is supported by a demographic stagnation as well as (in this phase) social stratification. They cause the effect of “a closed” community, but at the same time give birth to mutual interests.

Goal two: cooperation with the nature, development in accordance with preservation and redevelopment of the natural environment including rational energy use, is implemented by:

- comparison of existing and demanded preserved natural environment areas, including preserved agricultural zones with urban areas planned within the cities,
- solution of the preserved environmental issues through division of the urban areas into categories: I – areas developed, low degree of natural environment; II – scattered urban areas, agricultural with a mixed rural-forest landscape, showing certain natural values and possibilities for future bio-redevelopment, restricted possibility of further development; III – areas with prevailing natural landscape, large forested areas with full ability for future bio-redevelopment, urban development not foreseen;
- creation of environment-development interaction zones, as planar (not linear) borders situated be-

jącym krajobrazem naturalnym, duże obszary zalesione z pełną możliwością przyszłego ponownego biozagospodarowania, rozwój miejski nie jest przewidziany,

- tworzenie stref interakcji między środowiskiem a rozwojem, jako płaszczyznowych (nie liniarnych) granic usytuowanych pomiędzy obszarami zainwestowanymi a zachowanymi. Te pasy (ma się nadzieję, że zostaną w międzyczasie ulepszone) staną się w przyszłości barierami umożliwiającymi zachowanie standardu życia – zredukowana ilość spalin, niższe oddziaływanie hałasu, mikroklimat etc.,
- implementacja elementów motywacyjnych w strefach wiejskich (podobnie jak w miejskich) dla rozwoju większych gospodarstw wiejskich i produkcji zdrowej żywności, niższego zużycia chemikaliów i likwidacji produkcji zwierzęcej,
- działania prowadzące do zachowania obszarów naturalnych – w fazie budowy infrastruktury, proekologicznych technik transportu, bardziej ekonomicznych środków transportu, bezpieczeństwa, szerszego użytkowania masowego systemu transportu, likwidacji hałasu lotnisk i ruchu lotniczego, większej liczby traktów pieszych,
- stymulacji zmian w mieszkalnictwie, tak że funkcja mieszkania może spełniać potrzeby zmieniających się wzorców życia,
- lepsze wykorzystanie obszarów i innych naturalnych zasobów, zachowanie wartościowych elementów naturalnych, np. wód podziemnych,
- lepsze wykorzystanie obszarów już zainwestowanych. Idea „miasta kompaktowego” może być wykorzystana dla wyższej intensyfikacji w mieście, inwestycji w wolnych lokalizacjach, zmian w źle rozwiązanych systemach transportu i obszarów produkcji. Duże, otwarte i ważne przestrzenie powinny zostać zachowane – to, z jednej strony, da poczucie dużego kapitału, a z drugiej zachowa otwartą przestrzeń.

Cel trzeci: wykorzystanie istniejących zasobów (istniejącego kapitału), aby każdy mieszkaniec miał równe szanse co do standardu życia, może być zrealizowane przez:

- rozwój w istniejących granicach, w zgodzie z wyważoną koncepcją rozwoju,
- zachowanie gleby, natury i eliminacja budowy na terenach niezagospodarowanych, jako że istnieją inne opcje, eliminacja ekstensywnych form zagospodarowania (zagospodarowanie rozproszonego), przeciwdziałanie degradacji gleb, zachowanie gleb należących do najwyższych kategorii, zachowanie istniejących walorów naturalnych (zwłaszcza w obszarach o znaczeniu narodowym),
- lepszy transport z rosnącym współczynnikiem transportu (włączając możliwości parkowania), użycie linii kolejowych, lepszy system dróg, dobre wewnętrzne połączenia drogowe między obszarami i zespołami (drogi indywidualne z systemu głównych dróg), lepsze utrzymanie dróg, lepsza organizacja i koordynacja ruchu,
- różnorodność obszarów co do funkcji i intensywności zagospodarowania, zwłaszcza z punktu widzenia zasob-

– tween invested and preserved areas. This belts (it is hoped that they will be upgraded in the meantime) will in future become barriers enabling the preservation of the life standard – reduced volume of fumes, lower noise impact, microclimate etc.,

- implementation into the rural areas of motivation elements (similar as within the cities) for development of larger farms and production of healthy food, lower use of chemicals and liquidation of animal production,
- actions leading to the preservation of natural areas – in the phase of infrastructure construction, proecological transport techniques, more economic transport means, safety, wider use of the mass transport system, liquidation of the airport and air traffic noise, more pedestrian routes,
- stimulation of changes within the housing, so that the function of a dwelling might fulfill the needs of changing life pattern,
- better use of areas and other natural sources, preservation of valuable natural zones, preservation of natural elements e.g. subterranean water,
- better use of already invested areas. “Compact City” idea could be used for a higher intensification within the city, investments upon free locations, changes in the badly solved transport system and production areas. Large open and important spaces should be preserved – this on one hand will give a feeling of a large capital on the other will preserve open space.

Goal three: use of existing resources (existing capital), so that each inhabitant will have equal chances where the life standard is concerned, may be realized by:

- development within the existing limits, in agreement with the balanced development concept,
- preservation of the soil, nature and elimination of construction upon undeveloped areas as there are other options, elimination of extensive forms of development (scattered development), counteraction for the degradation of soils, preservation of the soils belonging to the highest categories, preservation of exiting natural values (especially in areas of national interest),
- better transport with the growing traffic coefficient (including parking possibilities), use of railway lines better road system, good internal road connections between areas and complexes (individual from the main road system), better road maintenance, better organization and coordination of traffic,
- variety of areas as to where the function and development intensity is concerned, especially from the point of view of sources and aims of the traffic system on one side, and the area itself – on the other. Areas which may be used for the transport system help to distinguish zones with different transport systems. This means that certain types of transport are preferred and that some transport means will be eliminated or limited. This develop-

bów i celów system ruchu z jednej strony, a z drugiej – samego obszaru. Obszary, które mogą być wykorzystane dla systemu transportu pomogą rozróżnić strefy z różnymi systemami transportu. Oznacza to, że pewne typy transportu są preferowane i że pewne środki transportu będą eliminowane lub limitowane. Rozwój ten będzie zmieniał się w zależności od obszaru i od czasu. Obszary, które mogą być wykorzystane dla systemu transportu pomagają rozróżnić strefy o różnych systemach transportu.

- użycie istniejącego systemu infrastruktury technicznej,
- rewaloryzacja dużych kompleksów mieszkaniowych, aby uniknąć wysokiego stopnia segregacji populacji, i przeciwdziałać degradacji zespołów bloków mieszkalnych,
- akceptacja dziedzictwa historycznego. Zachowanie istniejących charakterystycznych wartości, włączając te, które nie są jednogłośnie akceptowane,
- inwestycje w każdy typ infrastruktury, szczególnie w takie, pozwalają nabyć więcej informacji z innych części świata, w tym usługi pozaelektroniczne,
- inwestycje w “krajobraz miejski”, włączając obszary wystawowe i kompleksy kongresowe.

6. Podsumowanie

Główną ideą tego artykułu jest [myśl], że ochrona i kształtowanie krajobrazu i ekonomiczny rozwój miasta mogą być synergicznie połączone. Jest to opinia oparta na pewności, że rozwój ekonomiczny powinien być czynnikiem stymulującym kształtowanie krajobrazu miejskiego. Niemniej nie jesteśmy w pełni świadomi, że powinien mieć też miejsce proces odwrotny, czyli że krajobraz kształtuje i stymuluje rozwój ekonomiczny. Źródłem tego braku zrozumienia jest fakt, że nie zawsze jesteśmy świadomi wartości rynkowej krajobrazu. Jeśli tak, krajobraz miejski powinien być poddany tym samym prawom, które rządzą rynkiem. Jednak jednocześnie krajobraz jest własnością społeczną, wspólnym dobrem, ponieważ wszyscy go postrzegamy, a porządek czy brak porządku, które prezentuje, oddziałuje na nas i na naszą własność na wiele różnych sposobów. Wspólne posiadanie krajobrazu miejskiego znaczy w praktyce, że mechanizmy rynkowe nie zawsze gwarantują zbieżność celów indywidualnych i społecznych. Stąd też potrzeba kompromisu pomiędzy interesem prywatnym a publicznym. Może to być osiągnięte na gruncie prawnym, przy wsparciu planowania przestrzennego, które w tym wypadku staje się instrumentem prawnym. Pojawia się tu problem wartości, czy bardziej precyzyjnie, wyboru tych elementów krajobrazu, które zasługują na ochronę, a których atrakcyjność mogłaby stymulować zyski także w sensie ekonomicznym. Jednak metody oceny krajobrazu w tym aspekcie (tj. mierzenia wartości) są odrębnym zagadnieniem. Należy jednak stwierdzić, że większość opinii w tej sprawie opartych jest na intuicji i porównaniach wynikających z obserwacji wartości rynkowej. Niestety, ta wiedza nie wystarcza w relacji do wartości krajobrazu. Pracując nad szerzeniem wiedzy w tym obszarze, powinniśmy mieć wsparcie (w tym finansowe) tych organizacji ekonomicznych, które zyskują najwięcej z jej zastosowania.

ment will vary depending on the area and the time period,

- use of existing technical infrastructure system,
- revalorization of large housing complexes, to escape from high population segregation, and counteract against degradation of the block complexes,
- acceptance of the historic heritage. Preservation of existing characteristic values, including those which are not univocal accepted,
- investing into every type of infrastructure, especially those helping to acquire more information from other parts of the world, including non switched services,
- investing into the “city landscape”, including exhibition areas and congress complexes.

6. Summary

The main idea of this paper is that the protection and shaping of cityscape and the economic development of a city can be and should be synergically connected. This is an opinion grounded in the certainty that economic development should be a stimulant in shaping the cityscape. However, we are not fully aware that a reverse process should also be taking place, that is for the landscape to shape and stimulate economic development. The source of this lack of understanding is the fact that we are not always aware of the market value of landscape. If so, cityscape should be subject to the same laws which rule the market. Simultaneously yet, landscape is social property, a common good, because all of us perceive it and the order or lack of order which it presents impacts on us and on our property in a variety of ways. Common possession of the cityscape means in practice that the market mechanisms do not always guarantee convergence of individual and social targets. Hence the need for a compromise between private and public interest. This can only be done on legal grounds, with the support of spatial planning which in this case becomes a legal instrument. Here appears the problem of value, or more precisely the selection of those elements of the landscape which deserve to be protected and the attractiveness of which could stimulate profits also in the economic sense. However, methods of evaluating landscape in this respect (i.e. measuring value) are a separate issue. It must be said nonetheless, that most opinions on this matter are based on intuition and comparisons resulting from the observation of the property market. Sadly, this knowledge is not enough in relation to the value of landscape. Working to disseminate knowledge in this area we should have the support (financial included) of those economic organizations which will gain most from its application.

These organizations should keep one thing in mind: if all the space-creating factors are reduced to maximizing profits, then in the competitive world this profit will depend on the standard of goods offered. Standards

Takie organizacje powinny pamiętać o jednym: jeśli wszystkie czynniki kreujące przestrzeń są zredukowane do maksymalizacji zysków, to w konkurencyjnym świecie ten zysk będzie zależał od standardu oferowanych dóbr. Standardy oceniane są przez jakość życia, którą będziemy w stanie zaoferować na zagospodarowywanym terenie. Z kolei jakość życia jest determinowana przez komfort zamieszkiwania, pracy i podróży pomiędzy nimi. Spowodują one nasze negatywne lub pozytywne reakcje, a jak dobrze wiemy, życie społeczne przedłoży emocje nad fakty. Dlatego warto w nie inwestować. Wynik przyniesie wielokrotnione zyski w przyszłości. Zysk będzie największy [tam], gdzie wzrosną walory krajobrazowe. Zdarza się to w miejscach, które są transformowane z nieatrakcyjnych w atrakcyjne, na możliwie dużych, ograniczonych obszarach rozpoznawanych teraz jako "terrain vague".

Istnienie takich obszarów powinno prowokować władze miejskie do ich usuwania. Można by powiedzieć więcej, że administracja obszarami opuszczonymi, prowadząca do ich usunięcia, powinna być celem i obowiązkiem władz. Mogłaby doprowadzić do pierwszorzędnego rezultatu, jakim byłoby polepszenie kondycji finansowej miasta.

Problemy finansowe władz lokalnych najprawdopodobniej dotyczą dziś każdego miasta. Problemy te są najczęściej spowodowane nie tylko przez system alokacji budżetowych pomiędzy władzą centralną a lokalną, ale i przez brak symetrii między obowiązkami wydatkowania, jakie ponoszą władze lokalne, a ich zdolnością do gromadzenia dochodów. Niestety, rozumienie związku pomiędzy dobrostanem miasta a rolą, jaką może odgrywać miasto w swym rozwoju, przez polityki regulacji i bezpośrednią partycypację jego zasobów gruntów w operacjach rynkowych, jest ciągle niewystarczające.

Użytkowanie gruntów w wielu naszych miastach jest ekonomicznie nieefektywne. W wielu miastach można obserwować nadmierne rozproszenie kapitału miejskiego, nadmierną liczbę obszarów przemysłowych usytuowanych w centralnych lokalizacjach, nadmierną liczbę terenów rolniczych wewnątrz stref miejskich, wzrastającą intensywność zabudowy mieszkaniowej na peryferiach miasta, niewystarczającą liczbę obszarów mieszkalnych, niewystarczające obszary usługowe/kommercyjne.

Aby poradzić sobie z wyżej wymienionymi problemami, najpierw rozwiązane muszą zostać następujące kwestie:

- opracowanie różnych wskaźników zarządzania miejskiego,
- polepszenie i szersza dostępność informacji rynkowych,
- redukcja niepewności co do strefowania [w planowaniu] i pozwoleń,
- poprawa stanu istniejącej infrastruktury w obszarach o wysokim popycie,
- harmonia między regulacjami co do użytkowania ziemi i preferencjami rynkowymi,
- ułatwienie i rewitalizacja zdegradowanej zabudowy mieszkalnej i terenów przemysłowych,
- ułatwienie i przemieszczanie obszarów przemysłowych.

Zarysowane tu tendencje w zarządzaniu miastem są z pewnością częścią Nowego Planowania.

are judged via the quality of living which we will be able to offer on the developed location. Quality of living is again determined by the comfort of habitation, work and travel between one and the other. These shall cause our negative or positive responses and as we know well enough, social life will put emotions before facts. That is why they are worth investing in. The outlay will bring in multiplied profits in the future. Profit will be biggest, where landscape values are increased. It happens in those places which are transformed from unattractive to attractive, on possibly large, contained areas now recognized as "terrain vague".

The existence of such areas should provoke municipal authorities to remove them. One could say more, that the administration of the abandoned areas leading to their removal should be the goal and duty of governments. It could lead to a prime result of the city's improved financial standing.

Today local government financial problems most probably apply to any city. These problems are most often caused not only by a system of budgetary allocations between central and local governments but also by lack of symmetry between expenditure obligations of the local government and their ability to raise revenues. Unfortunately understanding of the linkage between the well-being of the city and the role that the city may play in its development through regulatory policies and direct participation of land assets in market operations is still insufficient.

Land use of many our cities is economically inefficient. In many cities one could observe excessive dispersion of urban capital, excessive number of industrial areas situated in central locations, excessive number of agricultural areas within urban zones, increasing housing density on the city peripheries, insufficient number of residential areas, insufficient service/commercial areas.

In order to cope with above mentioned problems, following issues have to be solved first:

- development of various urban management indicators,
- improvement and a wider supply of market information,
- reduction of zoning and permission uncertainty
- upgrade of existing infrastructure in areas with a high demand factor,
- harmony between regulations for utilization of land and market preferences,
- facilitation and revitalization of dilapidated housing and industrial areas,
- facilitation and relocation of industrial areas.

The outlined tendencies in city management are certainly part of the New Planning.

Przełożyła z oryginału angielskiego: Marta A. Urbańska

Streszczenie

Autor mając świadomość wielu konfliktów, sprzeczności interesów i cywilizacyjnych niebezpieczeństw pomiędzy dziedzictwem przestrzeni a współczesnością uważa, że ochrona i kształtowanie krajobrazu i ekonomiczny rozwój miasta mogą być synergicznie połączone. Uważa, że krajobraz kształtuje i stymuluje rozwój ekonomiczny, dlatego też krajobraz miejski powinien być poddany tym samym prawom, które rządzą rynkiem. Ale należy pamiętać, że krajobraz jest własnością społeczną, wspólnym dobrem, a to znaczy w praktyce, że mechanizmy rynkowe nie zawsze gwarantują zbieżność celów indywidualnych i społecznych.

Abstract

Being aware of numerous problems, conflicts of interests and civilisational dangers between spatial heritage and modernity, the author believes that protecting and shaping the cityscape and the economic development of cities can be synergically combined. He thinks that landscape shapes and stimulates economic development; therefore cityscape should be subjected to the same laws which rule the market. But one ought to remember, that landscape is a social property, a common good, which means in practice that market mechanisms do not always guarantee the coincidence of individual and social targets.

Bogusław Szmygin*

Teoria i kryteria wartościowania dziedzictwa jako podstawa jego ochrony

Theory and criteria of heritage evaluation as the basis for its protection

Słowa kluczowe: teoria konserwacji, wartościowanie zabytków

Key words: theory of conservation, heritage evaluation

Wiele faktów i procesów wskazuje, że XXI wiek będzie istotnie różny niż poprzednie stulecie. Zmiany w gospodarce, społeczeństwie, kulturze, polityce, komunikacji, demografii, mediach itd., są tak szybkie i tak radykalne, że dotychczasowe metody działania w wielu dyscyplinach stają się nieadekwatne w różnych aspektach. Między innymi dotychczasowy aparat pojęciowy nie wystarcza, by nazwać wszystkie elementy i zjawiska, metodologie analizy nie wystarczają, by uchwycić wszystkie czynniki i relacje, metody zarządzania nie wystarczają by kontrolować rzeczywistość i osiągać zaplanowane cele – nawet formułowanie owych celów bywa nieoczywiste. W konsekwencji rozwój wielu dyscyplin przestaje mieć charakter ewolucyjny, wymaga gruntownego przebudowania ich od podstaw. Jest to bardzo trudne i czasochłonne w każdym z wymiarów – indywidualnym, instytucjonalnym, systemowym. Dlatego efekty przeobrażeń nie zawsze są pozytywne, dyscypliny mogą popadać w stany kryzysowe. To może oznaczać poważne zagrożenia dla ich przedmiotu oraz specjalistów z nimi związanych.

Many facts and processes demonstrate today that that the 21st century shall be essentially different than the previous one. Changes in economy, society, culture, politics, demography, media etc. are so rapid and so radical that the methods which were received in many a discipline become inadequate in multiple respects. Among others the extant notional apparatus does not suffice to name all the elements and phenomena; methodologies of analyses are not enough to grasp all the factors and relations; methods of management do not suffice to control the reality and reach the aims that were planned – even the formulation of these aims happens to be not obvious anymore. In consequence, the development of many disciplines ceases to maintain its evolutionary character and requires their thorough rebuilding. It is very difficult and time consuming in every dimension – individual, institutional and systemic one. That is why the results of transformations are not always positive, disciplines may fall into the state of crisis. This may mean serious danger for their object – and for specialists who are linked to them.

1. WSPÓŁCZESNE UWARUNKOWANIA OCHRONY ZABYTKÓW

Nie ma wątpliwości, że obecny proces radykalnych przemian dotyczy również szeroko rozumianego dziedzictwa. Dziedzictwo nie jest bowiem wyizolowanym elementem – jest częścią bardzo obszernego i złożonego

2. CONTEMPORARY THREATS

There is no doubt that the current process of radical transformations regards also the broadly understood heritage. Heritage is not as a matter of fact an isolated element – it is a part of a very vast and complex cultural environment. Thus heritage and its

* prof. dr hab. inż., Politechnika Lubelska, Prezydent ICO-MOS Polska

* Professor, Ph.D. Eng., Lublin University Of Technology

Cytowanie / Citation: Szmygin B. Theory and criteria of heritage evaluation as the basis for its protection. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;44:44-52

Otrzymano / Received: 2015-10-24 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-20

doi:10.17425/WK44PROTECTION

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

środowiska kulturowego. Dziedzictwo i jego ochrona podlega więc różnym procesom, które tylko w niewielkim stopniu podlegają kontroli sprawowanej przez system konserwatorski. Dlatego poszczególne elementy systemów ochrony dziedzictwa muszą ulegać przekształceniu. Powinno jednak temu towarzyszyć tworzenie podbudowy teoretycznej, która adaptuje dorobek XX wieku do potrzeb i możliwości XXI wieku.

Patrząc z najszerszej perspektywy, w jakiej można ująć zabytkoznawstwo i konserwatorstwo, zachodzące zmiany obejmują kluczowe elementy, które determinują system ochrony zabytków. Wyodrębnienie tych elementów i zidentyfikowanie efektów zachodzących zmian jest oczywiście złożonym problemem, jednak w pewnym uproszczeniu można je określić następująco.

Po pierwsze, zmienia się rozumienie zabytku. Pojęcie zabytku jest uzupełniane/zastępowane znacznie szerszym (podmiotowym) pojęciem dziedzictwa.

Po drugie, zmieniają się warunki ochrony zabytków. Pogłębia się komercjalizacja, prywatyzacja i decentralizacja odpowiedzialności za ochronę i finansowanie ochrony zabytków, dlatego coraz większe znaczenie mają opinie interesariuszy (nie specjalistów).

Po trzecie, zmieniły się cele ochrony zabytków. W utrzymaniu zabytków coraz bardziej dominują cele/wartości pozakonserwatorskie i coraz ważniejsze są potrzeby interesariuszy (nie specjalistów).

Po czwarte, zmieniły się zasady i formy ochrony zabytków. Następuje odejście od równocенności zabytków i uniwersalizmu zasad konserwatorskich, pogłębia się zróżnicowanie form ochrony i użytkowania zabytków.

Trzeba też dodać, że zachodzące przemiany mają charakter dynamiczny – dokonują się cały czas, wzajemnie na siebie wpływając. Zmiany te nie są autonomiczne – nie są planowane, ani kontrolowane w ramach systemu konserwatorskiego.

Obecna sytuacja określa również charakter współczesnej teorii konserwatorskiej. Teoria konserwatorska w XX wieku dosyć jednoznacznie definiowała pojęcie zabytku, cele i zasady działania konserwatorskiego. Zbiór tych elementów był spójny i właściwie niezmienny (statyczny). Formalizowany był w postaci kilku tekstów doktrynalnych, które miały status uniwersalnych, międzynarodowych dokumentów normatywnych. Na tej podstawie można było określić właściwe formy ochrony zabytków i dopuszczalne granice interwencji.

Współczesna teoria konserwatorska traci jednoznaczny, spójny charakter. Przestaje mieć postać jasno określonego, uniwersalnego zbioru zasad. Konieczność reagowania na zachodzące przemiany wymusza dynamiczny charakter teorii konserwatorskiej – trudno jest nawet określić jej aktualną postać. To oczywiście bardzo osłabia normatywną funkcję teorii.

Wielka różnorodność dziedzictwa i warunków ochrony wymusza fragmentację współczesnej teorii konserwatorskiej. Wyrazem tego jest tworzenie dziesiątków dokumentów doktrynalnych, które mają wycinkowy charakter i ograniczony zakres obowiązywania. Ich

protection are subject to various processes which only to a small degree are subordinated to control that is exerted by the system of conservation. Thus consecutive elements of systems of heritage protection must be transformed. However, this should be accompanied by the creation of theoretical basis which adapts the accomplishments of the 20th century to the needs and possibilities of the 21st one.

Looking from the broadest perspective at the scholarly discipline devoted to monuments and at conservation [one sees that] the ongoing changes encompass the key elements that are determining the system of monument protection. Discerning these elements and identification of the results of current changes are of course a complex problem. However, in a certain simplification, it may be defined as follows.

Firstly, the understanding of a monument is changing. The notion of a monument is supplemented/substituted by the considerably broader notion of heritage. Secondly, the conditions of monument protection are changing. Commercialisation, privatisation and decentralisation of responsibility for protection and financing of monument protection deepen, and that is why the opinions of stakeholders (not of specialists) gain ever more meaning.

Thirdly, the aims of monument protection have changed. In the maintenance of monuments, the aims/values [that may be deemed as] extra-conservational are ever more dominating as are the needs of stakeholders (not of specialists).

Fourthly, the principles and forms of monument protection have changed. What follows is a departure from the notion of equal value of monuments and universalism of principles of conservation, the differentiation of forms of protection and use of monuments deepens.

It should be added that the ongoing transformations have a dynamic character – they happen at all times, reciprocally influencing each other. These changes are not autonomous – they are neither planned nor controlled within the conservation system.

The current situation also defines the character of contemporary theory of conservation. Conservation theory in the 20th century has defined the notion of monument quite unambiguously, as it has defined aims and principles of action of conservation. The set of these elements was coherent and actually unchangeable (static). It was formalised in the body of a few doctrinal texts which had a status of universal, international normative documents. On this basis one could define adequate forms of monument protection and acceptable limits of intervention. Contemporary theory of conservation loses the unambiguous, coherent character. It ceases to have the form of a clearly defined, universal set of principles. The necessity of reaction to the ongoing transformations forces the dynamic character of conservation theory – it is difficult to even define its current form. This of course weakens very much the normative function of theory.

treści nie są wzajemnie uzgadniane, mogą być nawet sprzeczne. Generalnie w tekstach tych unika się jednoznacznych, kategoriowych zaleceń. Dominuje liberalne podejście, zakładające różne interpretacje i dopasowywanie do lokalnych uwarunkowań.

Tak więc na skutek zewnętrznych uwarunkowań teoria konserwatorska zmienia charakter. Współczesna teoria konserwatorska jest raczej programem postępowania z dziedzictwem niż zbiorem normatywnych zaleceń. Na obecnym etapie przekształcania teoria konserwatorska stara się przede wszystkim opisać i uporządkować zachodzące zjawiska. Nie tworzy jednak spójnej wizji, która obejmowałaby całość złożonych problemów związanych z ochroną zabytków. Dlatego uzasadniona jest ocena, że w ochronie dziedzictwa dokonuje się zmiana paradygmatu.

Zmiany uwarunkowań kształtujących ochronę dziedzictwa oraz wynikający z nich charakter teorii konserwatorskiej kształtują oczywiście praktykę konserwatorską. Przede wszystkim cały czas wzrasta pozycja interesariuszy w określaniu form postępowania z zabytkami. Mocniejsza pozycja interesariuszy odbywa się kosztem pozycji służb konserwatorskich. Taki układ sił w niektórych przypadkach tworzy dodatkowe możliwości, jednak bardzo często ogranicza możliwości ochrony wartości zabytkowych.

Współczesną praktykę konserwatorską charakteryzuje również narastające zróżnicowanie form postępowania z zabytkami. Użytkowanie i ochrona zabytków to obecnie coraz bardziej zindywidualizowany proces. W praktyce oznacza to, że wszystkie etapy postępowania z zabytkiem powinny być określone indywidualnie; konserwator każdorazowo powinien określić wartości zabytku, możliwości jego ochrony i wykorzystania w danych warunkach (uwzględniając interesariuszy), na tej podstawie dobrać formę jego ochrony (formę umożliwiającą dalsze zachowanie zabytku). Dlatego *spectrum* działań podejmowanych w stosunku do zabytków jest bardzo szerokie – od rygorystycznej konserwacji (w pełni utrzymującej zabytkową formę i substancję), poprzez modernizacje i adaptacje, aż do rekonstrukcji czy stylizacji (w postaci nowych obiektów).

Różnorodność postępowania z zabytkami tworzy jednak wrażenie nadmiernej dowolności, wręcz całkowitego braku zasad w całej dyscyplinie. Taką sytuację potęguje brak krytyki konserwatorskiej, której warunkiem są obiektywne punkty odniesienia, a których nie dostarcza obecna teoria konserwatorska. W konsekwencji postawy wszystkich uczestników ochrony zabytków mogą ewoluować w złym kierunku. Konserwatorzy podejmując decyzję dotyczące utrzymania zabytków mogą wpaść w pułapkę woluntaryzmu i subiektywizmu. Ponieważ z zasady decyzje te podejmowane są w sytuacjach konfliktowych, sprzyja to postawom oportunistycznym. Z kolei interesariusze – władze, właściciele, użytkownicy zabytków – oraz całe społeczeństwo, mogą nabrać przekonania, że zabytki można dowolnie dostosowywać do potrzeb, gustów, standardów, możliwości.

Great heterogeneity of heritage and conditions of its protection forces the fragmentation of contemporary conservation theory. Creation of dozens of doctrinal documents which have fragmentary character and limited scope of obligatory application is the expression of it. Their contents are not reciprocally verified, they may even be contradictory. Generally in these texts one avoids unambiguous, categorical recommendations. Liberal attitude is the dominating one, foreseeing various interpretations and fitting into the local conditions.

Therefore as a result of external conditions the theory of conservation changes its character. Contemporary theory of conservation is rather a programme of conduct or of operations with heritage than a set of normative recommendations. At the present stage of transformation the theory of conservation aims at, above all, ordering and describing the ongoing phenomena. However, it does not create a coherent vision which would encompass the entirety of complex problems linked to the monument protection. That is why the assessment that there is a change of paradigm in heritage protection is founded and proven.

Changes of conditions shaping the heritage protection and the ensuing character of theory of conservation obviously do shape the practice of conservation. Above all the position of stakeholders grows steadily in respect of definition of forms of dealing with monuments. Their position grows at the expense of the one of conservation service. Such an arrangement of forces in some cases creates additional possibilities yet very often limits the possibilities of protection of monuments' values.

The contemporary practice of conservation is characterised by the growing differentiation of forms of dealing with the monuments. Use and protection is an increasingly individualised process. It means in practice that all the stages of treatment of a monument should be defined individually; conservator should define the values of a monument, possibilities of its protection and use in given conditions (taking the stakeholders into consideration) each time and on that basis choose the form of its protection (form that enables its further preservation). That is why the spectrum of actions is very broad – from rigorous conservation (fully keeping the monumental form and its substance), through modernisations and conversions, to reconstruction or stylisations (in the form of new structures).

The heterogeneity of treatment of monuments, however, exerts the impression of excessive voluntariness, actually of the complete lack of principles in the entire discipline. Such a situation is exacerbated by the lack of conservation criticism, whose conditions are objective points of reference which are not provided by the current conservation theory. In consequence the attitudes of all the participants of monument protection may evolve in the wrong direction. Conservators in their decisions may fall into a trap of voluntariness and subjectivism. Because such decisions are usually taken in the situations of conflict they are conducive to opportunist attitudes. In turn the stakeholders – authorities, owners, users of

Oczywiście taka sytuacja zagraża utrzymaniu zasobu zabytków, zachowaniu ich wartości, w ogóle przetrwaniu dyscypliny, jaką jest ochrona zabytków. Dlatego pilnym zadaniem teorii konserwatorskiej jest opracowanie nowej strategii postępowania z zabytkami.

2. WARTOŚCIOWANIE W SYSTEMIE OCHRONY ZABYTEKÓW

Podjmując nowe zadania w ramach teorii konserwatorskiej trzeba przede wszystkim przyjąć do wiadomości pełen bilans obecnych uwarunkowań. Nie jest to łatwe, gdy budzi on zrozumiałą niepokój konserwatorów. Dlatego też niechętnie przyjmują oni opis zjawisk, których doświadczają, obawiając się, że może to stworzyć wrażenie ich akceptacji. A tak przecież nie jest. Przyjęcie diagnozy nie oznacza jej pozytywnej oceny, tak jak unikanie jej nie likwiduje problemów. Dlatego diagnozę trzeba postawić, potem dokonać analizy jej konsekwencji i na tej podstawie opracować plan działania. Dlatego kluczowe pytanie i zadanie teorii konserwatorskiej brzmi: jak w diametralnie zmienionych warunkach – szerokie pojęcie dziedzictwa i zmienione uwarunkowania ochrony – ochronić maksymalnie duży zbiór dziedzictwa, zachowując możliwie wiele zabytkowych wartości?

Dotychczasowa teoria konserwatorska formułowała uniwersalne zalecenia, które określały postępowanie z całym zabytkowym zasobem. Obecnie uwarunkowania wskazują jednoznacznie, że nie będzie już możliwe sformułowanie uniwersalnych zaleceń normatywnych, dotyczących całego zasobu. Również w ochronie dziedzictwa nie ma bowiem jednej rzeczywistości, którą może opisać teoria konserwatorska. Rzeczywistość jest sfragmentowana, a więc nieuniknione i uzasadnione jest sfragmentowanie teorii konserwatorskiej. Nie oznacza to jednak, że pewne jej elementy nie mogą być uniwersalne.

Wspólnym problemem o bardzo dużym znaczeniu dla całej ochrony dziedzictwa jest analiza wartości. Mówiąc precyzyjniej, kluczowym zadaniem współczesnej teorii konserwatorskiej jest opracowanie metodologii, która umożliwi ocenę wartości zabytków, uwzględniając wszystkie istotne czynniki (typ zabytku, okoliczności wartościowania, interesariuszy, itd.). Kluczowe znaczenie wartościowania we współczesnej ochronie zabytków wynika z następujących powodów.

1. Wartościowanie jest podstawą identyfikacji zabytków – cechy obiektu (materialne i niematerialne) uznane za wartości są podstawą nadawania statusu zabytku. W przeszłości proces ten był mniej złożony niż obecnie – wartością był na przykład określony wiek obiektu, styl czy twórca. Obecnie *spectrum* wartości zabytkowych jest znacznie szersze, a jednocześnie mniej uniwersalne, co wynika z ich bardziej podmiotowego charakteru. Dlatego metodologie określania wartości muszą być bardziej skomplikowane, ale też są bardziej potrzebne.
2. Określanie wartości jest podstawą zróżnicowania zabytków. Ten aspekt jest szczególnie ważny obecnie,

monuments – and the entire society may become of the opinion that monuments may be voluntarily adjusted to needs, tastes, standards and possibilities.

Obviously such a situation poses a threat to the maintaining of the body of monuments, preservation of their value, and generally to the survival of the discipline of monument protection. That is why the urgent task of conservation theory is the elaboration of the new strategy for dealing with the monuments.

2. EVALUATION IN THE SYSTEM OF MONUMENT PROTECTION

Taking on the new tasks within the framework of conservation theory one should, above all, consider the entire calculation of today's conditions. It is not easy as they instigate the understandable unrest among the conservators. That is why they reluctantly receive the description of the phenomena which they experience being afraid that it may create the impression of their acceptance. Whereby it is not so – the acceptance of a diagnosis does not mean the positive assessment [of the condition] just like its avoidance does not liquidate the problems. That is why the diagnosis must be posed, then its consequences should be analysed and the plan of action should be elaborated on its basis. That is why the key question and task of the conservation theory is: how in diametrically changed conditions – the broad notion of heritage and changed conditions of protection – to protect a maximally large set of heritage while preserving as many monuments' qualities as possible?

The delivered conservation theory was formulating universal recommendations which defined the treatment of the entire set of monuments. Current conditions unambiguously point out that the formulation of universal normative recommendations, regarding the entire resource, shall not be possible. Also in the heritage protection there is not one reality that could be described by the conservation theory. Reality is fragmented and thus the fragmentation of conservation theory is unavoidable and justified.

The common and very meaningful problem for the entire heritage protection is the analysis of values. Speaking more precisely, the key task of the contemporary conservation theory is the elaboration of methodology which shall enable the assessment of the value of monuments, while taking into consideration all the essential factors (type of a monument, circumstances of its evaluation, stakeholders etc.) Key meaning of evaluation in the contemporary monument protection results from the following reasons.

1. Evaluation is the basis of identification of monuments – features of a structure (tangible and intangible) which are considered as its values are the basis for bestowing the status of a monument. In the past the process was less complex than currently – the value was, for instance, a defined age of a structure, its style or author. Currently the *spectrum* of values of a monument is much broader and at the same

gdy nastąpiło odejście od zawsze utopijnej koncepcji równocенności wszystkich zabytków. Rosnąca wielkość zasobu zabytków oraz ich ogromne zróżnicowanie wymusza również zróżnicowanie form ich ochrony. Kategoryzacja zabytków staje się więc powszechną praktyką w wielu krajach, a ocena wartości zabytków powinna być jej podstawą.

3. Określanie wartości jest podstawą uzasadniania ochrony zabytków. Ochrona zabytków jest możliwa tylko wtedy, gdy jest akceptowana przez społeczeństwo i władze. A to oznacza, że zabytkowe wartości muszą być na tyle znaczące, by wygrywać w ciągłym sporze różnych hierarchii wartości, który odbywa się we współczesnych społeczeństwach. Tak więc wartości zabytku muszą być ujawnione i odpowiednio zaprezentowane.
4. Wartościowanie powinno być podstawą określania zasad i form ochrony na poziomie poszczególnych obiektów. Materialna forma zabytku jest obecnie często przekształcana, a więc konieczna jest analiza, która powiąże jego wartości z ich materialnymi nośnikami. Ujawnienie tych relacji winno być podstawą określania zakresu dopuszczalnych przekształceń zabytku oraz przewidywania ich konsekwencji. Tak więc analiza wartości zabytku jest również podstawą wyboru form interwencji konserwatorskiej, a potem monitoringu jego stanu i zagrożeń.

Wyszczególnione elementy pokazują jednoznacznie, że wartościowanie jest niezbędne w każdej fazie postępowania z zabytkiem – jest bodaj najważniejszym procesem w postępowaniu z zabytkami. To oznacza, że skuteczna ochrona zabytków w XXI wieku (i dokonująca się zmiana paradygmatu tej dyscypliny) nie jest możliwa bez odpowiedniej metodologii/systemu wartościowania. Dlatego też opracowanie metodologii/systemu wartościowania dziedzictwa powinno być pierwszoplanowym zadaniem dla teorii konserwatorskiej.

3. ZAŁOŻENIA SYSTEMU WARTOŚCIOWANIA ZABYTEKÓW

Analiza zabytku, obejmująca również ocenę jego wartości, była w założeniu zawsze podstawą decyzji i działań konserwatorskich. W praktyce jednak w analizie zabytków dominowały opisy historyczne oraz różnego rodzaju inwentaryzacje materialnych elementów obiektu. Dla działań tych stworzono standardy i procedury. Nie opracowano natomiast powszechnie przyjętych metodologii, które objęły by szeroki zakres wartości materialnych i niematerialnych zabytków. Wartościowanie zasobu zabytków, ze względu na ich ogromną różnorodność oraz zróżnicowanie warunków, okazało się bardzo trudnym zadaniem.

W tej sytuacji opracowanie metodologii wartościowania zabytków trzeba rozpocząć od przyjęcia założeń, które wynikają z obecnych uwarunkowań, i które jednocześnie stworzą pewne ograniczające ramy. Założenia opisujące uwarunkowania i potrzeby systemu wartościowania mogą być następujące.

time less universal which results from their more subjective character. That is why the methodologies of definition of values must be more complicated and yet they are more needed.

2. The definition of value is the basis for the differentiation of monuments. This aspect is particularly important now when there was a departure of the always utopian concept of equal value of all the monuments. The growing vastness of the resource of monuments and their great differentiation force also the differentiation of forms of their protection. Categorisation of monuments thus becomes a common practice in many countries and the assessment of value of monuments should be its basis.
3. Definition of a monument's value is the basis of justification of monument protection. Monument protection is only possible when it is accepted by the society and authorities. It means that the values of monuments must be meaningful enough to win in the constant dispute between the different hierarchies of values which takes place in contemporary societies. Thus the values of a monument must be disclosed and adequately presented. Definition of value is the basis of justification of monument protection.
4. Evaluation should be the foundation of defining of principles and forms of protection at the level of given structures. The material form of a monument is often transformed today and thus the analysis which shall link its values with their material vessels is necessary. Demonstration of these relations should be the basis of the definition of the scope of tolerable transformations of a monument and of foreseeing of its consequences. And so the analysis of value of a monument is also the basis of the choice of forms of conservation and later of monitoring of its state and threats.

The discerned elements demonstrate clearly that evaluation is necessary in every phase of dealing with a monument – it is most likely the most important process in their treatment. It means that the effective monument protection in the 21st century (and the ongoing change of the paradigm of that discipline) is not possible without an adequate methodology/system of evaluation. That is why the elaboration of methodology/system of evaluation should be the first-rate task for the conservation theory.

3. THESES OF THE SYSTEM OF EVALUATION OF MONUMENTS

Analysis of a monument, encompassing also the assessment of its value, has always been postulated as the basis of decisions and actions in conservation. However, in practice historic descriptions and various inventories and surveys of tangible elements of a structure have been dominating in the analysis of monuments. Standards and procedures were created for such actions. Nevertheless there were no universally received methodologies which would encompass a broad

3.1. Odrębność zbioru dziedzictwa i zbioru zabytków

Należy odróżnić zbiór dziedzictwa (dawniej zbiór dóbr kultury) od zbioru zabytków. Odróżnienie to jest konieczne dla skutecznego funkcjonowania systemu ochrony zabytków (z punktu widzenia prawnego, formalnego, teoretycznego, finansowego).

Status elementów uznanych za dziedzictwo nie musi być sformalizowany (nie musi być poparty ujęciem w sformalizowanym zbiorze – np. rejestr zabytków, ewidencja, spis dóbr architektury XX wieku). Status elementów uznanych za zabytki powinien być formalnie potwierdzony – np. rejestr czy ewidencja zabytków.

Zbiór dziedzictwa jest bardzo duży, obejmuje wszystkie elementy przeszłości, które są nośnikami bardzo różnorodnych wartości, znaczeń, cech, informacji. Elementy zbioru dziedzictwa mają charakter podmiotowy – nie muszą podlegać formalnej ocenie, nie muszą podlegać formalnej ochronie. Ochrona tych elementów może mieć bardzo zróżnicowane formy, może być prowadzona w ramach różnych systemów (nawet tworzonych przez indywidualne osoby).

Zbiór zabytków jest najcenniejszą częścią zbioru dziedzictwa. Zabytki reprezentują znaczenia, wartości, cechy, informacje, których zachowanie uznano za ważne z punktu widzenia interesu społecznego. Dlatego zabytki powinny podlegać formalnej, obligatoryjnej ocenie. Ocena powinna wykazać, że mają one znaczenie w skali dorobku przeszłości, a ocena ta powinna być aktualna z perspektywy przyszłych pokoleń.

Dlatego ochrona zabytków jest formalna i obligatoryjna. Powinna być realizowana w ramach zorganizowanego państwowego systemu – zakłada ograniczenia i możliwość wsparcia publicznego (państwa, samorządu).

3.2. Zasadność/możliwość względnej oceny wartości zabytku (w ramach określonego zbioru i kryteriów)

Na podstawie analizy zbioru dziedzictwa możliwe jest określenie zbioru zabytków (dla objęcia ochroną w ramach formalnego systemu ochrony). Analiza i ocena zbioru dziedzictwa w celu określenia zbioru zabytków musi mieć charakter porównawczy (niezależnie od istnienia wartości autotelicznych). **Wartościowanie jest dokonywane tylko w ramach zbioru zabytków** – założenia dotyczące wartościowania dotyczą tylko tego zbioru. Porównawcza analiza i ocena zbioru dziedzictwa/zabytków wymaga określenia dwóch elementów: **skali oceny oraz kryteriów oceny.**

Skale oceny mogą mieć różny charakter – np. skale terytorialne, czasowe, typologiczne. Kryteria oceny mogą obejmować różne cechy – np. wiek, autor, styl, oryginalność, wielkość, materiał. Kryteriami oceny mogą być też cechy niematerialne – np. związek z wydarzeniami, postaciami, oddziaływanie, unikatowość.

range of tangible and intangible values of monuments. Evaluation of the resource of monuments proved to be a very difficult task due to their great heterogeneity and differentiation of conditions.

In this situation the elaboration of methodology of evaluation of monuments should start from the acceptance of theses which result from current conditions and which at the same time create certain limiting framework. The theses describing the conditions and needs of the system of evaluation could be [presented] as follows:

3.1. Distinctiveness of the set of heritage and the set of monuments.

One should discern and separate a set of heritage (formerly a set of cultural goods) from a set of monuments. Such a differentiation is necessary for the effective functioning of the monument protection system (from the legal, formal, theoretic and financial point of view).

Status of elements considered as heritage does not have to be formalised (it does not have to be supported by enlisting in some formalised set – e.g. the register of monuments, evidence, list of architectural goods of the 20th century). Status of elements considered as heritage should be formally confirmed – e.g. [in the] register or evidence of monuments.

Set of heritage is very large and encompasses all the elements of the past which are vessels of variegated values, meanings, features, information. Elements of the set of heritage have a subjective character – they do not have to be subordinated to formal assessment, they do not have to be subject to formal protection. Protection of these elements may have very differentiated forms and may be conducted within the framework of different systems (even ones created by individual persons).

Set of monuments is the most important part of the set of heritage. Monuments represent meanings, values, features, information whose preservation was considered important from the point of view of society's interests. That is why monuments should be subject to formal, obligatory assessment. The assessment should demonstrate that they have meaning in the scale of the accomplishments of the past and this assessment should also be current from the perspective of the future generations.

That is why monument protection is formal and obligatory. It should be organised within the framework of a state system – it takes into consideration both limitations and the possibility of public support (of state and self-governments).

3.2. Justification/possibility of relative assessment of value of a monument (within the defined set and criteria)

Definition of the set of monuments is possible on the basis of analysis of the set of heritage (for its

Porównanie zabytków w oparciu o więcej niż jedno kryterium wymaga określenia ich hierarchii – określenia sposobu/skali ich wzajemnego porównania (określenia hierarchii pomiędzy różnymi uznanymi wartościami).

Określanie hierarchii wartości ma z zasady charakter arbitralny – nie może być ustalone w procesie analizy zabytków (wynika z uwzględnienia uwarunkowań zewnętrznych).

Analiza i ocena wartości pojedynczego zabytku ma charakter względny (porównawczy), dotyczy tylko określonych cech (kryteria), obowiązuje tylko w ramach przyjętego zbioru (skali). W świetle tych ograniczeń ma charakter obiektywizujący.

Analiza i ocena zabytku/zbioru powinna być dokonana w ramach procedur (konieczne jest ich opracowanie) – jest to warunkiem obiektywizacji ocen.

Wartościowanie zabytku – w ramach określonego zbioru zabytków – polega na stworzeniu procedury, w ramach której przyjmuje się określoną skalę i kryterium/kryteria.

3.3. Możliwość dokonania oceny materialnej „jakości” zabytku

Zabytek – jako obiekt – jest materialnym „nośnikiem” bardzo wielu wartości, cech, znaczeń, informacji. Część z nich jest istotna dla przyznania i utrzymania statusu zabytku – powinna więc decydować o formie ochrony zabytku.

Dla określonych dla zabytku wartości (wyróżnionych jako istotne w procesie porównawczego wartościowania) można wskazać tzw. atrybuty wartości. Atrybuty wartości to elementy i cechy obiektu, które stanowią „upostaciowienie” tych wartości. Poszczególnym atrybutom wartości można przypisać ich materialne nośniki. Atrybuty wartości mają charakter materialny i niematerialny, nośniki mają charakter materialny (uwaga: trzeba precyzyjnie odróżnić atrybuty i nośniki).

Możliwa jest obiektywna ocena w jakim zakresie zabytek/obiekt, ze względu na obecny materialny stan (stan techniczny i przekształcenia) reprezentuje wartości, ze względu na które został uznany za zabytek.

Analiza ta polega na zbadaniu czy atrybuty wartości (ze względu na które przyznano obiektowi status zabytku), spełniają warunek autentyczności i integralności.

Autentyczność jest prawdziwość (w szerokim rozumieniu *Dokumentu z Nara*) danego atrybutu (elementu lub cechy) wartości zabytku.

Integralność jest to kompletność (w rozumieniu *Wytucznych Operacyjnych*) danego atrybutu (elementu lub cechy) wartości zabytku.

Atrybut wartości może być tożsamy z materialnym nośnikiem, ale nie jest tak zawsze.

3.4. Zakres wartościowania zabytków

Każdy proces wartościowania polega na zastosowaniu kryteriów – chociaż często nie są one rezultatem świadomej analizy i wyboru.

protection within the formal system). Analysis and assessment of the set of heritage aiming at defining the set of monuments must have a comparative character (regardless of the existence of values in themselves).

Evaluation is effected only within the set of monuments – theses regarding evaluation pertain only to this set. Comparative analysis and assessment of the set of heritage/monuments requires the definition of **two elements: scale of assessment and of its criteria.**

Scales of assessment may have various character – e.g. [there may be] territorial, temporal, typological scales. Criteria of assessment may encompass various features – e.g. age, author, style, originality, size, material. Intangible features may also be criteria of assessment – e.g. relation to events, personages, influence, uniqueness.

Comparison of monuments based on more than one criterion requires the definition of their hierarchy – definition of a mode/scale of their mutual comparison (defining hierarchy between various received values). Definition of hierarchy of values has an arbitrary character as a matter of principle – it cannot be set in the process of analysis of monuments.

Analysis and assessment of value of a single monument have a relative character, pertain only to defined characteristics (criteria), are valid only within the framework of an accepted set (scale). In the light of these limitations they have an objectivising character.

Analysis and assessment of a monument / set should be executed within the framework of procedures (which need to be elaborated).

Evaluation of a monument – within the framework of a defined set of monuments – is based on creation of a procedure within which a defined scale and criterion/criteria are accepted.

3.3. Possibility of assessment of material ‘quality’ of a monument

Monument – as a structure – is a tangible ‘vessel’ or ‘bearer’ of very many values, features, meanings and information. A part of them is essential for the status of a monument and so it should decide about the form of protection of a monument.

One may point out [that there are] the so called attributes of value for the values which are defined for a given monument (discerned as essential during the process of comparative evaluation). Attributes of value are elements and features of a structure which ‘personalise’ the values in question. Tangible vessels (bearers) may be subordinated to their respective attributes of value. Attributes of value have tangible and intangible character, vessels have tangible character (attention: one should precisely discern attributes and vessels).

Objective assessment of the scope in which a monument/structure, due to its current material state (technical state and transformations) represents values owing to which it was considered a monument is possible.

Potencjalne możliwości wyboru kryteriów są bardzo duże – ich wybór jest indywidualny, wynika z kontekstu lokalnych okoliczności.

Kryteria reprezentują bardzo różne sfery – chociaż najczęściej mają charakter ekonomiczny, funkcjonalny, estetyczny, użytkowy, techniczny, artystyczny, polityczny, symboliczny, historyczny, itd.

Wybór kryteriów wartościowania jest dokonywany przez interesariuszy – różni interesariusze mogą wybierać odmienne kryteria oceniając ten sam obiekt.

Wartościowanie zabytków w ramach systemu konserwatorskiego powinno być ograniczone do wybranych kryteriów. Kryteria te powinny być istotne z konserwatorskiego punktu widzenia i możliwe do oceny w ramach tego systemu (oceny dokonują specjaliści mający kompetencje dla tego systemu).

Ocena wartości zabytku dokonywana przez konserwatora powinna obejmować kryteria decydujące o nadaniu tego statusu obiektowi – **tylko te kryteria mogą być obiektywizowane w procesie konserwatorskiego wartościowania** (ze względu na kompetencje zabytkoznawcy).

W odniesieniu do kryteriów/wartości charakterystycznych dla obiektu jako zabytku proces oceny może być zobiektywizowany – można wprowadzić pojęcie *zobiektywizowanie wartości zabytku*.

Zabytki są wartościowane również w ramach wielu niekonserwatorskich systemów wartościowania. Oznacza to, że wartościowanie jest dokonywane również przez innych interesariuszy (nie konserwatorów), a oceny są dokonywane również w świetle kryteriów „nie-zabytkowych”.

W praktyce konserwatorzy muszą konkurować zarówno **o pozycję w hierarchii interesariuszy, jak i o pozycję dla kryteriów konserwatorskich** w hierarchii innych kryteriów.

System ochrony zabytków jest konieczny, gdyż służy zapewnieniu pozycji konserwatorów i ich kryteriów w istniejących hierarchiach – **taka jest rola i sens istnienia systemu ochrony zabytków. Uznanie wysokiej pozycji wartości zabytkowych wymaga spełnienia obydwu warunków** – jest to w praktyce warunkiem skutecznej ochrony zabytków.

3.5. Zastosowanie (procedur) wartościowania zabytków

Ocena wartości powinna być elementem procesu nadawania obiektowi statusu zabytku – powinna być wprowadzona do procedur i dokumentacji związanej z nadawaniem statusu zabytku i prowadzenia prac konserwatorskich.

Nadawanie obiektowi statusu zabytku powinno mieć charakter procedury, która powinna obejmować również określenie skali i kryteriów wartościowania oraz atrybutów wartości. Określenie tych elementów powinno być dokumentowane.

Ocena wartości zabytku (porównawcza, określająca atrybuty wartości) i ocena jakości zabytku (autentyzm

Analysis is based on the research whether attributes of value (because of whom the status of a monument was bestowed on a structure) fulfil the condition of authenticity and integrity.

Authenticity is the verity (in the broad understanding of the *Nara Document*) of a given attribute (element or feature) of the value of a monument.

Integrity is the completeness (in the understanding of the *Operational Guidelines*) of a given attribute (element or feature) of the value of a monument.

Attribute of value may be identical with its tangible vessel but it is not always the case.

3.4. Scope of evaluation of monuments

Every process of evaluation is based on the use of criteria – even though often they are not the result of a conscious analysis and choice.

Potential possibilities of the choice of criteria are very large – their choice is individual, it results from the context of local circumstances.

Criteria represent very different spheres – even though most often they have economic, functional, aesthetic, technical, artistic, political, symbolic, historic etc. character.

The choice of criteria of evaluation is made by stakeholders – various stakeholders may choose different criteria evaluating the same structure.

Evaluation of monuments within the system of conservation should be limited to select criteria. These criteria should be essential from the point of view of conservation and eligible for assessment within the system (assessment is made by experts who have competences in that system). Assessment of value of a monument done by a conservator should encompass criteria which decide about bestowing this status on a structure – **only these criteria may be objectivised in the process of conservators' evaluation** (due to the competences of an expert in monuments). Regarding criteria/values characteristic for a structure as a monument the process of assessment may be objectivised – one may introduce the notion of *objectivisation of value of a monument*.

Monuments are evaluated also within many [other] non-conservational systems of evaluation. It means that evaluation is also done by other stakeholders (not by the conservators) and the assessments are made also in the light of the ‘non-monuments’ criteria.

In practice conservators have to compete **both for the position in the hierarchy of stakeholders and in the hierarchy of other criteria.**

System of monument protection is necessary because it serves the provision of conservators' position and their criteria in the extant hierarchies – **such is the role and raison d'être of the monument protection system. The recognition of high position of monuments' values requires the fulfilling of both conditions** – in practice it is the condition of effective monument protection.

i integralność atrybutów wartości) jest konieczna jako obiektywizująca podstawa dla określenia zakresu i formy jego ochrony (dla konserwatorów) oraz dla uzasadniania celowości i formy jego ochrony (dla społeczeństwa).

Efekt procesu wartościowania – „zobiektywizowana wartość zabytku” – uzasadnia utrzymanie publicznego systemu ochrony (prawa, służb, finansowania, kontroli), który wiąże się z ograniczeniem prawa własności zabytku, jego użytkowania i przekształcania. Dlatego zobiektywizowana wartość zabytku powinna być przedstawiana opinii publicznej.

Przedstawione założenia systemu wartościowania zabytków są jednocześnie znaczącymi założeniami teorii konserwatorskiej. Ich ewentualne przyjęcie zdeterminuje kierunek jej rozwoju, dlatego powinno być poprzedzone środowiskową dyskusją i dokonać się w możliwie sformalizowany sposób.

3.5. Application of (procedures of) evaluation of monuments

Assessment of value should be an element of the process of bestowing the status of monument on a structure – it should be introduced into the procedures and documentation linked to the bestowing status of a monument and leading of conservation works.

Bestowing status of a monument on a structure should have the character of a procedure which should also encompass the defining of scale and criteria of evaluation and attributes of value. Defining of these elements should be documented.

The assessment of value of a monument (comparative, defining the attributes of value) and the assessment of quality of a monument (authenticity and integrity of attributes of value) is necessary as the objectivising basis for the definition of scope and form of its protection as well as for the justification of the aim and form of its protection (for the society).

The result of the process of evaluation – ‘the objectivised value of a monument’ justifies the maintaining of the public system of protection (law, services, financing, control) – which is linked to the limitations of the rights of ownership of a monument, its use and transformation. That is why the objectivised value of a monument should be presented to the public opinion.

The presented theses of the system of evaluation of monuments are at the same time meaningful theses of the conservation theory. Their possible acceptance shall determine the direction of its development and that is why it should be preceded by the discussion in the professional circles and be executed possibly in the most formal way.

Translated by Iweta Kulczycka

Streszczenie

Autor podejmuje trudny i obarczony nieporozumieniami problem budowy nowego systemu wartościowania zabytków uwzględniający: odrębność zbioru dziedzictwa i zbioru zabytków, zasadność/możliwość względnej oceny wartości zabytku (w ramach określonego zbioru i kryteriów), możliwość dokonania oceny materialnej „jakości” zabytku, zakres wartościowania zabytków i zastosowanie nowoczesnych procedur wartościowania zabytków. Autor widzi ten nowy model systemu wartościowania jako istotę w założeniach nowej teorii konserwatorskiej, mając świadomość, że tzw. „zobiektywizowana wartość zabytku”, uzasadnia utrzymanie publicznego systemu ochrony (prawa, służb, finansowania, kontroli), który wiąże się z ograniczeniem prawa własności zabytku, jego użytkowania i przekształcania.

Abstract

The author addresses the difficult and controversial issue of building a new system of heritage evaluation taking into consideration: distinctiveness of the heritage and monuments sets, justification/possibility of relative assessment of the monument value (within a defined set and criteria), a possibility to assess the material “quality” of a monument, scope of monument assessment and application of modern procedures for evaluation of monuments. The author perceives the new model of the assessment system as the essential principle of the new theory of conservation, and he is aware that the so called “objectivised monument value” justifies maintaining the public protection system (law, services, financing, control), which is connected with limiting the property rights of the monument, its use and transformation.

Ewa Węclawowicz-Gyurkovich*

Nowa sztuka i architektura w kontekście dziedzictwa kulturowego

New art and architecture in the context of cultural heritage

Słowa kluczowe: środowisko historyczne, interwencja konserwatorska, kreacja architektoniczna

Key words: historic environment, conservation intervention, architectonic creation

Sztuka jest odtwarzaniem rzeczy, bądź wyrażaniem przeżyć – jeżeli wytwór tego odtwarzania, konstruowania, wyrażania jest zdolny zachwycać, bądź wzruszać, bądź wstrząsać...

Władysław Tatarkiewicz¹

Art is reproduction of things or expression of feelings – if the product of this reproduction, construction, expression is able to amaze, or move, or shock...

Władysław Tatarkiewicz¹

Pytanie o miejsce nowej sztuki w kontekście dziedzictwa kulturowego jest stale obecne wśród teoretyków sztuki i filozofów. Leszek Kołakowski twierdził, iż natura człowieka z jednej strony akceptuje istniejący porządek, a więc zachowanie otaczającego nas świata bez zmian, ale równocześnie ... *Żyje w nas potrzeba nowości jako nowości, niezależna od jakichkolwiek względów, nowość sama w sobie nas wabi. Że zaś nowość nas wabi jest to bodaj związane z naszym swoiście ludzkim przeżywaniem czasu. Chcielibyśmy zawsze być u początku, mieć poczucie, że świat jest dla nas otwarty, że się zaczyna właśnie, a samo przeżycie nowości w takie poczucie nas wprowadza...*² Dalej filozof stwierdza, iż *Przeszłości zbiorowej znamy tylko znikomą cząsteczkę, stąd może powstać pytanie: czy te olbrzymie obszary, których nie znamy i nigdy nie poznamy, są w jakimś sensie rzeczywiste? Można odpowiedzieć, że cokolwiek się zdarzyło, może być teoretycznie ... odtworzone, bo musiało zostawić ślady zawsze obecne*³. Zatem te obie siły – konserwatorska, gwarantująca trwałość, stabilizację, uspokojenie oraz druga – będąca potrzebą poszukiwania nowości, odmiany, które stają się podstawą rozwoju są dla naszej egzystencji koniecznością ... *byśmy ludzki żywot wiedli*⁴.

Potwierdza to obserwowaną ostatnio skłonność do różnorodności postaw, zwrot ku indywi-

The question of place of new art in the context of cultural heritage is still poignant amongst both the theoreticians of art and philosophers. Leszek Kołakowski claimed that human nature, on one hand, accepts the extant order of things i.e. the preserving of the world that surrounds us, without changes, but at the same time ... *The need for novelty as a novelty is alive and it is independent from any circumstances, novelty in itself lures us. It lures us as it is most likely linked to our, specifically human, experience of time. We would always like to be at the beginning, to have the feeling that the world stays open for us, that it is just beginning [itself], and the very experience of novelty introduces us into the state of such a feeling...*² The philosopher claims later that *We only know but a meagre part of the collective past, thus the question may arise: are these immense territories, which we do not know and shall never know, real in some sense? One may answer that whatever has happened may be theoretically ... reproduced because it had to leave traces which are always present*³. Thus both forces – conservation which guarantees endurance, stabilisation and calm, and the other one, being the need for searching for novelty, change, which become the basis for development, are necessity for our existence ... *so that we live a human life*⁴.

* Prof. dr hab. inż. arch., Politechnika Krakowska

* Professor, Ph.D. Eng. Arch., Cracow University Of Technology

Cytowanie / Citation: -Węclawowicz-Gyurkovich E. New art and architecture in the context of cultural heritage. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;44:53-68

Otrzymano / Received: 2015-10-26 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-19

doi:10.17425/WK44NEWART

dualnym odczuciom i wyborom, bazującym na własnych przeżyciach i własnym doświadczeniu.

Zygmunt Bauman popierając twórców i propagatorów nowych światów twierdzi, iż *nowoczesność jest stanem ciągłego zagrożenia, wywoływanego i podsycanego*⁵. Powołuje się na poglądy głoszone przez Geoffreya Benningtona uznającego przywódczą rolę liderów nowych nurtów, ich siłę i odwagę we wprowadzaniu nieznanymi idei: *ktos musi wydawać rozkazy, jeśli nie chcemy wszystkiego zaprzepaścić*⁶. Alternatywą bowiem dla z góry zaplanowanej przyszłości może stać się chaos, który byłby nieodpowiedni dla każdego społeczeństwa.

Niemiecki filozof Hans Georg Gadamer uważa natomiast, iż sztuka nowoczesna przeciwstawiając się tradycyjnej właśnie z niej czerpie impulsy do swojego rozwoju. Można zatem podobnie myśleć o architekturze, bowiem *nasze codzienne życie jest ustawicznym kroczeniem przez równoczesność teraźniejszości i przeszłości...*⁷ A owa teraźniejszość wymaga coraz mocniejszych bodźców estetycznych, aby w człowieku wieku rewolucji mikroprocesorów, komputerowych banków informacji, wszechobecnego internetu powrócić do wewnętrznych odczuć odbiorcy, jego wolności wyobraźni. Człowiek, niezależnie od swych intencji, ma prawo i konieczność wyboru wartości. W takich rozważaniach często powraca problem poszukiwania i odkrywania piękna w architekturze⁸. Ale sztuka abstrakcyjna, odrzucając sztukę przedstawiającą, kieruje nas w świat marzeń sennych, fantazji, wizji osób chorych umysłowo, bądź wyobrażenia przedmiotów w nowych proporcjach i układach, gdzie wartością staje się gest, dotknięcie rzeczy, a więc emocje, jakie dzieło sztuki wywołuje. Podobnie czyni to architektura. Umberto Eco pisze: *Piękno jest Zabawą, Zabawa Pięknem, to wszystko co wiemy na tym świecie i więcej wiedzieć nie potrzebujemy...*⁹ i dalej: *Sztuka awangardowa nie stawia pojęcia piękna... Sztuka nie stawia już sobie za cel dostarczania obrazu naturalnego piękna, ani nie zamierza wywoływać spokojnej przyjemności kontemplowania harmonijnych form. Przeciwnie, chce ona uczyć interpretowania świata innymi oczami, radowania się powrotem do modeli archaicznych lub egzotycznych: świata snu lub fantazji osób umysłowo chorych, wizji wywołanych przez narkotyki, ponownych odkryć materii, umieszczania przedmiotów użytkowych w nowych zaskakujących kontekstach...*¹⁰ Pojęcie piękna stale staje się nieodgadnioną zagadką i bazuje na indywidualnych autonomicznych odczuciach. Gadamer uważa, iż subiektywny odbiór piękna straciłby swoją prawdziwość. Zatem w sporze pomiędzy subiektywizmem a obiektywizmem Gadamer za Kantem wybiera rozwiązanie pośrednie. Określenie piękna jest sądem osobistym, ale może być uznawane przez ogół. Jest zmienne i każda epoka buduje swoje własne wzorce. Nie ma jednego piękna. Po jednym pięknie następuje inne, jest wiele jego przejawów, wciąż coś nowego wywołuje zachwyt, budzi nasze emocje. *Piękno nie ma oczywistego zastosowania ani nie istnieje dla niego wyraźna konieczność kulturowa. Mimo to cywilizacja nie może się bez niego obejść – rozmyślał Zygmunt Freud*¹¹. Niegdyś M. Eliade mówił iż piękno, czyli *doskonałość nie należy do naszego świata. Jest czymś innym niż ten świat, przychodzi skądinąd...*¹² Piękno ma zdolność twórczą, zmienia rzeczywistość, nadając jej

It is in accordance with the predilection for the variety of attitudes, turning towards the individual emotions and choices which are based on one's own experience. Zygmunt Bauman while supporting the creators and propagators of such new worlds claims that *modernity is a state of constant threat which is induced and instigated*⁵. He recalls the views of Geoffrey Bennington who recognises the role of leaders of new trends, their power and courage in the introducing of unknown ideas: *Somebody must give orders if we do not want to ruin everything*⁶. Otherwise chaos, which would be inappropriate for any society, may become an alternative for the planned future.

In turn, German philosopher Hans Georg Gadamer claims that the modern art which opposes the traditional one still derives the impulses for its own development from it. Thus one may think similarly of architecture because *our daily life is a constant threading through the simultaneity of the present and the past...*⁷ Contemporaneity requires aesthetic impulses which are ever stronger so that they can [help] man to return to his internal emotions and freedom of imagination in the age of computer databases and omnipresent Internet. Regardless of his intentions, man has the right and necessity of choice of values. Thus the problem of the quest and discovery for the beauty in architecture returns⁸. Yet the abstract art, rejecting figuration, directs us towards the world of dreams, fancy, visions of the mentally handicapped, or towards the visionary images of objects in new proportions and layouts, where a gesture or a touch – i.e. emotions that are evoked by the work of art become a value. Architecture act similarly. Umberto Eco writes: *Beauty is Play, Play is Beauty, that is all that we know in this world and we do not need to know more...*⁹ and further *Avant-garde art does not pose the question of beauty... Art neither sets the task of delivering the image of natural beauty nor aims at evoking the calm pleasure of contemplation of harmonious forms. On the contrary it wants to teach to interpret the world looking at it with different eyes, to enjoy the return to the archaic or exotic models: the world of dreams or fancy of the mentally ill, visions induced by drugs, renewed discoveries of matter, placing objects of daily use in new, surprising contexts...*¹⁰ The notion of beauty becomes an unsolved riddle and is based on individual, autonomous impressions. Gadamer is of the opinion that subjective reception of beauty would lose its verity. Thus in the debate between subjectivism and objectivism. Gadamer, following Kant, chooses a mediated solution. The definition of beauty is a subjective judgment yet it may be generally recognised. It is changeable and every age builds its own patterns. There is not one beauty. One beauty is followed by another, there are many manifestations of it, there is still something new that amazes us and evokes our emotions. Zygmunt Freud thought that beauty does not have an obvious use and there is no expressive cultural necessity of it. Yet our civilisation cannot exist without it¹¹. M. Eliade used to say that beauty i.e. *perfection does not belong to our world. It is something different than this world, it comes*

wartości odbierane przede wszystkim przez ludzi. Wydaje się, że piękno powoduje intensyfikację istnienia. Znamienne są słowa Władysława Stróżewskiego: *Wchodzimy dzięki sztuce w inny wymiar rzeczywistości, w której piękno pragnie objawić się samo w sobie. Tak, jak to opisał właśnie Platon. Mówiąc najogólniej: to nie sztuka tworzy piękno, lecz piękno tworzy sztukę...*¹³ Pojęcie piękna u wielu myślicieli łączone jest z prawdą, gdyż fałsz, który może pojawić się w dziele sztuki w kreatywności powoduje, że dzieło wytworu artystycznego należy zaliczyć do brzydoty. Zygmunt Bauman konstatuje: *...Piękno obok szczęścia stanowiło jedną z najbardziej ekscytujących obietnic nowoczesności...*¹⁴

Przemiany w świecie sztuki następują zawsze w związku z przemianami społecznymi, których nie jesteśmy w stanie przewidzieć. Nie możemy także przewidzieć i wyobrazić sobie przemian stylowych. Należy mieć nadzieję, iż kształtowane przez kulturę ludzkie zdolności i wrażliwość przywrócą w przyszłości niszczone świat przyrody oraz świat kultury i sztuki, bowiem, jak pisał ongiś Daniel Libeskind *...Świat nie bogaci się przez obojętność i neutralność, ale przez pasję, miłość i wiarę...*¹⁵ Znacznie wcześniej znany polski modernista Juliusz Żórawski nawoływał do przekazywania w architekturze naszych napięć i emocji *... Formowanie doznań jest dla życia człowieka równie ważną czynnością, jak bicie serca lub oddychanie*¹⁶. Zawsze należy pamiętać o podstawowych zasadach budowy formy architektonicznej, wynikających ze sformułowanych przez Juliusza Żórawskiego praw mówiących o nierozzerwalności związków zachodzących pomiędzy formą i tłem, w myśl których należałoby przyjąć, iż przy kształtowaniu nowych form architektury mamy obowiązek zachowywać właściwe relacje z otoczeniem¹⁷.

Do takiego traktowania całego środowiska kulturowego przy ingerencji w pojedynczy obiekt zabytkowy nawoływał ongiś także Andrzej Tomaszewski: *prawem i obligacją moralną architekta jest natomiast wnoszenie do tego środowiska harmonizujących z nim nowych wartości, które dziś będąc dziełem architektury współczesnej jutro staną się chronionym przez konserwatorów dobrem kultury*¹⁸.

Miasta europejskie w procesie historycznego rozwoju wykształciły charakterystyczny język form kształtujących strukturę przestrzenną miejskiej tkanki. Place, ulice, skwery i parki – przestrzenie publiczne czytelnie zdefiniowane przez architekturę, nawarstwiająca się przez wieki, pochodzą z różnych, nieraz odległych epok, tworzonych w ramach odmiennych stylistycznie tendencji artystycznych, stanowią spójną strukturę, ujętą w porządkujące ramy miejskiej regulacji. Bogactwo form i detali stanowi o malowniczości historycznych zespołów urbanistycznych. Różnorodność warunków, wynikających z usytuowania, konfiguracji terenu, a także wpływu lokalnej kultury zamieszkujących miasta społeczności, historycznych wydarzeń i gospodarczych sukcesów oraz niepowodzeń, sprawia, że każde z miast ma niepowtarzalną atmosferę i odmienną tożsamość – wartości, które powinny być chronione. Struktura urbanistyczna miast jest najtrwalsza i w mniejszym stopniu ulega przekształceniom niż wypełniająca ją miejska tkanka. Historia weryfikuje

*from elsewhere*¹². Beauty has creative ability, it changes reality, bestowing values upon it that are received by all people. It seems that beauty causes the intensification of existence. The words of Władysław Stróżewski are meaningful: *Owing to art one enters a different dimension of reality, where beauty desires to reveal itself as such. Quite like Plato had described it. Speaking in most general terms: it is not art that creates beauty but it is beauty that creates art...*¹³ The notion of beauty is linked to truth by many thinkers because falsity which may appear in a work of art during the creative process causes that that work may be classified as being ugly. Zygmunt Bauman concludes: *...Beauty next to happiness was one of the most exciting promises of modernity...*¹⁴

Transformations in the world of art always follow in relation to the social transformations which we are unable to foresee. We also cannot foresee and imagine the transformations of style. One should hope that human abilities and sensitivity which are shaped by culture shall retrieve in the future the destroyed world of culture and art, because, as Daniel Libeskind once wrote, *the world is not enriched because of the lack of involvement and neutrality but through passion, love and faith...*¹⁵ Much earlier a renowned Polish Modernist architect Juliusz Żórawski was calling to transmit our tensions and emotions into architecture *... Forming experiences is as important for human life as is the beating of the heart or breathing*¹⁶. One should always remember of the basic principles of construction of an architectural form which result from the laws formulated by Juliusz Żórawski and regarding the inextricable links between a form and its background. According to them one should accept that while shaping new architectural forms one is obliged to preserve the appropriate relation to the surroundings¹⁷.

Also Andrzej Tomaszewski was once calling for such a treatment of the entire cultural environment during any interference with a single monument: *It is architect's right and moral obligation to introduce, into such an environment, new values which harmonise with it and which while being a work of contemporary architecture today shall become a cultural good protected by the conservators tomorrow*¹⁸.

European towns in the process of their historic development have evolved a characteristic formal language shaping the spatial structure of the urban fabric. Squares, streets, parks – public spaces which are legibly defined by architecture hail from various, often distant ages and were created in different stylistics and [by different] artistic tendencies, are a cohesive structure which is framed by the order of urban regulation. The richness of forms and details defines the picturesque character of historic urban complexes. Heterogeneity of conditions resulting from their sites, configuration, as well as the influence of the local culture of their communities, historic events and economic successes and failures causes that every town has its singular, unique atmosphere and different identity i.e. the values which should be protected. Urban structure is the

działa architektury – często decyduje trwałość techniczna i użytkowa budynków, ich walory artystyczne i znaczenie dla lokalnych społeczności, a także kataklizmy naturalne, wojny, a współcześnie także terroryzm. Obiekty, które przetrwały, stanowią wartościową autentyczną substancję, którą z pewnością należy zachować i chronić. Jednak ubytki w ich strukturze, a także ubytki w otaczającej je miejskiej tkance wymagają różnorodnych współczesnych interwencji, nie tylko z uwagi na wymogi doktryn konserwatorskich, lecz także ze względu na zmieniające się potrzeby współczesnych społeczności.

Architektura współczesna, realizowana w środowisku historycznym, jest sztuką dodawania nowych wartości do istniejącego kontekstu przestrzennego i kulturowego – niezależnie od przyjętej metody **harmonii lub kontrastu**. Kontrowersje, obawy czy sprzeciwy, związane z wieloma projektami i realizacjami nowoczesnych form architektury w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów zabytkowych, okazywały się niejednokrotnie po ich fizycznym pojawieniu się w tym środowisku całkowicie bezzasadne (można tu wymienić wiele obiektów, jak np. Piramidy Luwru, Carré d'Art w Nîmes, rozbudowę ratusza w Murcii, realizację muzeum św. Kolumby w Kolonii). Nadal wynikają one z braku zaufania do współczesnej architektury, spowodowanego bezkompromisowym stosunkiem modernizmu do przeszłości, stale powszechnie utożsamianego z awangardą architektoniczną. Nieprzychylny stosunek części środowisk intelektualnych, szczególnie niektórych osób profesjonalnie związanych z ochroną dóbr kultury, a także części społeczeństwa, wiąże się z brakiem rzetelnej informacji, opartej na naukowym warsztacie analizy zjawisk we współczesnej kulturze, pojawiającej się i funkcjonującej w środowisku historycznym.

Analiza współczesnej architektury w zabytkowym środowisku pozwala na stwierdzenie, że możliwe jest wnoszenie nowych wartości do zabytkowego środowiska przestrzennego dzięki realizacji współczesnych form architektonicznych, które tworząc dobre relacje z zabytkowymi obiektami pozwalają równocześnie na lepsze eksponowanie ich walorów. W oparciu o analizę wielu realizacji autorka udowadnia, że współczesna architektura, niezależnie od wielości trendów, tendencji czy stylistyk, może być realizowana w historycznym kontekście przestrzennym, tworząc wraz z nim na zasadach ciągłości procesów ewolucji kultury nowe wartości. Zmieniające się z czasem tendencje i kierunki twórcze w architekturze, podobnie jak działo się to od przełomu awangardowego z początku XX wieku, związane są z przemianami w sztukach plastycznych końca XX i początku XXI wieku.

Nasilające się tendencje do uniformizacji kultury, wynikające z koncepcji o zdecydowanie ekonomicznym podłożu mogą budzić uzasadnione obawy. Na tożsamość i odmiennność miast, a nawet ich poszczególnych dzielnic, budując pojęcie „obrazowości” już 50 lat temu zwracał uwagę Kevin Lynch¹⁹. Zachowanie odrębności kulturowej w miastach europejskich ma nie tylko znaczenie dla narodowej tożsamości, ale także

most durable one and it is subject to transformations to a lesser degree than the urban tissue which fills it. History verifies works of architecture – often this verification is defined by means of their technical and functional durability, their artistic values and meaning for the local communities, as well as natural disasters, wars and today also terrorism. Structures which have endured are valuable authentic substance which certainly should be preserved and protected. However, the losses of structures as well as the losses in an urban fabric that surrounds them require various contemporary interferences – not only due to the requirements of conservation doctrines but also because of the changing needs of today's communities.

Contemporary architecture completed in the historic environment is the art of adding new values to the extant spatial and cultural context – regardless of the accepted method of harmony or contrast. Controversions, concerns or protests linked to many projects and realisations of modern forms of architecture in the immediate vicinity of historic monuments often turned out to be utterly unfounded – after the emergence of the new structures themselves (one may mention many structures here, such as e.g. the pyramids of Louvre, Carré d'Art in Nîmes, extension of the town hall in Murcia, completion of the museum of St. Columba in Cologne). They still result from the lack of trust in modern architecture which is caused by an uncompromising relation of the Modern Movement – that is still generally associated with the architectural avant-garde – to the past. Such an attitude of a part of the intellectual circles, especially of some personages professionally linked to protection of historic heritage, as well as that of a part of society, is linked to the lack of sound information which is based on a scholarly analysis of the phenomena in today's culture which appear and function in the historic environment.

Analysis of contemporary architecture in the historic context allows for a conclusion that introduction of new values into the historic spatial environment is possible owing to completion of new architectural forms which create good relations with historic monuments thus allowing for the better exposition of their values. Having analysed many architectural realisations the authoress proves that contemporary architecture, regardless of the multiplicity of trends, tendencies or stylistics, may be realised in the historic spatial context, thus creating new values on the basis of the continuity of evolution of cultural processes. Tendencies and artistic trends in architecture that change in time are linked to the transformations of visual arts at the close of the 21st century, quite like it was since the avant-garde breakthrough of the close of the 19th century.

Growing tendencies towards the uniformisation of culture, resulting from concepts of decidedly economic character may cause justified concerns. Kevin Lynch was pointing towards the identity and diversity of cit-

istotny wymiar ekonomiczny, ważny dla gospodarczego rozwoju miast i regionów. Zainteresowanie, jakie wzbudza odmiennosc krajobrazu, obyczajów czy tradycji kulturowej, unikalny charakter zespołów urbanistycznych i akceptowana przez odbiorców atmosfera i formy architektoniczne stają się motorem rozwoju turystyki, która może przynosić niebagatelne zyski.

Mieszkańcy Europy zdają się być genetycznie obciążeni tradycją i historią. Stąd tak chętnie odwiedzamy śródmieścia miast europejskich, chłonąc ich atmosferę i nastrój, poszukując miejsc charakterystycznych, godnych zapamiętania²⁰, a jednocześnie wyróżniających się odrębnością kulturową i historyczną. Śródmiejskie zespoły urbanistyczne, w których obiekty architektoniczne tworzą substancję nawarstwiająca się przez wieki, na kanwie miejskiej regulacji i parcelacji, tworzą materialny zapis historii, niezwykle cenny dla narodowej kultury, swojskości i tożsamości miast²¹. Współczesny niemiecki filozof Hans Georg Gadamer podkreśla, iż największym darem, jaki Europa może zaoferować całemu światu, jest różnorodność kulturowa jej mieszkańców²². To właśnie nawarstwienie się kolejnych epok i stylów stanowi o bogactwie i atrakcyjności historycznych obszarów miast. **Fascynacja historią i przeszłością, czerpanie z nich i współczesna ich interpretacja, a także nawiązywanie dialogu z kontekstem przestrzeni otaczających z jednej strony, czy też powrót do natury – to metoda twórczych poszukiwań dla wielu współczesnych architektów.**

Obserwowana od lat powszechna fascynacja historycznymi budowlami i dający się równocześnie zauważyć większy dystans, chłodniejszy stosunek większości odbiorców architektury do rozwiązań całkowicie nowych, zachęca inwestorów do poszukiwania miejsc zapamiętanych, romantycznych, posiadających ów magnetyzm tradycji, niezapomnianego klimatu i magii. Wprowadzanie innowacji wymaga przekonania odbiorców do form nowych, co jest zadaniem niezwykle trudnym²³. Gaston Bachelard uważał, iż architekt, aby kreować odmienną od istniejącej rzeczywistość zmuszony jest do sięgania do marzeń i świata nierealnego. *Istotą marzenia jest wyzwianie z funkcji realności, jest ono więc tryumfem irrealności nad realnością...*²⁴ Roman Ingarden twierdził, iż architektura zajmująca się poszukiwaniem nowych kompozycji czerpie z otaczającego świata poszukując odmienności od tych, jakie w danej epoce były stworzone. Umiejętność osiągnięcia tej tak ważnej „jednolitości zestrojenia”, nie każdemu artyście jest dostępna²⁵.

ADAPTACJA OBIEKTÓW POPZEMYSŁOWYCH DO NOWYCH FUNKCJI

W dobie terytorialnej ekspansji miast, także europejskich, zwiększających wciąż liczbę mieszkańców, w obszarach śródmiejskich pozostają często tereny i budowle poprzemysłowe, związane z decyzjami przenoszenia

ies, and even of their districts, already 50 years ago¹⁹. Preserving of cultural diversity in the European cities has meaning not only for the national identity but it also has an essential economic dimension which is important for the economic development of towns, cities and regions. The great interest that is generated by the diversity of landscape, habits or cultural tradition, unique character of urban complexes and the atmosphere and architectural forms that are accepted by the recipients become the driving force behind tourism which may bring revenues not to be ignored.

The inhabitants of Europe seem to be genetically burdened with tradition and history. Thus we so eagerly look at historic centres of European towns, absorbing their atmosphere and mood, searching for characteristic, memorable sites²⁰ that are also marked by historic and cultural distinctiveness. Historic central urban complexes whose architectural structures are adding up to the substance (which has been stratified for ages on the basis of urban regulation and subdivision) are a material record of history which is unusually valuable for the national culture, identity and own character of towns²¹. Contemporary German philosopher Hans Georg Gadamer stresses that the greatest gift that Europe may offer to the entire world is the cultural diversity of its inhabitants.²² **The stratification of consecutive ages and styles forms the richness and attractiveness of historic urban areas. Fascination with history and the past, inspiration and interpretation, as well as the dialogue with the context of the surrounding spaces or the return to nature – these are the methods of creative quests for many contemporary architects.**

General fascination with historic buildings which may be observed for years and the evidently increasing lack of enthusiasm of the majority of recipients to new completely new solutions enhances the developers and investors to search for the remembered sites, which are also romantic and magnetic, unforgettable and magic. Introduction of innovations requires convincing the recipients to accept new forms which in itself is an unusually difficult task²³. Gaston Bachelard was of the opinion that an architect, in order to create a different reality is forced to reach to the world of dreams and of the unreal. *The essence of a dream is the liberation from the function of reality thus it is the triumph of irreality over reality...*²⁴ Roman Ingarden claimed that architecture dealing with the search for new compositions derives from the surrounding world searching for ones that are different from compositions that were current in a given age. The skill of reaching of the so called ‘uniformity of attunement’ is not available for every artist²⁵.

CONVERSION OF POST-INDUSTRIAL STRUCTURES TO NEW USES

In the age of territorial expansion of cities which increase the number of their inhabitants, there are often post-industrial areas and buildings in their centres.

uciążliwych funkcji poza strefy centrum. Tak było z adaptacją opuszczonych olbrzymich terenów po dawnym porcie i dokach w Londynie, Barcelonie, Amsterdamie i Rotterdamie, Hamburgu i niezliczonych opuszczonych budowlach poprzemysłowych w wielu miastach Europy. Przemiany funkcjonalne wielu obiektów historycznych, poddawanych procesom adaptacji, są w wielu wypadkach ratunkiem przed wyburzeniem, a dla wyrafinowanego odbiorcy pretekstem dla uzyskania w efekcie końcowym niepowtarzalnej i niekonwencjonalnej bryły, posiadającej dodatkowe wartości – tradycji miejsca, materiału, pamięci.

ADAPTACJA DO NOWYCH FUNKCJI HISTORYCZNYCH ZAMKÓW, KOŚCIOŁÓW I KLASZTORÓW

Najtrudniejsze zadanie dostają projektanci, zajmujący się adaptacjami do nowych potrzeb obiektów o dużej wartości historycznej struktury, takich jak średniowieczne zamki, historyczne pałace czy kościoły. Szczególnie w takich obiektach winna to być architektura, zaliczana do sztuki „wysokiej”, a ostateczna koncepcja wyłaniana w ramach otwartych konkursów architektonicznych. Wiodącą inspiracją w takich przypadkach winna być pokora, elegancja, oszczędność środków wyrazu współczesnej ingerencji w zastaną strukturę oraz świadomość delikatności tworzywa, jakie stanowi każdy zabytek. Szczególnie unikatowymi przypadkami takich interwencji są historyczne warownie, pozostające nieraz od wieków w ruinie. Rzadko kiedy stają się przykładami współczesnych interwencji, ale znajdujemy w Europie kilka przykładów, które można uznać za wzorcowe, choć za każdym razem traktowane są odmiennie.

Coraz częściej UNESCO zwraca uwagę na „kryterium autentyczności” w pracach związanych z adaptacją obiektów zabytkowych do współczesnych potrzeb. Jedna grupa konserwatorów uważa zatem, iż należy pozostawić ruiny zamku w postaci zastanej, przewidując nawet ich dalszą destrukcję, jako proces naturalny. Inni przeciwnie, uważają, iż ruina jest przypadkowa i skłaniają się do jej zagospodarowania lub częściowej odbudowy bądź przebudowy. Owo „kryterium autentyczności” staje się powodem zachowania krajobrazu kulturowego, zobowiązując do ochrony ruin łącznie z otaczającym je krajobrazem²⁶. Czasami się tak zdarza, że obiekt sakralny przestaje pełnić swoje funkcje i zmienia użytkownika. Najnowsza architektura w takich wypadkach musi oznaczać odwagę i nieraz nieograniczoną wolność w kreowaniu form nigdy wcześniej nie spotykanych. Owa odwaga i niejako demonstracja nowoczesności, tzn. epoki, w której adaptacja zostaje realizowana jeszcze wyraźniej eksponuje relikw historyczny na tle nowego fragmentu szklanej struktury, betonowej, blaszanej czy ceglanej ściany. Wszystko tutaj staje się ważne – materiał, który zostaje użyty do budowania form odmiennych od istniejących, każdy doprowadzony do perfekcji detal, zastosowane proporcje nowej bryły w stosunku do formy zastanej. **Estetyka odrzuca równocześnie stereotypy powtórzeń i przywracanie istniejących ongiś**

This is linked to the earlier decisions of transferring harmful functions beyond the urban central zones. This was the case of the conversion of the huge areas which were left by the former docks and harbours in London, Barcelona, Amsterdam and Rotterdam, Hamburg and of countless desolate post-industrial buildings in many other European towns. Functional transformations of many historic structures which are subject to the processes of adaptation are in many cases saving them from demolition; for a refined recipient they are also a pretext to find a unique and unconventional building which also has additional values – those of tradition of place, material and memory.

CONVERSION OF HISTORIC CASTLES, CHURCHES AND MONASTERIES

Architects who are assigned to convert valuable historic structures, such as medieval castles, historic palaces or churches have the most difficult task. Particularly in such cases architecture should reach to the levels of lofty art and the final concept should be found by means of open architectural competitions. Certain humility, elegance, moderation of the modern means of expression, awareness of the delicate character of every historic monument should be the leading inspirations here. Historic fortresses which have been in ruin for several centuries are particular cases of such interventions. They rarely become examples of contemporary actions and yet one finds a few European examples which may be deemed exemplary, even though they are treated differently in each case.

UNESCO, ever more often, emphasises the ‘criterion of authenticity’ in the works linked to conversion of historic structures to new uses. Thus one group of conservators is of the opinion that one should leave the ruins of a castle in their extant state, even foreseeing their further destruction as a natural process. The other group, on the contrary, is of the opinion that a ruin is accidental and the representatives of that group are inclined towards its development of partial rebuilding or even conversion. **The ‘criterion of authenticity’ becomes the main reason for preservation of the cultural landscape thus obliging [all parties] to protect ruins along with the surrounding landscape²⁶**. It sometimes so happens that a sacral structure ceases to fulfill its functions and changes its user. In such cases recent architecture must have courage and unlimited freedom of creating forms which were never seen before. Such a courage and a certain demonstration of modernity i.e. of the age in which it originates, exposes a historic relic in question even more distinctly against a new fragment of a glass structure, or a concrete, sheet metal or brick wall. Everything becomes important here – the material which was used to build forms which are so distinct from the extant ones, every detail which is perfectly solved, proportions of a new mass in relation to an old one. At the same time, aesthetics rejects stereotypes of repetitions and of reinstat-

w danym miejscu kształtów. Wiele współczesnych rozwiązań skłania się ku zasadzie stosowania brył prostych, gładkich, pozbawionych detalu, na których tle wyraźnie widać skomplikowaną, rozdraganą tkankę historyczną. Wprowadzane są także szklane tafle, działające jak lustro, w których zabytkowa zabudowa może się odbijać, dodatkowo multiplikując historyczne sąsiedztwo. Dotychczas w takich działaniach z przełomu XX i XXI wieku przeważały formy minimalistyczne, proste, surowe, skromne. Kilka ostatnich realizacji (nowa galeria Kunsthaus w Grazu, filharmonia w Hamburgu, galeria w Madrycie, zamek w Halle, parasol Metropol w Sewilli) pokazuje, że pomysł i odwaga kreacji architekta, szukająca intelektualnych odwołań do tradycji miejsca pozwala na realizację kształtów bardziej skomplikowanych, gdzie nowa forma tworzy bryły mocne, czasami ekspresyjne i niepokorne, ale zawsze związane z pamięcią, kontekstem, historią miejsca. Współczesność nie musi być delikatna i skromna. Wzajemne relacje budynków tworzą napięcia i nowe, dynamiczne przestrzenie. **Percepcja dzieła architektury za pomocą wszystkich zmysłów staje się wiodącą wytyczną dla wielu współczesnych architektów. Wtedy nie jest istotne jak budynek będzie wyglądał, ale raczej jak będzie odbierany przez widza, jak będzie mógł go doświadczyć, jak będzie kształtować się jego atmosfera, akustyka, temperatura, zapach, światło, skontrastowane miejsca ciemne i jasne, puste i pełne.** Łączenie nowych form ze starymi strukturami jest zjawiskiem nieuniknionym i coraz powszechniejszym. W każdym jednostkowym wypadku podstawą działań staje się niezwykle wnikliwa analiza możliwości doboru współczesnych form, sąsiadujących z tkanką zabytkową. Liczy się pomysł i wrażliwość architekta-twórcy.

Po postmodernistycznych kontestacjach, które do Polski dotarły z wyraźnym opóźnieniem, bo dopiero po roku 1980 jako bezpieczniejsze, bardziej neutralne wybierane są formy minimalistyczne, surowe, uproszczone, ale niemal zawsze z dużą troską ukazana jest inspiracja sąsiedztwem, tradycją, historią²⁷. Andrzej Kadłuczka, autor największego w Europie podziemnego muzeum, ukończonego w 2010 roku pod krakowskim Rynkiem, rozważając problem wzajemnych relacji „nowej” i „starej” architektury w miastach europejskich wyróżniał **cztery elementy działań: „rekonstrukcji, stylizacji, inspiracji i poszukiwania”**²⁸. Jeżeli przykłady postmodernistyczne można by zaliczyć do rozwiązań *stylizacji*, to późniejsze realizacje star-architektów, budujących w Europie wiele wyżej wspomnianych kreacji należy zaliczyć do *inspiracji* i *poszukiwania*. Te formy podejścia do współczesnej twórczości w historycznej tkance, nie zawsze łatwe do odgadnięcia, są najczęściej praktykowane, a dodatkowo wymagające wielu przemyśleń i bagażu intelektualnego akceptowane przez ambitnych awangardowych projektantów. Wszystkiemu towarzyszy czynnik intuicji, subiektywnych odczuć i emocji, który jest motorem sprawczym przemian i rozwoju otaczających nas przestrzeni.

Architektura zmienia style, podążając za nowymi ideami filozoficznymi i plastycznymi. Jej atrakcyjność polega

ing of shapes that had existed here once. **Many contemporary solutions tend towards the principle of the use of simple, smooth masses that are devoid of details. At their background one sees clearly a complicated, articulated historic fabric.** Glass panes that act as mirrors are also introduced; historic structures may be reflected in them, additionally multiplying their historic vicinity. Until now in such cases, hailing from the close of the 20th century, Minimalist, simple, austere, modest forms were prevalent. A few recent realisations (new Kunsthaus Gallery in Graz, philharmonic hall in Hamburg, gallery in Madrid, castle in Halle, Metropol Parasol in Seville) demonstrate that architect's concept and courage, searching for intellectual references to the tradition of the site allow for the completion of more complicated shapes. New form creates strong shapes, often expressive; it is devoid of a humble attitude, yet it is always linked to memory, context, history of place. Contemporariness does not have to be delicate and modest. Mutual relations of buildings create tensions and new, dynamic spaces. **Perception of a work of architecture by means of all the senses becomes a main guideline for many contemporary architects. Thus it is not important how a building will look but rather how it shall be received by its viewer who shall experience it? How shall its atmosphere, acoustics, temperature, scent, light, contrasted dark and light places, as well as empty and full ones.** Joining new forms with old structures is an inevitable and increasingly common phenomenon. In every single case an unusually in-depth analysis of possibilities of choice of contemporary forms verging on a historic tissue is the basis of any action. A concept and sensitivity of a creative architect matter here the most.

Following the Post-Modern contestations, which reached Poland belatedly, only after 1980, currently Minimalist forms are being chosen as more neutral, austere and simplified. However, nearly always the inspirations by the structures' vicinity, tradition and history take place.²⁷ Andrzej Kadłuczka, the author of the largest underground European museum which was completed in 2010 under the Cracovian Market Square, considered the issues of mutual relations of the 'new' and 'old' architecture, discerning **four elements of [architectural] actions: 'reconstruction, stylization, inspiration and search'**²⁸. If the Post-modern examples may be counted amongst the solutions of 'stylisation' then the later realisations by the star-architects who built in Europe may be counted among the categories of 'inspiration' and 'search'. Such attitudes to contemporary creative work in historic fabric are not always easy to decrypt and still they are practically applied most often by the ambitious avant-garde architects. Moreover, they require many thoughts and intellectual considerations. Everything here is accompanied by the factors of intuition, subjective emotions, which are the driving forces behind such transformations of the surrounding spaces.

na swobodnej możliwości wyboru idei twórczej i następujących po sobie zmianach dominacji jednych idei nad drugimi. **Wolność wyborów staje się naczelną zasadą ostatnich lat. Wielowątkowość rozmaitych stylów, podobnie jak w sztukach plastycznych charakteryzuje architekturę końca XX wieku i początku XXI wieku.** Awangarda w architekturze poszukuje stale nowych wyzwań. Niekiedy architekt-artysta manifestuje swój udział w wybranej przez siebie grupie twórców, deklarując przynależność do postmodernistów, neomodernistów, dekonstruktywistów, minimalistów, neoracjonalistów, biomorfistów, zwolenników architektury ekologicznej, topograficznej czy neoekspresjonistycznej²⁹. W wielu wypadkach owo zaszerogowanie do stylistyki dzieje się wbrew deklaracjom samych architektów, dla których własne przekonania i doświadczenia twórcze są sprawą priorytetową.

POWTARZANIE FORM HISTORYCZNYCH ORAZ WPROWADZANIE CYTATÓW I DETALI HISTORYCZNYCH DO NOWYCH BUDYNKÓW

W badaniach nad nowoczesną architekturą na przełomie lat 60. i 70. XX wieku w Stanach Zjednoczonych i Europie pojawił się termin postmodernizm. Przez ostatnie 40 lat obserwowaliśmy pojawienie się w architekturze postmodernizmu, jego rozkwit, schyłek i upadek. Kierunek ten propagował powrót do szeroko rozumianej tradycji, jej dowolną interpretację, stosowanie cytatów i aluzji do niej. Nurt ten nie był masowy, ale liczyła się siła jego intelektualnego oddziaływania³⁰. W wielu wypadkach zasadą było łączenie rozwiązań współczesnych z tradycyjnymi, a nie po prostu nawiązywanie do tradycji. W architekturze pojawia się osiowość i stopniowe narastanie elementów przestrzennych, założenia symetryczne i centralne, częste stosowanie kolumnad i portyków, historyzujących detali i dekoracji. Wszystkiemu towarzyszyło sięganie do detali historycznych z rozmaitych epok stylowych jednocześnie. Odrzucano w większości zasady kompozycji urbanistycznej i formy przyjęte przez modernizm na rzecz powrotu do ulicy i placu w mieście. Architekci rezygnując z bloków i osiedli z wolno rozrzuconymi budynkami mieszkalnymi proponowali w europejskich miastach powrót do kamienicy, przywracając znowu mocną i wyraźną granicę pomiędzy przestrzenią zewnętrzną i wewnętrzną. **Można stwierdzić, że koncepcje postmodernistycznej interwencji w historyczną substancję były jedną z uprawnionych metod na zachowanie klimatu miejsca**, choć będąc bliskie mimetyzmowi, od którego odróżnia go ironia i dowcip, utrudniają odczytanie w miejskiej tkance śladów upływu czasu. **Często pojawiającym się w tym nurcie rozwiązaniem w zakresie kształtowania formy, zarówno w rozbudowie obiektów istniejących jak i w realizowanych od nowa budynkach, było dążenie do uzyskania efektu takiego wtopienia się w zastany kontekst, aby powstawało wrażenie, że projektowane formy istnieją tam już od lat.**

Architecture changes its styles, following new philosophical ideas and those in the visual arts. Its attractiveness is based on free possibility of choice of a creative idea and the consecutive changes of one idea after the other. **Freedom of choices becomes the main principle of the recent years. Many creative threads and multiplicity of styles marks the architecture at the close of the 20th century.** Avant-garde architecture still searches for new challenges. Sometimes an artist-architect manifests his or hers participation in an artistic grouping of his/her choice, declaring the affinity with the Post-modernists, Neo-modernists, Deconstructivists, Minimalists, Neorationalists, Biomorphists, followers of ecological, topographic or Neo-expressionist architecture²⁹. In many cases such a categorisation happens against the intentions of the architects themselves, for whom their own convictions and creative experiences are a matter of priority.

REPETITION OF HISTORIC FORMS AND INTRODUCTION OF QUOTATIONS AND HISTORIC DETAILS TO NEW BUILDINGS

The term 'Post-modernism' appeared at the close of the 1960s in the USA and in Europe. During the last 40 years we could observe the emergence of Post-modernism, its flourish, decline and fall. This trend propagated the return to the broadly understood tradition, its free interpretation, application of historic quotations and hints. The tendency has not been a mass movement, but what mattered was its intellectual impact³⁰. In many cases the principle was to connect contemporary solutions with traditional ones and not just tying in with the tradition. Axiality and gradual appearance of spatial elements, symmetrical and central layouts, frequent use of colonnades and porticos, historicising details and decorations, they all appeared in such an architecture. It all was accompanied by the reaching to historic details of various styles and ages simultaneously. Principles of urban composition and forms received by the Modern Movement were largely rejected and the return to a street and urban square was evident. Architects resigned from blocks of flats and housing estates with freely cast buildings and proposed the return to a townhouse or a burghers' house in European towns and cities thus reinstating a strong and distinct border between the inner and outer space. One may state that concepts of the Post-modern interferences with the historic substance were one of the justified methods of preservation of the atmosphere of place, even though through being close to mimesis (from which they differ through irony and wit) they make it difficult to read the traces of time in an urban fabric. **The trend towards the effect of complete immersion or inscribing into the extant context (both in extensions or in newly completed buildings) was aiming at evoking the impression that the designed forms have been there for years.**

BUDOWANIE PROSTYCH BRYŁ GEOMETRYCZNYCH

Aby nowa kreacja architektoniczna nie niszczyła i nie szkodziła istniejącej zabytkowej substancji architektonicznej, **przyjęto zasadę, iż bezpieczniejsze jest stosowanie brył prostych, gładkich, pozbawionych detalu, na których tle wyraźnie widać bogactwo i zróżnicowanie tkanki historycznej.** W realizacjach architektonicznych dobudowywanych do form istniejących, bądź sytuowanych w pobliżu zabytku, spotykamy formy geometryczne, zatrzaśnięte w sześciany, prostopadłości, walce, które czasami są drażnione, rozcinane, dziurawione, wycinane, podobnie jak czynili to Le Corbusier, Rietveld czy Gropius. To jeden z najbardziej powszechnych nurtów w architekturze, stale obecny od lat 20. i 30. XX wieku, zwany w latach 80. XX wieku Nowym Modernizmem. W miastach europejskich wiele tego typu obiektów uzupełnia zabudowę plombową, wypełniając kwartały miejskie. Niekiedy nowe formy inspirowane historycznym kontekstem wprowadzają wieże, portale, ale zawsze są one bardzo schematyczne, surowe, gładkie, pozbawione detalu. **W innych rozwiązaniach wprowadzane są całe ściany szklane, działające jak lustro, w których zabytkowa zabudowa może się odbijać. Niekiedy cała przeszklona ściana znika, bo sprawiają to odbijające się w niej niebo, zieleń i chmury.** Przedstawiciele High-Techu twierdzą, iż nowe kreacje w zabytkowym środowisku winny odzwierciedlać tempo szybkich zmian rozwijającego się przemysłu i techniki, wprowadzając do architektury najnowsze materiały budowlane. W erze komputerów i internetu architektura winna zawierać przekaz bardziej literacki niż architektoniczny. Powinna bardziej działać na nasz umysł i naszą duszę, a nie tylko przedstawiać obraz wizualny. Wydaje się, że tutaj wspaniale pasuje sentencja Juliusza Żórawskiego, sformułowana czterdzieści lat temu, a dotycząca wprowadzania nowych form w zabytkowe środowisko: *...W odróżnieniu od wszystkich innych sztuk, które mogą tworzyć całości same w sobie, architektura działa wyłącznie poprzez dodawanie części w stosunku do uprzednio danych całości. Tym samym architektura polega wyłącznie na stałym i ciągłym kontynuowaniu istniejących układów. Architekt nie zaczyna swego dzieła od początku budując nową formę, ale zawsze zaczyna pracę nad formą, która już istnieje...*³¹ W latach 90. fascynacja nowym modernizmem jako przeciwstawienie wybujałemu postmodernizmowi przekształca się coraz częściej w architekturę minimalizmu czy redukcjonizmu, odwołując się do sztuki minimal-art z lat 60. Przymiotnik „minimalny” sugeruje zredukowanie formy do prostej i mało ekspresyjnej stereometrii, pozbawionej ruchu, narracji i ograniczającej się do poszukiwań struktur maksymalnie uproszczonych, bezosobowych. Minimalizm wyraźnie kładzie nacisk na czystość formy i kompozycji. Odrodzony jakby na nowo w latach 90. XX wieku ruch minimalistyczny wywodzi się prawdopodobnie z niderlandzkiego neoplastycyzmu lat 20. XX wieku. Geometria już od czasów starożytnej Grecji urzekała myślicieli elegancją i pięknem swoich kon-

BUILDING OF SIMPLE GEOMETRIC FORMS

Aiming at avoiding the situation whereby a new work of architecture destroys the historic context, the safer principle of using simple, smooth geometrical solids devoid of details. **Against their background the richness and diversification of historic fabric is clearly visible.** In completed designs which are adjacent to historic forms or are situated nearby one sees geometrical solids, cubes, parallelepipeds, cylinders which are sometimes hollowed, pierced, perforated, cut out, similarly as it was done by Le Corbusier, Rietveld or Gropius. It is one of the most universal trends in architecture, constantly present since the 1920s and 1930s. Since the 1980s it is called New Modernism. In European towns many such structures are urban infills. Sometimes new forms that are inspired by historic context have towers and portals and yet these elements are very schematic, austere, smooth, devoid of details. In other solutions there are entire glass walls that work like mirrors reflecting the historic monuments. Sometime such entirely glazed walls are disappearing as they reflect heaven, verdure and clouds. Representatives of the High-Tech architecture hold that new works in a historic environment should reflect the rapid pace of development of industry and technology, introducing the recent building materials. In the age of computers and the Internet architecture should contain more of a literary message. It should have more effect on our mind and soul and not only present the visual image. It seems that Juliusz Żórawski's sentence which was formulated 40 years ago and regarded the introduction of new forms into any historic environment is very fitting here: *...On the contrary to all the other arts which may create wholes in themselves, architecture works exclusively through an addition of parts to the wholes which were already added previously. Thus architecture is solely based on the steady and constant continuation of the extant layouts. Architect does not start his work from the beginning, building a new form, but always starts the work on a form that already exists...*³¹ In the 1990s fascination with the New Modernism as the contradiction to flamboyant Post-modernism transformed itself ever more often into the architecture of Minimalism or Reductionism thus recalling the Minimal Art of the 1960s. The adjective 'minimal' suggests here the reduction of form to a simple and rather inexpressive geometry, devoid of movement, narration and limiting itself to a search of structures that are greatly simplified and impersonal. Minimalism, which clearly emphasises the purity of form and composition, itself hails from the Dutch Neoplasticism of the 1920s. Geometry as such has been amazing many philosophers by the elegance and beauty of its structures ever since the Antiquity. Looking forward, inspirations and changeability of forms, and not the return to the past – these are the manifestos of proponents of such buildings. Minimalism clearly puts an emphasis on the purity of form and composition.

strukcji. Patrzenie w przyszłość, inspiracje i zmienność form, a nie powrót do przeszłości to hasła zwolenników takich budowli.

Po niepowodzeniach modernistycznych transformacji miast, zrywających z tradycją kształtowania miejskiego środowiska przestrzennego o czytelnie zdefiniowanych liniach zabudowy i wnętrzach urbanistycznych na rzecz amorficznej, wolno stojącej zabudowy – obserwujemy działania przywracania miastom współczesnym utraconej zwartości i poszukiwanie znaczeń poprzez odwoływanie się do pamięci, symboli kojarzących się z historią. Ten nurt w architekturze współczesnej należy uznać za wartościowe, pozwalające na wprowadzanie autentycznych walorów artystycznych w historycznych środowiskach kulturowych miast europejskich poprzez nowe interwencje architektoniczne.

KREOWANIE WSPÓŁCZESNEJ „NOWEJ JAKOŚCI” ESTETYCZNEJ POPRZEZ WZNOŚCENIE OBIEKTÓW ARCHITEKTONICZNYCH TWORZĄCYCH SAMODZIELNĄ RZEŻBĘ, KONTRASTUJĄCĄ Z OTOCZENIEM.

Po okresie fascynacji geometrycznym modernizmem i historyzującym postmodernizmem w architekturze lat 80. XX wieku pojawił się kierunek przeciwstawiający się wszystkiemu co znaliśmy dotychczas – dekonstrukcja. Odwołująca się do teorii katastrof i chaosu dekonstrukcja poszukuje innych wartości niż te, które znaliśmy dotychczas – użyteczność, trwałość, piękno. **Istotne w architekturze dekonstrukcji stają się emocje, odczuwanie, nastrój obiektu. Zostały zakwestionowane dotychczasowe aksjomaty budowania, takie jak pion i poziom, kąt prosty.** Zadziwiające rozedrgane bryły, ale zawsze wspomagane filozofią i ideą twórców tej bardzo elitarniej grupy projektantów stają się bliskie rzeźbie. Bryły tracą stateczność, odrywają się od ziemi, wzlatają w przestrzeń. Skrzywienia, dyslokacja, załamania, pęknięcia czy zgniecenia, rozbicie na części, eksplozje, zderzenia, przesunięcia wywołują szok i zdziwienie. Prowokacyjne zagmatwania i zderzenia form, wyrastających przeciw z fragmentów brył geometrycznych, obracanych, przekształcanych w ramach z góry zaplanowanego rozgardiaszu i pozornej przypadkowości, nie powtarzają znanych nam z przeszłości kompozycji, są świeże, dramatyczne i zaskakujące. Wprowadzony tu został nie tylko element ruchu, reprezentowany przez sztukę kinetyczną, ale także element czasu, który występuje w futuryzmie, głoszącym „piękno szybkości”³². W tym nurcie istotne stało się rozdzielanie funkcji od formy. Czołowy teoretyk dekonstrukcji, znany filozof Jacques Derrida twierdził, iż architektura dekonstrukcji notuje Teraźniejszość, bowiem za chwilę ów czas teraźniejszy stanie się Przeszłością. Zwana *architekturą przypadku* dekonstrukcja najczęściej kojarzona była

Following the failures of many urban transformations by the Modern Movement which broke off with the tradition of shaping urban spatial environment of clearly defined regulation lines and urban interiors and instead favoured amorphous free-standing housing, one observes actions aiming at retrieving the lost cohesion of historic towns and at a quest for meanings through revoking memory and symbols associated with history. These contemporary architectural trends are to be considered as valuable and allowing for the introduction of authentic artistic values in historic cultural environments.

CREATING OF CONTEMPORARY AESTHETIC ‘NEW QUALITY’ THROUGH BUILDING OF ARCHITECTURAL STRUCTURES WHICH ARE A SCULPTURE IN THEIR OWN RIGHT, CONTRASTING WITH THE ENVIRONMENT

Following the period of fascination with the geometric Modernism and historicising Postmodernism in the architecture of the 1980s there appeared a trend which opposed everything that we knew before: Deconstruction. Reverting to the theory of disasters and chaos, Deconstruction searches for other values than the ones that we knew before – usability, durability, beauty. **Emotions, feelings, the mood of the structure became essential in the architecture of the Deconstruction. The received axioms of building, such as the vertical and horizontal planes, right angle, were questioned.** The amazing vibrating masses, supported by philosophy and ideas of the elite group of architects became close to sculpture. The masses lost their stability, were flying off. Curving, dislocation, collapses, cracks or crushes, breaking into parts, explosions, collisions, shifts, cause shock and amazement. Provocative entanglement and collisions of forms which were indeed growing out of fragments of geometrical solids, rotated, transformed within the framework of pre-planned chaos and apparent accidentality do not repeat the delivered, past compositions; they are fresh, dramatic and surprising. Not only the element of movement was introduced here, represented by the kinetic art, but also the element of time, as it occurred in Futurism, which pronounced the ‘beauty of velocity’³². Separation of function from form became important in this trend. The leading theoretician of Deconstructivism, renowned philosopher Jacques Derrida claimed that such architecture notes the Presence as in a while the present time will become the Past. Deconstructivism, also known as the *architecture of accident* is most often associated with the rebellion of the Constructivists who while denying the previous, metaphysical concept of aesthetics had formulated a new definition of a work of art, intro-

z buntem konstruktywistów, którzy zaprzeczając poprzedniej metafizycznej koncepcji estetyki sformułowali nową definicję dzieła sztuki, wciągając ją w całą „rzeczywistość”. Przewrót konstruktywistyczny w sztuce XX wieku wywodził się zarówno z „morfologii” kubizmu, jak i futurystycznego realizmu pozarozumowego, gdzie kreacja formy nie jest obowiązująca, gdyż można ją zastąpić kształtującą ideą. Wiele tych cech odnajdujemy w dekonstruktywizmie, gdzie jedną z najważniejszych to zapewne była „odwaga kreacji”. Zaakceptowano „prawo do wyobraźni”, co wyrosło ze świadomego myślenia w pełnej opozycji wobec zastanej kultury. Architektura dekonstrukcji stała się językiem jeszcze mocniej podkreślającym niż postmodernizm symbolikę i przekazywanie odbiorcy znaczeń. **Wydaje się, że istotniejsze jest oddziaływanie kształtem i ekstrawagancką bryłą na odbiorcę niż wpisanie w istniejący kontekst. Prowokacja, odmienność, wolność kształtowania i poszukiwania nowości, emocje i odwaga przeciwko nudzie i schematyzmowi to podstawowe cechy nurtu.**

NURT BIOMORFIZMU W ARCHITEKTURZE XXI WIEKU

Już w XXI wieku pojawił się w architekturze nowy nurt, nazwany **biomorfizmem**. W erze architektury wirtualnej budowanej w komputerze, architektury, która zdawała się być zarezerwowana tylko do teoretycznych rozważań estetycznych, zaczęły pojawiać się w tkankach miast europejskich pojedyncze kształty miękkie, wcześniej niespotykane³³. Wyraźnie widoczne są ich inspiracje szeroko rozumianą Naturą, biologią i botaniką, czy nawet anatomią, ale w inny zupełnie sposób, niż czynili to propagatorzy takich ruchów z epok wcześniejszych. Nowe kształty brył wynikają z matematycznej logiki geometrycznych transformacji i przekształceń. Stosowane w nauce matematyczne teorie złożoności, teorie chaosu, cybernetyki i fraktali, większego skomplikowania naszego świata, niż nam się ongiś wydawało, zmuszają do zmian naszego rozumienia panujących i rządzących naturą praw i reguł. Niekiedy nowa ingerencja jest tak awangardowa, iż odbiorcy przez dłuższy czas muszą się z nią oswoić. Coraz powszechniejsze hasła architektury ekologicznej, wzmożone zainteresowanie przyrodą, odkrywaną niejako na nowo tłumaczą poszukiwania przez awangardę intrygujących, zbliżonych do biologii kształtów. **Nie mają one żadnych odwołań do kontekstu architektonicznego miast europejskich. Są odmienne, szokujące, fantastyczne.** Istotne stają się możliwości przekształceń form, widz przejmując rolę aktywnego współkreatora obiektu. Budynki XXI wieku będą postrzegane jako obiekty ożywione, które zdają się kierować zmysłami i reagować na otoczenie³⁴. Spotykając owe najnowsze kształty także w strukturze miast historycznych nieuniknionym stają się rozważania nad prognozowaniem architektury przyszłości, bowiem formy, które zarezerwowane były początkowo dla doświadczeń w komputerze wkraczają w istniejącą tkankę europejskich miast. Przyszłość może być jeszcze bardziej nieodgadniona, niż wyobrażamy sobie dzisiaj.

ducing the entire 'reality' into it. The Constructivist revolution in the art of the 20th century was derived both from the 'morphology' of Cubism and from the extra-rational Futurist realism, where the creating of form is not obligatory as it may be replaced by a leading idea. Many of those characteristics may be found in the Deconstructivism whereby the 'courage of creation' was one of the most important features. The 'right to imagination' became accepted and it grew out of conscious thinking in a full opposition to the then extant culture. Architecture of Deconstructivism became a language that was stressing symbolism and the transmission of meanings to a recipient in an even stronger manner than Post-modernism. It appears that impressing a recipient by means of shapes and extravagant masses is more important than inscribing [of the structure] into an extant context. Provocation, being different, freedom of shaping and of searching for novelty, emotions and courage against boredom and schematic thinking are the basic characteristics of this trend.

TENDENCY TOWARDS BIOMORPHISM IN THE ARCHITECTURE OF THE 21ST CENTURY

At the beginning of the 21st century there appeared a new trend in architecture which is called **Biomorphism**. In the age of architecture that is built in the computers and seemed to be reserved for theoretical aesthetic considerations only, there appeared single soft structures, embedded in the urban fabric of the European towns, which were indeed unseen before³³. Inspirations by the broadly understood Nature, biology and botany or even anatomy are evident and they are different than before. New volumes result from mathematical logic of geometrical transformations. Mathematical theories of complexity, chaos, cybernetics and fractals, of greater complication of the world than we thought, make us constantly review our understanding of the laws and rules that govern nature. Sometimes new interferences are so avant-garde that it takes longer time for the recipients to get accustomed to it. The ever more popular slogans of ecological architecture, growing interest in nature which is being rediscovered, explain this avant-garde quest for the intriguing shapes reminiscent of biology.

They have no reference whatsoever to the architectural context of European towns. They are different, shocking and fantastic. A viewer takes over the role of an active co-creator of a structure. Buildings of the 21st century shall be perceived as animated structures which seem to be guided by senses and react to their environment³⁴. While meeting these recent shapes which are present also in the structure of historic towns one cannot escape thoughts on prognoses regarding the architecture of the future because forms that were originally reserved for computer experiments now enter the existing urban tissue in Europe. The future may be even more mysterious than we imagine today.

NURT NOWEJ TOPOGRAFII CHRONIĄCY NATURALNE UKSZTAŁTOWANIE TERENU I PŁYNNOŚĆ KRAJOBRAZU

Atrakcyjny klimat historycznych centrów miast europejskich małych i dużych, wyszukiwanie cech regionalnych oraz kulturowych odrębności został rozszerzony o lokalne układy krajobrazowe w miastach i poza ich granicami. Nowe inwestycje winny dostosowywać się lub inspirować zachowaną substancją architektoniczną, ale także kontekstem urbanistycznym i krajobrazowym. Poszukiwania analogii z przyrodą i krajobrazem inspirowały zarówno postawy i przeżycia estetyczne, wywołując pozytywne wrażenia. Współczesne miasta charakteryzuje płynność i niestabilność krajobrazu, a także poszczególnych łączących się budynków jako końcowego efektu współdziałania ze zmiennym i dynamicznym środowiskiem. Architektura topografii określana jest również zmiennymi zdarzeniami, ruchem ludzi, przepływem medialnych obrazów, stanowiąc wówczas płynne przestrzenie tranzytowe, wirtualne odwołania do stałych przemian natury³⁵.

Topografia – to cała grupa projektów i realizacji, które honorują istniejące ukształtowanie terenu jako wartość nadrzędną. Terminem tym na 9. Biennale Architektury w Wenecji w 2004 roku komisarz biennale Kurt W. Forster nazwał projekty, które imitując siłę przyrody – trzęsienia ziemi, przesunięcia terenu spowodowane przez wiatr i wodę w końcowym efekcie mogą sprawiać wrażenie terenów niezainwestowanych. Współczesność wymaga przemian, rozcinania i rozwarstwiania gleby, drażenia w skałach, aby wprowadzić tam ciągi komunikacyjne, schody ruchome, doświetlenia kubatur umieszczanych pod ziemią. Projekty i realizacje nurtu topografii to parki rekreacyjne, tarasy ziemne wybrzeży morskich, pokrywane zielenią parkingi, atrakcyjne przestrzenie publiczne. Szeroki kontekst środowiska, pejzaż, większe fragmenty natury nie zaskakują w analizie projektowej. Nie przypadkiem znowu powracamy do obecnej w awangardzie od lat 70. Sztuki Ziemi³⁶.

PODSUMOWANIE

Twórcy nowej awangardowej architektury, która jest rozróżbiona, skomplikowana, zwracająca uwagę, skłaniają się ku różnorodności. Powstaje architektura, która jawi się bardziej jako idea niż konkret – jest tym co możemy odczuwać, co pojawia się poza postrzeganiem. Owe pofałdowania, pęknięcia, zgniecenia nie zawsze muszą łączyć się z kontekstem architektonicznym, ale z miejscem, ze skojarzeniami, z wydarzeniami, które niegdyś miały tam miejsce. Na pozór może się nam wydawać, że awangarda dąży do zaskoczenia i niezwykłości. Ale to ona stanowi motor sprawczy stałych przemian, bowiem kiedy zostaje uznana i zaakceptowana traci rolę przywódczą, wskazującą nowe, nieodkryte jeszcze światy.

THE TENDENCY TOWARDS THE NEW TOPOGRAPHY PROTECTING THE NATURAL SHAPES OF TERRITORIES AND FLUIDITY OF LANDSCAPE

Attractive atmosphere of historic centres of the European towns and cities, searches for their regional features and distinct, separate cultural variety, were broadened [to the scale of] local landscape in towns and beyond their limits. New developments should either fit in or be inspired by the preserved architectural substance but also by the urban and landscape context. Search for the analogies with nature and landscape inspired both aesthetic attitudes and experiences, evoking positive impressions. Contemporary towns are characterised by fluidity and instability of landscape, as well as of buildings that are connected to each other, as a final result of cooperation with the changeable and dynamic environment. Architecture of topography is also described by varying events, movement of the people, flow of media images, thus constituting fluid spaces of transit, virtual references to the steady transformations of nature³⁵.

Topography regards the entire group of designs and completed projects that honour the extant shape of the terrain as a superior value. This term was applied by Kurt W. Forster, the Commissioner of the 9th Biennale of Architecture in Venice, to designs which while imitating the force of nature – earthquakes, shifts caused by wind and waters – may finally make an impression of undeveloped areas. Contemporaneity requires transformations, incisions and stratification of the soil, drilling rocks in order to introduce circulation, escalators, skylights for underground floors. Designs and realisations within the trend of topography are recreational parks, earth terraces along the sea shores, underground parking lots covered with verdure, attractive public spaces. Broad context of the environment, landscape, larger fragments of nature are not surprising here in the design analysis. It is not by chance that we are returning to the Land Art which was present in the avant-garde since the 1970s³⁶.

RESUME

Creators of the new avant-garde architecture that is sculpted, articulated, complicated, are tending towards the heterogeneity. There emerges architecture that appears to be more of an idea than a concrete thing – it is that what one can feel, what is beyond perception. Folding, cracks, crushes do not always have to be connected with an architectural context but with a site, associations, events which once took place. One may have the impression that avant-garde tends towards the surprising and unusual. However, it is the driving force of constant transformations. When it becomes recognised and accepted it loses its leading role showing new, undiscovered worlds. More

Coraz powszechniej zaczynają się liczyć ostatnio indywidualne odczucia. Projekty i realizacje z ostatnich niemal już dziesięciu lat mieszczą się w nowej stylistyce, którą Hadid i jej współpracownik Patrick Schumacher nazywają **parametrycyzmem**³⁷. Znani star-architekci, kiedy przystępują do projektowania w środowisku o wyjątkowych walorach historycznych, starają się w wielu wypadkach honorować kontekst, ograniczając swoje działania do minimalnych ingerencji w zastaną tkanę. Dla tej grupy architektów najważniejsze staje się kreowanie nowych wartości, budowanie form, które staną się dziełami sztuki samymi w sobie. Nowe nurty i ich przemiany tłumaczą wtedy zjawiskami w sztuce najnowszej.

Przemiany formalne nie zachodzą nigdy w sposób nagły. Negowanie przeszłości, innych zaakceptowanych przez odbiorców estetyk, wyszukiwanie błędów i nieprawidłowości jest potrzebą psychologiczną artysty, przekonującego zarówno siebie jak i otoczenie do nowych odmiennych cech, do wszelkich zaproponowanych przez siebie „nowości”. Znamienne jest określenie nowoczesności w architekturze: *...Każdy wielki artysta daje początek Nowemu światu, w którym znajome rzeczy wyglądają tak, jak nigdy przedtem nie wyglądały dla nikogo...*³⁸

Wciąż aktualne są idee i ustalenia, podjęte przez uczestników międzynarodowego forum konserwatorskiego, które odbyło się w Krakowie w 2000 roku – Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej i powstałej tam Karcie Krakowskiej, w której pojawiło się dodatkowo pojęcie PAMIĘCI. Wyraźnie określono, iż każda współczesna interwencja winna być przeprowadzana w stylach współczesnych. *...Nowe prace, które mogą być konieczne dla restauracji budynku, zapewniającej jego prawidłowe funkcjonowanie oraz dla nowych budynków w zabytkowym otoczeniu, nigdy nie powinny być przeprowadzane w stylu istniejących budynków, ale współcześnie i według projektów najwyższej jakości, które są bezsprzecznie nowe i przynoszą żywą interakcję pomiędzy nowym i starym, jednak w sposób, który bierze pod uwagę również architektoniczne otoczenie budynku...*³⁹ André de Naeyer popierał minimalistyczne i skromne interwencje jako bezpieczniejsze dla zabytkowej substancji, wystrzegając się raczej działań awangardowych, mając na uwadze zmiany poglądów estetycznych w przyszłych pokoleniach⁴⁰. Na działanie nowej architektury jako nośnika pamięci oraz innych pozamaterialnych wartości kulturowych, w tym przede wszystkim kontekstu miejsca w kreacjach najnowszych w miastach europejskich zwraca uwagę w ostatnich publikacjach także wielu polskich architektów. Koncepcje filozoficzne i stylistyczne w architekturze ulegają zmianom. Pojęcia estetyczne nie są stałe i niezmiennie. Dla każdej epoki pojawiają się własne kryteria wartości, własne pojęcia piękna i estetyki. Artysta tworzący dzieło sztuki, kreuje swój nowy świat. Świat, który nie ma nieraz nic wspólnego z rzeczywistością, z naturą, z realnym życiem, świat autonomiczny, niezależny. Heidegger twierdził, że nie zainteresowałibyśmy się artystą, gdyby nie wytworzył on dzieła sztuki⁴¹. Proces twórczy jest działaniem indywidualnym, jest grą intelektualną, olśnieniem, zachwytem, porządkowaniem, odrzuceniem, wyborem. Pomysł nowych kształtów jest

and more often individual emotions come to the fore. Designs and realisations of the last nearly 10 years are contained within a new stylistics which is called **Parametricism**³⁷ by Hadid and her collaborator Patrick Schumacher. Well known star-architects starting to design in an environment of unique historic values are, in many cases, aiming at honouring the context, limiting their actions to minimal interferences with the extant fabric. For that group of architects the making of new values, building of forms that shall become works of art in themselves is most important. New trends and tendencies and their transformations are explained by them by the phenomena in the recent art.

Formal transformations never take place in a rapid manner. Negating the past and [its] aesthetics that were once accepted while searching for errors and irregularities is a psychological need of an artist who convinces him – or herself as well as his/hers environment to [accept] the new, different features, to [receive] all the ‘novelties’. One description of novelty in architecture is meaningful: *...Every great artist gives origin to a New World, in which common things look like they never looked before for anyone...*³⁸

Ideas and conclusions that were received by the participants of an international forum of conservation which took part in Kraków in the year 2000 (i.e. the International Conference on Conservation) and were put down in the form the Kraków Charter are still current; there appeared the additional notion of MEMORY. It was clearly stated that every contemporary interference [with the historic substance] should be led in contemporary styles. *...New work which may be necessary for the building being restored [in order] to function properly, and new buildings in historic settings should never be carried out in the style of the existing buildings but in a contemporary manner and to a design of the highest quality which is clearly new and providing a lively interaction between new and old, but which is also sympathetic to its architectural surroundings...*³⁹ André de Naeyer was supporting minimalist and modest interventions as being safer for the historic substance, rather avoiding avant-garde actions, regarding possible transformations of aesthetic views in the future generations⁴⁰. Also many Polish architects emphasise the role of new architecture as a bearer of memory and of other intangible cultural values, above all the site context, in their writings. Philosophic and stylistic concepts in architecture are subject to changes. Aesthetic terms are not steady and unchangeable. Every age has its own criteria of values, own categories of beauty and aesthetics. An artist creating a work of art creates also his or hers own world. A world that quite often has nothing in common with reality, nature, real life, an autonomous and independent world. Heidegger was of the opinion that we would take no interest in an artist if he or she would not create a work of art⁴¹. Creative process is an individual action, it is an intellectual game, [full of] enchantment, admiration, ordering, rejection and choice. A concept of new shapes is a transformation of experiences which are embedded in an artist’s

przekształcaniem doświadczeń, tkwiących w świadomości artysty, bagażu przeżyć, rzeczy zapamiętanych sprzed lat, bądź oglądanych niedawno. *Architektura jest organizacją przestrzeni dla człowieka i społeczeństwa. Jest jednak czymś więcej. I zadaniem architekta jest wyrazić to „więcej”...*⁴² Georg Steiner jeszcze niedawno uważał, że problemy dzisiejszej Europy nie wynikają z kłopotów gospodarczych czy militarnych, ale wiążą się z rozwojem „intelektualnym i duchowym”⁴³. W bogatych krajach Zachodu po epoce miasta przemysłowego, pierwszej epoce poprzemysłowej i informatycznej nadchodzi „epoka konceptualna”⁴⁴. Obiekty kultury tak masowo ostatnio realizowane dla zaspokojenia potrzeb społeczeństw dobrobytu stają się miejscami, w których rozbudzana jest i kształtowana emocjonalna wrażliwość i zdolność do percepcji produktów kultury członków tych społeczeństw – ludzi, których zadaniem będzie kreatywność. Powrót do wzruszeń, wrażliwości, uczuć, subiektywnych przeżyć i dramatów, które nie mogą być zastąpione przez komputer i maszyny, a które zostały przez poprzednie epoki odrzucone – to istotne cele nowej ery konceptualnej. Należy mieć nadzieję, iż kształtowane przez kulturę ludzkie zdolności i wrażliwość pozwolą także na przywrócenie w kolejnej epoce bezcennych wartości niszczonego wciąż przez cywilizacyjny postęp świata przyrody, natury oraz wzbogacając świat kultury i sztuki.

To umiłowanie wspomnień, rzeczy zastanych, znanych, zapamiętanych z przeszłości stawało się od lat propozycjami rozważań na temat wyobrażeń o przyszłym świecie. Przy tworzeniu alternatywnej rzeczywistości, pełnej nieznanymi tajemnic, możemy być świadkami dramatu, jaki może nas czekać w nowoczesnym mieście, wyposażonym w elektronikę i multimedialne przedmioty. Przed laty widział to zagrożenie Alvin Toffler, proponując *Enklawy Przeszłości... Żadne społeczeństwo, które znajdzie się w najbliższych dziesięcioleciach w wirze burzliwych przemian, nie będzie się mogło obyć bez specjalnych ośrodków, w których tempo zmian będzie w sposób sztuczny regulowane. Inaczej mówiąc, trzeba będzie tworzyć coś na kształt enklaw przeszłości – społeczności, w których tempo obrotu nowości i możliwości wyboru będzie się z premedytacją przyhamowywać... Prawdziwe enklawy przeszłości to miejsca, do których ludzie zagrożeni szokiem przyszłościowym będą się mogli schronić na całe tygodnie, miesiące, a nawet lata, uciekając przed naporem ciągle nowych bodźców...*⁴⁵

Przeprowadzone przez autorkę analizy oraz wieloletnie badania konsekwentnie ukazują problemy związane z adaptacją istniejących obiektów poprzemysłowych do nowych współczesnych funkcji oraz przedstawiają zagadnienia przemian estetycznych w sytuowaniu nowych obiektów w środowisku zabytkowym miast europejskich w ostatnich dwóch dekadach XX i na początku XXI wieku⁴⁶.

consciousness, of his or hers experiences, things that are either remembered for years or seen not so long ago. *Architecture is organisation of space for humans and society. However, it is also something more. And it is architect's duty to express the 'more'...*⁴² Georg Steiner held not so long ago that problems of today's Europe do not result from economic or military troubles but are tying in with the 'intellectual and spiritual' development⁴³. In the rich countries of the West, following the age of the industrial city, first post-industrial age, and information age there comes a 'conceptual age'⁴⁴. Places for culture, completed recently *en masse* in order to satisfy the needs of the affluent societies become places where emotional sensitivity and ability to perceive products of culture is stimulated and shaped. Such products of culture are made by members of these societies – people whose task is to be creative. Return to being moved, to sensitivity, feelings, to subjective experiences and dramas which cannot be replaced by computers and machines and which have been rejected by the previous age – these are the essential tasks of a new conceptual one. One should hope that human abilities and sensitivity will allow for the reinstating of the priceless values of the world of nature that is still being destroyed by the civilisational progress and that they shall enrich the world of culture and art.

This love of memories, extant things, things well known, remembered from the past inspired proposals of thoughts about the future world. Creating an alternative reality, full of unknown mysteries, we may witness a drama that awaits us in a modern city, fully equipped with electronics and multimedia objects. This threat was foreseen already years ago by Alvin Toffler, who proposed *Enclaves of the past... No society racing through the turbulence of the next several decades will be able to do without specialized centres in which the rate of change is artificially depressed. To phrase it differently, we shall need enclaves of the past communities in which turnover, novelty and choice are deliberately limited. Tomorrow's enclaves of the past must be places where people faced with future shock can escape the pressures of overstimulation for weeks, months, even years...*⁴⁵

The analyses many years of research which were led by the authoress consequently show the problems linked to the conversion of the extant post-industrial structures to new uses and present the issues of aesthetic transformations of new structures situated in the historic environment of European towns in the last two decades of the 20th century and at the beginning of the 21st century⁴⁶.

Translated by: Marta A. Urbańska

- ¹ W. Tatarkiewicz, *Definicja sztuki* [w:] *Wstęp do historii sztuki*, PWN, Warszawa 1973.
- ² L. Kolański, *Mini wykłady o maxi sprawach*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009, s. 46.
- ³ Ibidem, s. 249.
- ⁴ Tamże, s. 46 i 47.
- ⁵ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2004, s. 50.
- ⁶ G. Bennington, *Interrupting Derrida*, London 2000, s. 164, [za:] ibidem s. 51.
- ⁷ H.G. Gadamer, *Aktualność piękna*, Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 1993, s. 12.
- ⁸ Por. artykuły: K. Kucza-Kuczyński, *Piękna architektura – czy piękno architektury czyli czytając Stróżewskiego*; S. Gzell, *Ćwiczenia z podziwiania architektonicznej urody*; D. Kozłowski, *O pięknie architektury (współczesnej) – uwagi o ułomności rzeczy użytecznych*; E. Kuryłowicz, *Piękno w autentyzmie czy autentyzm piękna?*; [w:] *Definiowanie przestrzeni architektonicznej, Co z tym pięknem architektury współczesnej?*, Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej, z. 6-A, Kraków 2007.
- ⁹ U. Eco, *Esej – Interpretacja i nadinterpretacja*, Znak, Kraków 1996, s. 143.
- ¹⁰ U. Eco, G. de Michele (red.), *Historia piękna*, Rebis, Poznań 2005, s. 415.
- ¹¹ Z. Freud, *Civilization, Society and Religion*, London 1999, s. 271; za: Z. Bauman, *Szansa etyki w zglobalizowanym świecie*, Znak, Kraków 2007, s. 280.
- ¹² Cyt. za W. Stróżewski, *O możliwości sacrum w sztuce*, [w:] N. Cieślińska (red.) *Sacrum i sztuka*, Znak, Kraków 1989, s. 33.
- ¹³ W. Stróżewski, *Transcendentalia – prawda, dobro, piękno*, materiały Międzynarodowej Konferencji dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła II, Kraków 9–11 października 2003, s. 465–478.
- ¹⁴ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, (Sic!), Warszawa 2000, s. 159.
- ¹⁵ D. Libeskind, *Przełom: przygody w życiu i architekturze*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa, 2008, s. 96.
- ¹⁶ Za: J. Błaszczyk, *Juliusz Żórawski przerwane dzieło modernizmu*, Salix alba, Warszawa 2010, s. 2.
- ¹⁷ J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, Arkady, Warszawa, 1973, s. 116.
- ¹⁸ A. Tomaszewski, *Konserwatorstwo między twórczością a malowniczością*, „Studia i Materiały. Krajobrazy” nr 15(27), Komitet AiU PAN – *Twórczość i Konserwatorstwo w architekturze*, Warszawa, 1996, s. 34.
- ¹⁹ K. Lynch, *The Image of the City*, tłum. T. Jeleński, *Obraz miasta*, Archivolta – Michał Stepień, Kraków, 2011.
- ²⁰ Benevolo uważa, że oprócz ochrony centrów miast historycznych należy zająć się modernizacją nieatrakcyjnych przedmieść: L. Benevolo, *Miasto w dziejach Europy*, Wyd. Krag – Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995, s. 224.
- ²¹ Zwracali na to uwagę: L. Kolański, *O tożsamości zbiorowej*, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany: rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków 1995; G. Delanty, *Odkrywanie Europy: idea, tożsamość, rzeczywistość*, Warszawa 1999; K. Kucza-Kuczyński, *O tożsamości*, „Architekt” nr 4, 2000; Z. Myczkowski, *Tożsamość „dawna” i „nowa”*, [w:] *Wiedza o kulturze polskiej u progu XXI wieku. Architektura i dobra kultury. Tożsamość i kontynuacja tradycji*, Kraków 2000; W. Bonenberg, *Moda: symbol i kontekst w architekturze*, [w:] materiały VI Sympozjum „Moda, Rybna – Gliwice 2001”, s. 34–41; K. Pawłowska, *Idea swojskości miasta*, Kraków 2001; J. Krenz, *Tożsamość miasta – między chaosem a złożonością*, wypowiedź na Międzyn. Konferencji „Tożsamość Miasta Odbudowanego. Autentyzm – Integralność – Kontynuacja”, Gdańsk 10–11 maja 2001.
- ²² Z. Bauman, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Agora SA, Warszawa 2011, s. 102–103.
- ²³ S. Kuryłowicz na Kongresie Architektury Polskiej 7 maja 2005 r w Białymstoku twierdził, iż każdy z nas odmiennie odbiera tożsamość przestrzeni, a projektując hotel Hilton i Targ Rybny 2 w Gdańsku, powtórzył kształty szczytów i rytm wąskich gotyckich i manierystycznych kamieniczek, patrz: S. Kuryłowicz, *Tradycja i nowoczesność – problemy tożsamości współczesnego miasta*, [w:] S. Kuryłowicz, E. Kuryłowicz, *Pasja i pragmatyzm. Człowiek. Architektura. Wolność*, Trygon. Elżbieta Czyżewska, Warszawa 2010, s. 51–56.
- ²⁴ A. Kamińska, *Gaston Bachelard: Rzeczywistość wyobraźni*, Ulica Wszystkich Świętych i Central European Press Corporation of Regiopolis, Lublin/Bensheim 2003, s. 94.
- ²⁵ A. Szczepańska, *Estetyka Romana Ingardena*, PWN, Warszawa 1989, s. 151–155.
- ²⁶ Zwraca na to uwagę J. Janczykowski powołując się na Dokument z Nara z 1994 r, konwencję paryską UNESCO z 1972, Europejską Konwencję z Granady z 1985 r. oraz Europejską konwencję krajobrazową z Florencji z 2000 r., [w:] *Granice dopuszczalnej ingerencji w ruiny historyczne w świetle teorii i praktyki konserwatorskiej*, [w:] A. Kadłuczka, *Karta Krakowska 2000 Dziesięć lat później*, IHAiKZ, Politechnika Krakowska, Monografia 400 – seria Architektura, Kraków 2011, s. 169–174.
- ²⁷ E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Nowa architektura w tkance historycznej Krakowa / New Architecture in the Historic Fabric of Cracow / La nova architettura nel tessuto storico di Cracovia*, [w:] J. Jasińko, A. Kadłuczka, E. Mandelli (red.), *Florencja i Kraków miasta partnerskie w Europie – wspólne dziedzictwo kultury*, UNIVERSITAS, Kraków 2010, s. 677–722.
- ²⁸ A. Kadłuczka, *Twórczość architektoniczna a ochrona zabytków*, [w:] *Studia i Materiały Krajobrazy* 15(27), op. cit. s. 35–38. A. Kadłuczka, [w:] *Problemy integracji architektury współczesnej z historycznym środowiskiem kulturowym*, Politechnika Krakowska, Kraków 1982.
- ²⁹ Por. np. klasyfikację zaproponowaną przez: W. Bonenberg, *Architektura ostatnich dziesięcioleci XX wieku*, Stowarzyszenie Psychologia i Architektura, SPA, Poznań 2001; także: M. Hellenowska-Peschke, *Interaktywność – nowa filozofia architektury*, Czasopismo Techniczne nr 7-A/2010/2, Kraków 2010., s. 119–124; Ph. Wilkinson [w:] *50 teorii architektury, które powinieneś znać*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 164–218.
- ³⁰ E. Węclawowicz-Gyurkovich *Postmodernizm w polskiej architekturze*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998.
- ³¹ J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, Arkady, Warszawa 1973; także D. Błaszczyk, *Juliusz Żórawski Przerwane dzieło modernizmu*, Salix Alba, Warszawa 2010, s. 151.
- ³² A. Papadakis, C. Cook, A. Benjamin (red.), *Deconstruction Omnibus Volume*, Academy Editions, London 1989.
- ³³ P. Zellner, *Hybrid Space – New Forms in Digital Architecture*, Thames & Huston, London 2000.
- ³⁴ C. Fournier, *Igrając z ogniem*, [w:] A. Budak (red.), *Co to jest Architektura?*, t. 2, Manggha, Kraków 2008, s. 385.
- ³⁵ L. Nyka, *Od architektury cyrkulacji do urbanistycznych krajobrazów*, Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2006, s. 158–165.
- ³⁶ Np. Ph. Ursprung, *Architecture under Pressure. The Legacy of Earth Art*, Katalog 9 International Architecture Exhibition. Matamorph – Focus, Biennale di Venezia 2004, s. 150–163.
- ³⁷ Schumacher wymienia cechy negatywne tego stylu: unikanie rodzimych typologii, zamkniętych obiektów, powtórzeń, prostych linii, kątów prostych, narożników; za pozytywne cechy tego nurtu uważa: hybrydowość, morfologię, brak terytorialności, deformacje, stosowanie linii krzywych, złożoność, za: P. Schumacher, *Zaha Hadid Architects – Expe-*

rimentation within a Long Wave of Innovation, [w:] *Out There: Architecture Beyond Building*, Marsilio Editori, Venice 2008, s. 91–92.

³⁸ R. Arnheim, *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1978, s. 71.

³⁹ Sh. Cantacuzino, *Jaka konserwacja*, [w:] A. Kadłuczka (red.), *Materiały Konferencyjne Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska KRAKÓW 2000 – Europejskie Miasto Kultury, Dziedzictwo Kulturowe Fundamentem Rozwoju Cywilizacji 23–26 października 2000*, IHAiKZ Wyd. Architektury PK, Kraków, wrzesień 2000, s. 109.

⁴⁰ W swoich rozważaniach wyróżniał typ „obiektów nietykalnych – tradycyjnych” tych bardziej wartościowych, oraz drugą grupę, która mogłaby dawać większe możliwości „architektonicznej ewolucji”, w której obiekty mogłyby być odnawiane z większą elastycznością. Wszystko zatem zależy

od rodzaju zabytku i okoliczności, od indywidualnych odczuć w wartościowaniu dziedzictwa kultury – A. De Naeyer, *Incontro dei Chairman*, ibidem, s. 128–130.

⁴¹ B. Schaeffer, *Czym jest sztuka*, [w:] K. Wilkoszewska (red.), *Materiały ogólnopolskiego seminarium estetycznego, Czym jest sztuka?*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1985, s. 131.

⁴² Wypowiedź W.M. Dudoka (1884–1974) za: T. Barucki, *Architekci świata o architekturze*, Kanon, Warszawa 2005, s. 50.

⁴³ Z. Bauman, *Kultura w płynnej nowoczesności*, op. cit., s. 102.

⁴⁴ P. Buchanan, *From doing to being*, *The Architectural Review*, nr 1316, październik 2006.

⁴⁵ A. Toffler, *Szok przyszłości*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 381.

⁴⁶ Powyższy tekst został opracowany w oparciu o książkę E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Architektura najnowsza w historycznym środowisku miast europejskich*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2013.

Streszczenie

Autorka podejmuje kluczowy problem interwencji architektoniczno-konserwatorskiej w skali przestrzeni zurbanizowanej miasta, a generalnie środowiska historycznego. Przywołuje najważniejsze myśli filozofów tej miary co Tatarkiewicz, Kołakowski, Bauman, Gadamer, Eliade czy Umberto Eco, stwierdzając, że człowiek ma prawo i konieczność wyboru wartości definiując własne pojęcie piękna bazując na indywidualnych, autonomicznych odczuciach. Autorka nawiązuje także do myśli Juliusza Żórawskiego i jego filozofii „budowy formy architektonicznej” w kontekście historycznym, bazując na paradygmacie kształtowania nowych form architektonicznych z zachowaniem właściwych relacji z otoczeniem. Uważa, że architektura współczesna, realizowana w środowisku historycznym jest sztuką dodawania nowych wartości do istniejącego kontekstu przestrzennego i kulturowego.

Abstract

The author addresses the key issue of architectonic-conservation intervention in the urbanised space of the city, and generally the historic environment. He quotes the most significant thoughts of such philosophers as Tatarkiewicz, Kołakowski, Bauman, Gadamer, Eliade or Umberto Eco, claiming that man has the right and finds it necessary to select values by defining his own notion of beauty basing on individual, autonomous emotions. The author alludes also to the ideas of Juliusz Żórawski and his philosophy of “building architectonic form” in the historical context, basing on the paradigm of shaping new architectonic forms while preserving proper relations with the surroundings. He believes, that modern architecture realised in the historic environment is the art of adding new values to the existing spatial and cultural context.

Andrzej Kadłuczka*

Conservatio est continua creatio – czyli doktryna ochrony dziedzictwa jako komponentu przestrzeni egzystencjonalnej

Conservatio est continua creatio – or the doctrine of heritage protection as a component of existential space

Słowa kluczowe: ochrona dziedzictwa, dziedzictwo kulturowe, kreacja architektoniczna

Key words: heritage protection, cultural heritage, architectonic creation

Refleksja na temat własnej przeszłości towarzyszy człowiekowi od jego początków, jest czytelnie obecna na każdym etapie rozwoju cywilizacji i nie była obca także pokoleniu naszych ojców i dziadów, czego dowodem jest słynna sentencja umieszczona na frontonie świątyni Sybilli autorstwa Christiana Piotra Aignera w Puławach: *Przeszłość – Przyszłości* czy późniejsza o ponad 150 lat doktrynalna wykładnia Pierro Gazzoli *The Past in the Future*.

Relacja nas, współczesnych do dziedziczonego historycznego kontekstu jest zagadnieniem fundamentalnym w kwestii kreacji kolejnej i niezbędnej, ale nowej warstwy kulturowej i takiego wyznaczenia jej ram i zasad budowy, aby dziedzictwo przeszłości nie było barierą, lecz by stało się źródłem inspiracji, motorem rozwoju i finalnie zintegrowanym komponentem naszej przestrzeni egzystencjonalnej.

Można przyjąć, że tak sformułowana „hipoteza badawcza” jest formą doktryny zakładającej zastosowalność *kreacji ortodoksyjnej*¹.

Semantycznie użyty tu termin opiera się ona na greckich słowach *orthos* co znaczy słuszny, i *doxa* – wykraczając poza domenę wiary – współcześnie oznacza przestrzeganie określonego kodeksu zasad, definiowanych na użytek jednostki (doktryna artystyczna) lub zbiorowości (doktryny społeczne, polityczne, czy gospodarcze).

Jak słusznie zauważyła Katarzyna Kołodziejczyk w artykule nt. sztuki *site specific* opublikowanym w materiałach konferencyjnych, kreacja zarówno na etapie projektu jak i realizacji musi być „odpowiedzialna”,

Reflections concerning our own past have accompanied man since our beginnings, and were familiar to the generations of our forefathers, the evidence of which is the famous sentence written on the fronton of the temple of Sybil designed by Christian Piotr Aigner in Puławy: *The Past for the Future*, or a 150 years’ later doctrine interpretation by Pierro Gazzoli *The Past in the Future*.

The relation of us, the contemporary people, to the historic context we inherit, is a fundamental issue in the matter of creation of a subsequent and necessary, but also new cultural layer, and defining its framework and structural principles so as to make sure that the heritage of the past is not a barrier, but a source of inspiration, a drive for development, and finally an integrated component of our existential space.

One could assume that the “study hypothesis” formulated this way is a form of a doctrine assuming the applicability of the *orthodox creation*¹.

This semantically used term, basing on Greek words *orthos*, which means righteous, and *doxa* – transcending the domain of faith, today stands for the observance of a defined code of principles, specified for an individual (artistic doctrine) or a community (social, political, or economic doctrines).

As Katarzyna Kołodziejczyk rightly pointed out in her paper devoted to site specific art published in the conference materials, creation at the stage of the design as well as its implementation should be “responsible”, which was demanded as early as in the 14th century by French architect Jean Mignot *Ars sine scientia nihil est*².

* prof. zw. dr hab. inż. arch., Politechnika Krakowska

* Full Professor, Ph. D. Eng. Arch., Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Kadłuczka A. *Conservatio est continua creatio* – or the doctrine of heritage protection as a component of existential space. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;44:69-77

Otrzymano / Received: 2015-10-27 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-21

doi:10.17425/WK44EXISTSPACE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

czego już w XIV wieku domagał się francuski architekt Jean Mignot, konsultujący w 1399 roku budowę katedry w Mediolanie i wyjaśniający, że *Ars sine scientia nihil est*².

Tak rozumiana kreacja ortodoksyjna wymaga rzeczywistości odpowiedzialnego działania w dwóch podstawowych obszarach: odczytania i zachowania „ducha miejsca” oraz zgromadzenia i zastosowania na rzecz kreacji wiedzy tak o samym miejscu, jak też o właściwościach materiałów i narzędzi używanych w procesie tej kreacji.

Hipoteza nasza zakłada zatem, że koncepcja *kreacji ortodoksyjnej* opartej na rzetelnej interpretacji przeszłości i analizie potrzeb współczesności w oparciu o wiedzę i umiejętności pozwoli uzyskać w przestrzeni egzystencjonalnej efekt synergii między tym co było i tym co ma być.

Natomiast w sensie ideologicznym może stać się „płaszczyzną porozumienia”, czy „twórczym kompromisem” pomiędzy zwolennikami nieinterwencji i hibernacji dziedzictwa opartych na utopijnej rusinowskiej filozofii zakładającej wyższość ochrony pasywnej nad aktywną, a ideą awangardowej „swobodnej kreacji”³, dla której kontekst kulturowy – historyczny czy przestrzenny interpretowany jest powierzchownie tak naukowo, jak i w sensie oceny jego wartości i znaczeń, lub wręcz traktowany jest jako zbędny „balast przeszłości”⁴.

Pojawia się w tym momencie wątpliwość, czy jest to konflikt realny i nie unikniony, czy też spowodowany niedoskonałościami warsztatu badawczego i zróżnicowanym językiem, jakim posługują się uczestnicy tej dysputy⁵.

W powszechnie znanym i głośnym ówczesnie, utopijnym wystąpieniu John Ruskin postulował konserwację zabytków polegającą na utrwalaniu ich zastanej substancji materialnej i unikaniu wszelkich ingerencji w ich strukturę. Wyłożona zasada: *Nie zastępujcie budynku nigdy kłamliwie za pomocą innego. Myślcie o tej konieczności zanim nadejdzie, a potraficie jej uniknąć [...] Konserwujcie dobrze wasze pomniki, a nie zajdzie potrzeba ich restauracji*⁶, będąca „nieinterwencyjną” alternatywą dla restauracji realizowanych wg doktryny Viollet Le Duca: *konserwować zabytek sztuki nie znaczy zachować go, naprawić czy przerobić, znaczy to przywrócić go do stanu integralności, w jakim, być może, nigdy się nie znajdował*⁷, jest do dziś przez niektórych uważana za bezdyskusyjną wykładnię właściwej doktryny ochrony dziedzictwa kulturowego.

Skrajnie sprzeczne punkty widzenia Ruskina i Le Duca reprezentują nie tylko dwie różne metodologie i technologie ochrony zabytków, ale wywodzą się przede wszystkim z dwóch odmiennych koncepcji filozoficznych, w całkowicie różny sposób badających strukturę rzeczywistości i definiujących pojęcie bytu, o czym wiemy dziś znacznie więcej dzięki myśli Hegla rozwiniętej przez Heideggera i jego uczniów⁸.

Ruskin postrzegał byt metafizycznie, tzn. konkretnie i realnie poprzez opis jego stanu zachowania w formie fizycznej substancji, czyli statycznie i substancjonalnie, podczas gdy Le Duc, abstrahując od możliwych błędów interpretacyjnych restaurowanej substancji, byt rozumiał kreatywnie – jako wszystko to, co możliwe („stan

Orthodox creation construed in this way truly calls for responsible actions in two fundamental areas: reading and maintaining of the “genius loci”, and collecting and using – for the benefit of creation – the knowledge on the place itself, as well as on the properties of materials and tools applied in the process of this creation.

Therefore, our hypothesis assumes that the concept of *the orthodox creation* based on a reliable interpretation of the past and an analysis of the needs of the present day basing on the knowledge and skills will allow to achieve the effect of synergy between what used to be and what is to be in the existential space.

In the ideological sense, on the other hand, it may become a common ground, or a creative compromise, between supporters of non-intervention and hibernation of heritage, basing on the utopian Ruskinian philosophy, assuming superiority of the passive protection over the active one, and the concept of an *avant-garde* “free creation”³, for which the cultural context, both historical or spatial, is treated superficially, both in scientific terms and in the sense of assessment of its values and meanings, or even it is treated as an unnecessary “burden of the past”⁴.

At this stage there occur some doubts whether it is a realistic and unavoidable conflict, or perhaps it is caused by the imperfection of the study skills and diversified jargons used by the participants of this dispute⁵.

In the broadly known and then famed utopian speech, John Ruskin postulated conservation of historic sites consisting in the preservation of their existing material substance, and avoiding all interference into their structure. The principle he advocated, *Do not set up a Lie in the place of a building. And look that necessity in the face before it comes, and you may prevent it [...] Take proper care of your monuments, and you will not need to restore them*⁶, which is a ‘non-intervention’ alternative for restorations implemented according to the doctrine of Viollet Le Duc, *to conserve a monument of art does not mean to preserve it, repair or reconstruct it, it means to restore its state of integrity in which perhaps it has never been before*⁷, is to date recognized by some as an undisputable interpretation of a correct doctrine of the protection of the historic heritage.

Radically contradictory points of view of Ruskin and Le Duc represent not only two deferent methodologies and technologies of the protection of historic monuments, but most of all they derive from two different philosophical concepts, which examine the structure of the reality and define the notion of being in a totally different way, which we know much more about thanks to the thought of Hegel, developed by Heidegger and his disciples⁸.

Ruskin perceived being in a metaphysical way, i.e. specifically and realistically by a description of its state of preservation in the form of a physical substance, that is statically and substantially, whereas Le Duc, disregarding the possible interpretational errors of the restored substance, understood being creatively,

integralności w jakim [był] być może, nigdy się nie znajdował”) – a zatem dynamicznie i zjawiskowo, gdzie świat realny i istniejący jest obrazem zmian dziejących się wg określonych praw, praw natury, ale też praw stanowiących przez człowieka.

Warto dostrzec, że sposób interpretacji rzeczywistości przez Viollet Le Duca jest w gruncie rzeczy wizją zasadniczej ewolucji, jaka miała się wkrótce rozpocząć. Jacek Purchla mówi wręcz o zmianie ontologicznego statusu dziedzictwa wyrażonej nie tylko poprzez stałe rozszerzanie zakresu pojęciowego i tym samym obszaru ochrony: monument – zabytek – środowisko zabytkowe – dobro kultury – ekosystem kulturowy – dziedzictwo, ale także poprzez *przeniesienie punktu ciężkości z wartości dziedzictwa na potrzeby społeczeństwa*⁹.

Kluczowym elementem *kreacji ortodoksyjnej* będzie więc wielowątkowa interpretacja dziedzictwa i zrozumienie „języka przeszłości”, badania które rozwinął szeroko Hans Georg Gadamer, uczeń i kontynuator myśli Heideggera.

Gadamer, interpretator „języka przeszłości”¹⁰, jest w pełni świadomy pozostawania w głębokiej pokorze do zagadki czasu. Wg Gadamera: *Gdy w naszej świadomości doświadczamy zagadki czasu, ogarnia nas niepewność i skrajny niepokój. Opuszczają nas stałe wyznaczniki naszej orientacji w świecie: liczba i idea, słowo i rozum*¹¹. Gadamer widzi także jasno niebezpieczeństwo pułapki statycznego wartościowania znaków czasu i prymitywnego podziału na znaki „stare” i znaki „nowe”. Uważa bowiem, że *częstokroć to co nowe bardzo szybko staje się przestarzałe, a to co stare jawi się jako nowe, a zatem oba te wymiary czasu nie mogą być ze sobą porównywalne, skoro to co stare i to co nowe całkowicie się relatywizują*¹².

Szczególnie istotne dla naszych rozważań jest wyraźnie dostrzegana przez Gadamera, często stosowany współcześnie liberalizm kulturowy polegający na równoległej apoteozie wszystkiego co jest „nowe”, ale także z drugiej strony postrzeganie każdego „starego” jako najwyższej wartości. Tymczasem *Śłuszności nie ma ani restauracja, ani rewolucja. Nie istnieje stare, które jest dobre ponieważ jest stare, ani nowość, która jest dobra, gdyż nie jest stara i dalej Żadna innowacja nie przebije się bez oporu. W istocie trzeba powiedzieć, im mniejszy jest opór, na który napotyka nowość, im szybciej nowość się przebija, tym szybciej staje się przestarzała*¹³.

W końcu raz jeszcze przypomnę istotny pogląd Gadamera, potwierdzający zasadność zaproponowanej tu koncepcji *kreacji ortodoksyjnej*, który uważa, że czy tego chcemy, czy nie – nie jesteśmy w stanie odciąć się od przeszłości, bo ona tkwi także w naszej metafizycznej podświadomości. Jeśli tak jest, to od nas samych zależy może zakres transferu wartości i znaczeń z przeszłości do współczesnej przestrzeni egzystencjonalnej.

Potrzebę przyjęcia nowego paradygmatu w badaniach tzw. przestrzeni kulturowej zasygnalizował w Polsce jeszcze w latach 70. ub. wieku Mieczysław Porębski stawiając odważną tezę, że nasza przestrzeń egzystencjonalna winna być postrzegana jako tworzywo używane w procesie kreacji. Kreacja oznacza bowiem

as everything that is possible (‘the state of integrity in which [being] perhaps never has been’) – and therefore dynamically and phenomenologically, where the realistic and existing world is a reflection of changes that come about according to specific laws, the laws of nature, but also the laws established by man.

It is worth observing that Viollet Le Duc’s way of interpreting the reality is in fact a vision of a principal evolution that was to begin soon. Jacek Purchla even talks about a change of the ontological status of heritage, expressed not only by constant extension of the conceptual range, and at the same time the area of protection: monument – historic monument – historic environment – cultural asset – cultural ecosystem – heritage, but also by the *shift of the centre of gravity from the heritage values onto social needs*⁹.

The key element of *orthodox creation* will be, therefore, a multifaceted interpretation of heritage and understanding of the ‘language of the past’, studies which were broadly developed by Hans Georg Gadamer, the disciple and continuator of Heidegger’s thought.

Gadamer, interpreter of the ‘language of the past’¹⁰, is fully aware of the fact of staying in deep humility to the riddle of the time. According to Gadamer, *When we experience the mystery of time in our consciousness, we are seized with uncertainty and extreme anxiety. We are abandoned by the constant indicators of our orientation in the world: number and idea, word and intellect*¹¹. Gadamer clearly perceives the pitfalls of the static evaluation of the signs of time and of their primitive division into ‘old’ and ‘new’ signs. He believes that *frequently what is new becomes outdated, and what was old appears as new, therefore, the two dimensions of time are not mutually comparable since, what is old and what is new become completely relativised*¹².

What is particularly important for our considerations is the cultural liberalism, clearly noticed by Gadamer and often applied today, consisting in the simultaneous apotheosis of everything that is ‘new’, but on the other hand perceiving everything that is ‘old’ as of the highest value. Meanwhile, *Neither restoration nor revolution is right. There is no old which is good because it is old, or new which is good because it is not old, and further on no innovation can break through without resistance. Indeed, it should be said that the weaker the resistance met by the new, the faster the new breaks through, the faster it becomes old-fashioned*¹³.

Finally, let me once again recall Gadamer’s significant view confirming the legitimacy of the concept of *orthodox creation* proposed herein. Gadamer believes that, whether we like it or not, we are unable to dissociate ourselves from the past because it is embedded in our metaphysical subconscious. If this is so, the range of the transfer of values and meanings from the past to the contemporary existential space depends on us alone.

The need to adopt a new paradigm in the research devoted to the so-called cultural space was signalled already in the 1970s in Poland by Mieczysław Porębski,

stałe przekształcanie otaczającej nas przestrzeni, czyli zamykanie w określonych ramach – formach – kształtach przestrzeni będącej tworzywem niematerialnym przy pomocy tworzywa materialnego, jakim jest zastosowana konstrukcja, użyte materiały i elementy wyposażenia, ale także tej części przestrzeni, która zmateriałizowana została już wcześniej w wyniku twórczej działalności człowieka.

Patrząc na ten problem z pozycji filozoficzno-socjologicznej Mieczysław Porębski uważa właśnie architekturę, urbanistykę, kształtowanie krajobrazu i planowanie regionalne za *technologie twórcze*, dla których tworzywem ... *jest przestrzeń otaczająca człowieka, jej podziały i osobliwości zarówno naturalne jak i te, które stanowią rezultat rozwijanej od tysiącleci aktywności cywilizacyjnej...*¹⁴ Dla Porębskiego jest jasne, że przestrzeń nie jest dana raz na zawsze i że nie może być niezmienną, jeśli ma służyć człowiekowi stale, jest zatem ona ... *konstruowana i rekonstruowana wciąż na nowo i wciąż inaczej...*¹⁵

Porębski jednoznacznie kwalifikuje to *konstruowanie i rekonstruowanie* jako twórczą kreację wymagającą posiadania wiedzy i umiejętności, ale także talentu, czyli cech, jakie są niezbędne, by móc osiągać nowatorskie i innowacyjne rozwiązania, bo tylko takie rozwiązania stwarzają możliwość racjonalnego zarządzania harmonijnie ukształtowaną przestrzenią egzystencjonalną – *konstruowaną i rekonstruowaną wciąż na nowo i wciąż inaczej*, ale zgodnie z zasadami i kryteriami, których kolejne modele starają się zbudować myśliciele i twórcy, od Platona poczynając, poprzez Witruwiusza, Palladia, Scamozziego, do Mumforda i Venturiego, na teorii budowy formy architektonicznej Żórawskiego¹⁶, czy najnowszej teorii *New Urbanism* i *New Classical Architecture* Roba Kriera kończąc¹⁷.

Efektom kreacji człowieka jest dzieło rozumiane jako produkt, wytwór, efektem kreacji artystycznej jest dzieło sztuki, ale w obu tych przypadkach zarówno produkt, jak i dzieło sztuki są świadectwem umiejętności człowieka i poziomu rozwoju danej cywilizacji czy kultury. Interpretacja i kwalifikacja tak widzianego dzieła prowadzi do zdefiniowania zabytku, którym zgodnie z duchem i literą Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami jest *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*. Ale zachowanie tych zabytków, które pozostają częścią naszej przestrzeni egzystencjonalnej, wymaga nowej koncepcji ochrony dziedzictwa kulturowego polegającej na „zarządzaniu transformacją” przestrzeni egzystencjonalnej człowieka i wszystkich jej składników¹⁸, a zatem na identyfikacji i interpretacji tych składników (zabytków), a następnie konstruowaniu kreatywnych koncepcji rozwoju, projektowaniu sposobu ich realizacji i prowadzeniu działań organizacyjno-administracyjnych na rzecz ich dalszego utrzymywania. To zarządzanie transformacją odbywa się na sześciu poziomach poczynając od zagadnień planistycznych, na technicznych kończąc. Są to poziomy:

who posed a bold thesis that our existential space should be perceived as a substance used in the process of creation, as creation stands for constant transformation of the space that surrounds us, that is closing of the space, which is immaterial, in specific frames – forms – shapes, using a material substance that is the applied structure, materials and fittings; but it also applies to the part of the space that has been materialized as a result of creative activity of man.

Approaching this issue from the point of view of philosophy and sociology, Mieczysław Porębski recognizes architecture, urban planning, landscape arrangement, and regional planning as *creative technologies*, whose material ... *is the space that surrounds man, its divisions and oddities, the natural ones, as well as the ones which constitute an effect of the activity of civilizations, developed for millennia ...*¹⁴ For Porębski it is certain that space is not given once and for all, and that it cannot be unchangeable if it is to serve man on a permanent basis; therefore, it is ... *constantly constructed and reconstructed anew, and always differently...*¹⁵

Porębski clearly classifies this *constructing and re-constructing* as a creative activity, requiring knowledge and skills, but also talent, that is properties which are indispensable in order to achieve fresh and innovative solutions, as only such solutions offer an opportunity to rationally manage the harmoniously arranged existential space – *constantly constructed and reconstructed anew, and always differently*, but always in compliance with principles and criteria the subsequent models of which have been attempted by thinkers and artists, starting from Plato, through Vitruvius, Palladio, Scamozzi, Mumford and Ventiry, to Żurawski's theory of constructing an architectural form¹⁶, or the latest theory of *New Urbanism* and *New Classical Architecture* by Rob Krier¹⁷.

The effect of man's creation is a work, understood as a product, a creation; the effect of artistic creation is a work of art; but in both these cases the product as well as the work of art testify to man's skills and the level of development of a specific civilization or culture. Interpretation and classification of a work seen from this perspective leads to the definition of a historic monument, which according to the spirit and the letter of the Act on the Protection of Historic Monuments and Care of Historic Monuments is *a property or a movable item, parts of subassemblies thereof, which are the work of man or are connected with the activity of man, which is witness to the past epoch or event, the preservation of which lies in the public interest due to the historic, artistic or scientific values it exhibits*. However, the preservation of the historic monuments which remain parts of our existential space calls for a new concept of the cultural heritage protection, consisting in the 'management of the transformation' of man's existential space and all its components¹⁸, and therefore it should consist in the identification and interpretation of these components (historic monuments), and subsequently in constructing a creative concept of development, designing the way in which they should be implemented, and con-

- a) strategiczno-planistyczny (aspekt polityczny i ekonomiczny),
- b) metodologiczny (aspekt naukowo-badawczy i ekspercki),
- c) ideowo-programowy (aspekt społeczny),
- d) przestrzenny (aspekt estetyczny),
- e) technologiczno-techniczny (aspekt wykonawczy),
- f) użytkowo-finasowy (aspekt eksploatacyjny).

Praktycy i teoretycy współczesnej ekonomii, socjologii, planistyki, urbanizacji są zgodni co do tego, że kluczem do ochrony dziedzictwa i harmonijnej jego integracji z potrzebami społecznymi są długoterminowe koncepcje zagospodarowania przestrzennego poszczególnych krajów tworzone z uwzględnieniem kontynentalnego planowania strategii rozwoju społeczno-gospodarczego. Przyjęta przez Rząd RP w 2011 roku do realizacji Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, generalnie pozytywnie oceniona przez naukowców¹⁹, wśród sześciu głównych celów – priorytetów zdefiniowała jeden dotyczący „poszanowania” środowiska naturalnego oraz walorów krajobrazowych i kulturowych, i ostatni, mający charakter narzędzia, obligujący do utrzymywania i doskonalenia skutecznego systemu planowania przestrzennego w celu eliminacji chaotycznego sposobu zarządzania i gwarantującego utrzymanie ładu przestrzennego.

Koncepcja ta jest oparta na zintegrowanym modelu sieci miast metropolitalnych, z których wszystkie są strukturami historycznymi, wykorzystującymi w różnym stopniu zasoby dziedzictwa kulturowego. Zatem już na tym etapie planowania strategicznego pojawia się problem relacji do dziedzictwa i sposobu jego integracji z przyjętym modelem rozwoju.

Warto w tym miejscu sięgnąć do polskiego „klasyka” urbanistyki Tadeusza Tołwińskiego, który nie miał wątpliwości, że poszukiwanie nowego kształtu miasta pod względem jego konstrukcji i formy wymaga poznania miasta dawnego z dwu powodów: 1° – *Miasto europejskie, a w szczególności miasto polskie XX wieku wyrasta na mniejszym lub większym pokładzie miasta dawnego i stanowi dalsze ogniwo w ewolucji tworzenia urbanistycznego epok ubiegłych*, 2° – *Tylko badanie historyczne sięgające do okresów powstawania miast w sposób planowy i harmonijny prowadzi do wykrycia tych czynników, które w różnych epokach stworzyły miasta niemal doskonałe w swej organizacji urbanistycznej i formie*²⁰.

Holistyczna koncepcja ochrony dziedzictwa kulturowego przenosi punkt ciężkości z przedmiotowego, selektywnego wartościowania i interpretowania zabytku w przestrzeń całościowego – podmiotowego rozumienia tego dziedzictwa. Od czasu Deklaracji z Nara we współczesnej filozofii dziedzictwa drugorzędną kwestią staje się skomplikowany metodologicznie i technologicznie spór o istotę autentyzmu, na rzecz trwałego zakodowania w pamięci człowieka akceptacji dla istnienia przeszłości w całym bogactwie i różnorodności jej form, z uwzględnieniem poglądu cytowanego wyżej Gadamera, który uważał że przeszłość istnieje w nas niezależnie od indywidualnej woli jednostki, wewnątrz naszego jestestwa i że abstrahując od jakichkolwiek werbalnych manifestacji jest ona naszą niezbywalną wartością.

ducting organizational and administrative activities for the purpose of maintaining them. This transformation management is executed at six levels, from the planning issues to the technical ones. These are the following:

- a) level of strategy and planning (political and economic aspect),
- b) level of methodology (R&D and expertise aspect),
- c) level of concept and programme (social aspect),
- d) level of space (aesthetic aspect),
- e) level of technology (performance aspect),
- f) level of use and finances (operational aspect).

Practitioners and theoreticians of contemporary economics, sociology, planning, urbanization, agree that the key to the heritage protection and its harmonious integration with the social needs, are long-term spatial development concepts in individual states, formulated with consideration for the continental planning of the strategy of social and economic development. The National Spatial Development Concept, adopted by the Government of the Republic of Poland in 2011 for implementation, generally positively evaluated by scientists¹⁹, among six main objectives – priorities, defined one pertaining to the respect for the natural environment and landscape and cultural values, and the last one, more of a nature of a tool, obliging to maintain and improve an effective spatial development system in order to eliminate chaotic management, and to guarantee the maintenance of the spatial structure.

This concept is based on an integrated model of metropolitan cities, all of which are historic structures that use the resources of the cultural heritage to various extents. Therefore, already at this stage of strategic planning, there appears a problem of the relation towards heritage and the way it is integrated with the development model adopted.

At this stage it is worth consulting a Polish classic of urban planning, Tadeusz Tołwiński, who had no doubt that searching for a new form of a city in terms of its structure and form requires getting to know the old town, for two reasons: 1° – *a European city, an a Polish city of the 20th century in particular, grows on a smaller or larger substrate of the old town, and it constitutes a further link in the chain of the evolution of an urban structure from the previous epochs*, 2° – *Only historic research reaching to the period when towns were founded in a planned and harmonious way leads to the discovery of factors which in individual epochs formed nearly perfect towns in the urban organization and form*²⁰.

The holistic concept of the cultural heritage protection shifts the emphasis from the objective selective valuation and interpretation of a historic monument onto the space of the holistic subjective understanding of this heritage. Since the Nara Document, in the contemporary philosophy a methodologically and technologically complicated dispute on the essence of authenticity becomes a secondary issue, giving way to the permanent coding of the acceptance for the existence in the past with the entire richness and diversity of its forms in the memory of man, taking into account the views of Gadamer cited above, who believed that

Jedną z nowych, oryginalnych form ochrony dziedzictwa kulturowego jest metodologia tworzenia „projektów dziedzictwa zakładająca budowanie na bazie miejscowego zasobu dziedzictwa wielorakich instytucji kulturalnych rozproszonych w sensie przestrzennym, ale zintegrowanych terytorialnie – akceptowanych i wspieranych świadomymi działaniami przez lokalne społeczności zainteresowane wykorzystaniem dziedzictwa jako fundamentalnej wartości w projektach lokalnego lub regionalnego zrównoważonego rozwoju.

Prof. Peter Davies z Newcastle University w Wielkiej Brytanii rozwinął tę koncepcję, definiując ją jako proces przekształceń (nazywany tu transformacją), zachodzący na danym obszarze w krajobrazie i środowisku z uwzględnieniem człowieka i jego kultury, jako czynników (elementów) lokalnego i regionalnego zrównoważonego rozwoju. To właśnie prof. Davies jeszcze w roku 2007 uściślił definicję *ecomuseum* jako sterowany przez lokalną społeczność „projekt dziedzictwa” zintegrowany z celami zrównoważonego rozwoju (*a community driven heritage project that aids sustainable development*)²¹.

W praktyce *ecomuseum* oznacza przeniesienie punktu ciężkości z selektywnie budowanej i podmiotowo interpretowanej „kolekcji zabytków” na podmiotowe rozumienie dziedzictwa i przekazanie inicjatywy i głównej roli w zakresie kreowania i wspierania „projektów dziedzictwa” lokalnym społecznościom, które są za to odpowiedzialne, relatywnie do własnej szczególnej sytuacji (ekonomicznej, organizacyjnej, merytorycznej, intelektualnej etc.).

Przekształcanie przestrzeni egzystencjonalnej wymaga zachowania ładu przestrzennego. Pojęcie ładu przestrzennego, choć znacznie węższe od pojęcia „przestrzennego zagospodarowania”, odnosi się bezpośrednio do problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego, jest bowiem formą kreacji takich relacji w przestrzeni egzystencjonalnej człowieka, które nowe *konstruowanie* i *rekonstruowanie* tej przestrzeni opierają na idei twórczej kontynuacji, kompozycyjnej harmonii estetycznej i zrównoważenia rozwoju społecznego.

Zasady twórczej kontynuacji i kompozycji estetycznej form przestrzennych podał Juliusz Żórawski w swym fundamentalnym i nadal aktualnym dziele „O budowie formy architektonicznej”. Ten wybitny polski architekt modernista i filozof zdefiniował tam szczególnie istotne dla „zrównoważonego” rozwoju cywilizacyjnego *prawo dobrej kontynuacji* w kontekście aktywnej i twórczej koncepcji ochrony zabytków architektury i urbanistyki, opartej na relacjach zachodzących pomiędzy formą przestrzenną i tłem, na którym jest ona postrzegana.

Historyczna faktografia transformacji zurbanizowanej przestrzeni egzystencjonalnej wyraźnie ukazuje człowieka jako jednostkę lub zbiorowość pozostającą w stanie permanentnej kolektywnej kreacji *obrazu miasta* i równoczesnej jego indywidualnej i różnorodnej percepcji²². Jeden z wybitnych twórców i teoretyków XX wieku, Aldo Rossi, obraz ten definiował jako zinte-

the past exists in us, irrespective of the will of an individual, inside our essence, and that disregarding all sorts of verbal manifestations, it is our inherent value.

One of the new, original forms of the cultural heritage protection is the methodology of creating heritage projects, assuming building of all sorts of cultural institutions on the foundation of the local heritage resources, dispersed in spatial terms, but integrated territorially – approved and supported with conscious actions by local communities interested in using their heritage as a fundamental value in the projects of the local or regional sustainable development.

Prof. Peter Davies from Newcastle University, UK, developed this concept, defining it as a process of conversion (herein referred to as transformation), occurring in a specific area in its landscape and environment, taking into account man and man’s culture, as the factors (elements) of local and regional sustainable development. It was Prof. Davis who as early as in 2007 refined the definition of *ecomuseum* as a *community driven heritage project that aids sustainable development*²¹.

In practice, *ecomuseum* stands for a shift of emphasis from the selectively constructed and objectively interpreted ‘collection of historic monuments’ onto subjective understanding of heritage, and handing over the initiative and main role in the field of creating and supporting ‘heritage projects’ to local communities, who are responsible for them, relatively to their specific situation (economic, organizational, professional, intellectual, etc.).

Transformation of the existential space calls for the maintenance of spatial order. The notion of spatial order, although much narrower than ‘spatial development’, refers directly to the topic of cultural heritage protection, as it is a form of creation of relations in the existential space of man that base the new *construction* and *reconstruction* of this space on the concept of creative continuation, compositional aesthetic harmony, and sustainable social development.

The principle of creative continuation and aesthetic composition of spatial forms was proposed by Juliusz Żórawski in his fundamental and still valid work “O budowie formy architektonicznej” (On the Construction of an Architectural Form). This distinguished Polish modernist architect and philosopher defined *the right of good continuation* there – so important for the sustainable development of civilization – in the context of an active and creative concept of the protection of monuments of architecture and urban planning based on the relations occurring between a spatial form and the background against which it is perceived.

The historic facts concerning the transformation of urbanized existential space, clearly depict man as an individual or a community in the state of permanent collective creation of the *image of the city*, and of its simultaneous individual and diversified perception²². One of distinguished artists and theoreticians from the 20th century, Aldo Rossi, defined this image as an integrated structure consisting of historic artefacts and

growaną strukturę złożoną z historycznych artefaktów i współczesnej architektury miasta²³ pozostającej w stałej ewolucji trwającą niezmiennie w czasoprzestrzeni i stanowiącej potwierdzenie „teorii ciągłości” Marcela Poete, dla którego trwałość miasta wynikała z trwałości jego budowli – fizycznie istniejących *bytów* – *znaków przeszłości*²⁴, stałej topografii i kontynuacji zasady jego rozplanowania.

Aldo Rossi przyjmuje, że procesy dynamicznego rozwoju miasta prowadzą także do ewolucji jego monumentów, które są nie tylko zachowywane, ale mają także zapewniony rozwój i kontynuację. Przeciwwstawia się on tzw. „kontekstualnej ochronie”, która wg niego może stać się przyczyną zahamowania rozwoju miasta. *Tak zwana kontekstualna ochrona ma taki związek z miastem jak zabalsamowane ciało świętego z historycznym wizerunkiem jego postaci*²⁵.

W ochronie dziedzictwa kulturowego integrowanego z przestrzenią egzystencjonalną człowieka niezbędna jest stała rozbudowa wiedzy i doskonalenie umiejętności, czyli ciągle poszukiwanie i kreowanie nowych narzędzi, technik i technologii pozwalających eliminować lub ograniczać procesy destrukcyjne, a także coraz bardziej precyzyjnie dokumentować różnorodną substancję składającą się na dziedzictwo.

PODSUMOWANIE

Relacja przeszłości transferowanej poprzez współczesność do przyszłości jest obecna od początków dziejów myśli ludzkiej, skoro już u Platona pojawia się pytanie o *arche*. Jak to ujął lapidarnie Stróżewski: *Początkiem filozofii jest filozofia początku. Stwierdzenie to jest prawdziwe zarówno w systematycznym jak i historycznym ujęciu filozofii. Zaczęła się ona rzeczywiście wtedy, gdy sformułowane zostało pytanie o to, co pierwsze – arche*²⁶.

Metafizyczne ujęcie pochodzące od św. Tomasza z Akwinu zakłada kreację świata poprzez akt twórczy pochodzący od Boga, który dokonał się jako *Creatio ex nihilo* dzięki dynamicznej mocy twórczej *De potentia Dei*. Ale wg św. Tomasza Bóg nigdy nie zakończył aktu tworzenia świata, ten proces trwa nadal, bo świat przestałby istnieć, gdyby Bóg przestał go tworzyć. Nawiązujemy często do św. Tomasza, bo jak uważa Tatarkiewicz czy Stróżewski, obok Hegla myśl akwizgrańczyka jest „szczytowym osiągnięciem europejskiej filozofii bytu”.

Rozważając problem ochrony dziedzictwa kulturowego dziś i jego miejsca we współczesnym świecie, nie możemy nie dostrzegać konfliktów, niepokojów, rozterek i wątpliwości, a nawet niebezpieczeństw, jakich nam współczesność nie oszczędza.

Przyjmując założenie, że rozwój naszej cywilizacji nie musi oznaczać zniszczenia tego dziedzictwa²⁷ i mając świadomość, że negatywne rezultaty w tym zakresie nie są nieuniknioną koniecznością, ale są wynikiem rezygnacyjnych postaw i konformizmu decyzyjnego²⁸ i nieznaną tego, co jest dziedzictwem, gdzie jest ono zlokalizowane i na czym polega tożsamość kulturowa.

the contemporary architecture of the city²³ in the state of constant evolution, invariably lasting in the space-time, and constituting a confirmation of the ‘theory of continuity’ of Marcel Poete, for whom the durability of a city resulted from the durability of its buildings, physically existing *beings* – *signs of the past*²⁴, the constant topography and continuation of the principle that governed its planning process.

Aldo Rossi assumes that the processes of the dynamic development of a city also lead to evolution of its monuments, which not only are preserved, but their development and continuation are secured. He opposes the so-called ‘contextual protection’, which in his opinion can become a cause of hindering the city development. *The so-called contextual protection exhibits the same connection with the city as an embalmed body of a saint with his historic image*²⁵.

In the protection of the cultural heritage integrated with the existential space of man it is necessary to maintain constant extension of knowledge and perfection of skills, that is constant search and creation of new tools, techniques and technologies allowing to eliminate or limit destructive processes, as well as more and more precisely document the diversified substance that constitutes the heritage.

SUMMARY

The relation of the past transferred by the present to the future has been present ever since the beginnings of the human thought, considering the fact that the question about *arche* appears already in Plato’s philosophy. As it was succinctly verbalized by Stróżewski, *The beginning of philosophy is the philosophy of the beginning. This statement is true in the systematic as well as historical approach to philosophy. Indeed, it did begin when the question about the first – arche – was formulated*²⁶.

A metaphysical approach derived from St. Thomas Aquinas assumes that the world was created through an act of creation coming from God, which was performed as *Creatio ex nihilo* owing to a dynamic creative power *De potentia Dei*. But, according to St. Thomas, God has never completed the act of creating the world, the process has been going on, otherwise the world would cease to exist if God stopped creating it. We often refer to St. Thomas because, according to Tatarkiewicz or Stróżewski, besides Hegel the thoughts of Aquinas are ‘the paramount achievement of European philosophy of being’.

When considering the problem of the cultural heritage protection today and its place in the contemporary world, we cannot help but notice the conflicts, unrest, dilemmas and doubts, and even dangers posed before us by the present reality.

Assuming that the development of our civilization does not have to be equivalent with the destruction of this heritage²⁷, and being aware of the fact that negative effects in this respect are not an unavoidable imperative, but result from an resignation attitude and conformism in decision making²⁸ and the lack of

W długofalowej i perspektywicznej polityce UE jest stale obecna problematyka regionalnej tożsamości kulturowej i paradygmat pełnej dostępności społeczeństw do własnego dziedzictwa. Ta problematyka nabiera szczególnego znaczenia w kontekście dynamicznego rozwoju, innowacyjności i aktywności gospodarczej różnego szczebla i o zróżnicowanej skali stwarzającej realne niebezpieczeństwa dla mało rozpoznanego, lub wciąż niedostępnego, lub niezidentyfikowanego dziedzictwa kulturowego na obszarach o dużym potencjale inwestycyjnym.

Kluczowym zagadnieniem w kształtowaniu postawy społeczeństwa w kontekście własnego dziedzictwa jest posiadanie i umiejętne stosowanie narzędzi służących do przekazywania informacji i wiedzy o najnowszych odkryciach w tej dziedzinie, oraz stwarzających możliwości stałego i bezpośredniego dostępu do dziedzictwa. Jest to jeden z podstawowych imperatywów polityki UE i krajów członkowskich²⁹.

Conservatio jako *continua creatio* nie może być zatem rozumiana jako zabieg techniczny czy technologiczny utwalający mniejszą lub większą część fizycznej materii, ale jako myśl, idea, pomysł na skuteczne utrwalanie i przekazywanie pamięci – konstrukcję mechanizmu transferu materii i ducha przeszłości do teraźniejszości i przyszłości. *Conservatio* nie polega na bezrefleksyjnym utrwalaniu dziedzictwa, ale na świadomej selekcji, wyborze i adaptacji wartości materialnych i niematerialnych oraz znaczeń rozpoznanych i możliwych do rozpoznania w przyszłości.

Biorąc pod uwagę ewolucję postrzegania *monumentu* od sakralizowanego jednostkowego eksponatu do dziedzictwa kulturowego traktowanego jako zintegrowany komponent przestrzeni egzystencjonalnej, na pytanie: czy ochrona dziedzictwa wyklucza kreację?, odpowiedź wypada jednoznacznie: kreacja rozumiana jako działanie zamierzone i przemyślane, oparte na wiedzy i „odpowiedzialnie” zdefiniowanych zasadach, podejmowane bez emocji i spontaniczności jest szansą na zachowanie Przeszłości w Przyszłości.

knowledge what is this heritage, where it is located and what cultural identity consists in.

In the long-term and far-reaching policy of the European Union the issues connected with the regional cultural identity and the paradigm of full accessibility of communities to their heritage is constantly present. These issues are granted a special meaning in the context of dynamic development, innovation and economic activity at various levels and in diversified scales, which may create a realistic threat for the cultural heritage in areas with a large investment potential which is still little known and not fully identified.

A key issue in programming the attitudes of the society in the context of their own heritage is having and skilful use of tools aiming at providing information and knowledge about the latest discoveries in this field, and offering a possibility of constant and direct access to heritage. It is one of the fundamental imperatives of the policy of EU and the Member States²⁹.

Therefore, *conservatio* as *continua creatio* cannot be understood as a technical or technological measure that helps to preserve a smaller or larger part of the physical matter, but as a thought, a concept, an idea for effective preservation and handing down to memory – construction of a mechanism of transferring the matter and spirit of the past to the present and the future. *Conservatio* does not consist in the incogitant preservation of heritage, but in a conscious selection, choice, and adaptation of material and immaterial assets and meanings, recognized or plausibly recognizable in the future.

Considering the evolution of perception of a *monument*, from a sanctified individual exhibit to cultural heritage approached as an integrated component of the existential space, the question whether the heritage protection excludes creation, should be explicitly answered that creation understood as an intended and well-thought-out measure, based on knowledge and ‘responsibly’ defined principles, undertaken without any emotions and spontaneity, is an opportunity to preserve the Past in the Future.

Translated by Iweta Kulczycka

¹ A. Kadłuczka, *Ortodoksyjna kreacja przestrzeni architektonicznej Podziemnego Muzeum Rynku Krakowskiego (Orthodox creation of architectural space in the Underground Museum of Market Square in Krakow)*, w: *Wiadomości Konserwatorskie*, s. 9–17, Nr 28, Wyd. SKZ, Warszawa 2010.

² M.C. Ghyka, *Złota liczba*, Kraków 2011, s. 133, por. także: J.S. Ackerman, *‘Ars Sine Scientia Nihil Est’ Gothic Theory of Architecture at the Cathedral of Milan* [w:] *The Art Bulletin*, Vol. 31, No. 2 (Jun., 1949), pp. 84–111.

³ E.H. Gombrich, *O Sztuce*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1997. Autor zwraca uwagę na paradoks istnienia awangardy w sztuce jako zjawiska przemijającego i ograniczonego do czasu, w którym nowe myśli i rozwiązania znajdowały coraz szersze uznanie i powszechne zastosowanie i które w końcu

postrzegano jako przestarzały dekadenski akademizm, stający się nieuchronnie przedmiotem pryncypialnej krytyki uprawianej przez nową awangardę.

⁴ Tematyka Sesji Konserwatorskiej „Między ortodoksją a kreacją. Dialog konserwatorsko-architektoniczny”, jaka odbyła się w Muzeum Etnograficznym w Warszawie w dniach 20–21 października 2010 r., dotyczyła kwestii podstawowych w zakresie naszego stosunku do przeszłości, jej miejsca w teraźniejszości i znaczenia dla przyszłości.

⁵ H.G. Gadamer, *Język i rozumienie*, Wydawnictwo ALETHEIA, Warszawa 2009, por. także omówienie dorobku myśli Gadamera w: A. Przyłębski, *Gadamer*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 2006.

- ⁶ Cyt. Za F. Mączyński, *John Ruskin: „Siedem lamp architektury”*, Architekt, R.4, Kraków 1904, s. 54.
- ⁷ L. Krzyżanowski, *Ochrona i konserwacja zabytków*, w: *Wstęp do historii sztuki*, T.1, *Przedmiot – metodologia – zawód*, P. Skubiszewski [red.], Warszawa 1973, s. 548.
- ⁸ M. Heidegger, *Co to jest metafizyka*, przekład S. Grygiel. Heidegger rozróżniał byt i bycie tego bytu i wyjaśnił, że byt ma wymiar skończony i *objawia się tylko w transcendencji bytu ludzkiego*.
- ⁹ J. Purchla, *W stronę ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce*, Zarządzenie Publiczne, R. 2010, nr 2 (12), s. 69–82, (tekst zamieszczony w nin. wydawnictwie): *Do tej pory dziedzictwo miało specjalny status. Było traktowane jako element przeszłości, który znalazł się w teraźniejszości, ale który w związku z tym wymaga odrębnego traktowania. Dzisiaj dziedzictwo należy do nas wszystkich, a dostęp do dziedzictwa to jedno z podstawowych praw człowieka. Dziedzictwo to przy tym nie tylko materialne dobra kultury, ale nasza pamięć i tożsamość. Tak znaczące przewartościowanie w traktowaniu dziedzictwa prowadzi do zmiany podstawowych pytań, przed którymi stają konserwatorzy. Dotychczasowe pytanie: Jak chronić zabytki?, przybrało postać: Jak należy zabytki przekształcać? Cel, którym kiedyś była ochrona wartości zabytkowych, zmienia się w inny – wykorzystanie wartości zabytkowych.*
- ¹⁰ H.G. Gadamer, *Teoria, etyka, edukacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.
- ¹¹ H.G. Gadamer, op. cit., s. 211.
- ¹² H.G. Gadamer, op. cit., s. 213–216.
- ¹³ H.G. Gadamer, op. cit., s. 217.
- ¹⁴ M. Porębski, *Ikonosfera*, PIW Warszawa 1972.
- ¹⁵ M. Porębski, op. cit.
- ¹⁶ J. Żórawski, *O budowie formy architektonicznej*, Arkady, Warszawa 1973.
- ¹⁷ R. Krier, *Architectural Composition*, Academy Edition, London 1988; por. także tegoż: *Town Spaces. Contemporary Interpretations in Traditional Urbanism*, Krier&Kohl Architects Ed., Basel – Berlin – Boston 2003.
- ¹⁸ J. Purchla, op. cit., s. 69–82.
- ¹⁹ F. Piontek, *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 w aspekcie spójności społeczno-gospodarczej i rozwiązań kryzysogennych*, w: *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, Wyd. Uniwersytet Rzeszowski, 2013, s. 7–26.
- ²⁰ T. Tołwiński, *Urbanistyka*, T. 1. *Budowa miasta w przeszłości*, Wyd. Trzaska, Ewert, Michalski, Warszawa 1948.
- ²¹ Prof. Peter Davies z Newcastle University, UK, rozwinął tę koncepcję definiując ją jako proces przekształceń zachodzący na danym obszarze w krajobrazie i środowisku z uwzględnieniem człowieka i jego kultury, jako czynników (elementów) lokalnego/regionalnego zrównoważonego rozwoju. W roku 2007 prof. Davies uściślił definicję *ecomuseum* jako sterowany przez lokalną społeczność „projekt dziedzictwa” zintegrowany z celami zrównoważonego rozwoju (*a community driven heritage project that aids sustainable development*).
- ²² K. Lynch, *Obraz miasta (The Image of the City)*, Wyd. Archivolta, 2011.
- ²³ A. Rossi, *The Architecture of the City*, Oppositions Books...
- ²⁴ H.G. Gadamer, *Teoria, etyka, edukacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008; por. także: A. Kadłuczka, *Czytanie i interpretacja znaków przeszłości, czyli: dlaczego, co i jak mamy chronić? (preliminaria)*, w: *Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska Karta Krakowska 2000 – 10 lat później*, praca zbiorowa pod red. naukową A. Kadłuczki, Monografia nr 400, seria Architektura, Wyd. PK, Kraków 2011.
- ²⁵ A. Rossi, op. cit.
- ²⁶ W. Stróżewski, *Istnienie i sens*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, s. 9; Stróżewski w tym miejscu powołuje się na Hegla, wg którego „To co jest pierwsze w nauce, musiało też historycznie okazać się pierwsze”, G.W.F. Hegel, *Nauka logiki*, op. cit., s. 103.
- ²⁷ *Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska Kraków 2000, Dziedzictwo Kulturowe fundamentem rozwoju cywilizacji*, 23–26 października 2000, materiały konferencyjne pod red. A. Kadłuczki, Wyd. IHAiKZ WAPK, Kraków 2000.
- ²⁸ Pogląd taki wyraził Roberto Pane na Konferencji Warszawskiej w 1957 roku; por. także: R. Pane, *Attualità e dialettica del restauro. Educazione all'arte, teoria della conservazione e del restauro dei monumenti*, a cura di Mauro Civita, Chieti, Mario Solfanelli, 1987.
- ²⁹ APPEAR Project (Accessibility Project Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archa-eological Remains) *public access to archeological sites in an urban context (sustainable preservation and enhancement of urban subsoil archaeological remains ... and to make them accessible to the general public)*, www.in-situ.be.

Streszczenie

Autor przedstawia pogląd o kreatywnym, twórczym charakterze ochrony (konserwacji) dziedzictwa, opartym nie tylko na dynamicznym postrzeganiu samej materii zabytkowej, ale przede wszystkim na nowym, ontologicznym statusie dziedzictwa, którego istotą jest holistyczna koncepcja ochrony dziedzictwa kulturowego. Uważa, że odpowiedzialna kreacja, jak ją nazywa „kreacja ortodoksyjna”, oparta na wiedzy i umiejętności, rozumiana jest nie tylko jako wysublimowany materialny wytwór myśli ludzkiej, ale także jako twórcza filozofia racjonalnego postępu i jest niezbędnym elementem ochrony dziedzictwa na wszystkich jej poziomach: politycznym i ekonomicznym, naukowo-badawczym i eksperckim, społecznym, estetycznym, realizacyjno-wykonawczym i eksploatacyjnym.

Abstract

The author presents the view of a creative character of heritage protection (conservation), based not only on the dynamic perception of the historic matter itself, but primarily on the new ontological status of heritage, the essence of which is a holistic concept of cultural heritage protection. He believes that responsible creation, or as he calls it “orthodox creation” based on knowledge and skill, is understood not only as a sublime material creation of human thought, but also as a creative philosophy of rational progress and is an indispensable element of heritage protection at all levels: political, economic, of scientific research, expert, social, aesthetic, of realisation-execution and exploitation.

Piotr Dobosz*

Paradygmat przyszłych zmian w systemie prawnej ochrony zabytków i opiece nad nimi w Polsce

Paradigm of future changes in the system of legal protection of monuments and care over them in Poland

Słowa kluczowe: model kumulacyjny, model funkcjonalny, porządek prawny

Key words: cumulative model, functional model, legislation

Przyjęty w Polsce prawny system ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest rozwiązaniem modelowym, który ze względu na zmieniającą się rzeczywistość społeczną, polityczną i gospodarczą powinien podlegać stałej optymalizacji. Funkcjonujący w Polsce model prawa ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wymaga nieodzownych i pilnych zmian. Zapobiegnie to procesowi jego dysfunkcyjności i archaizacji normatywnej. Tym samym uniemożliwi nadaniu paradygmatowi całego istniejącego systemu postaci skrajnie destruktywistycznej.

Z uwagi na czynniki temporalne, a także w perspektywie nieuniknionych modyfikacji systemu prawa ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, wskazać należy na ogólne i szczegółowe obszary problemowe oraz propozycje zmian prawodawczych. Zagadnienia te zostają ujęte w formie tez, a tym samym stopień ich szczegółowości jest zawężony.

I. Powszechnego uświadomienia, w tym przede wszystkim uświadomienia decydentom politycznym, wymaga okoliczność, że ochrona zabytków i opieka nad zabytkami to nie jest marginalna, pobocza i dalszorzędna materia, która w ramach państwa może być traktowana całkowicie odrębnie od systemu strukturalno-organizacyjnego władzy publicznej w państwie, obowiązującego w nim prawa, relacji wewnętrznych i międzynarodowych. Zabieg taki stałby w sprzeczności z prawno-doktrynalną wizją dobra wspólnego, państwa kooperującego, solidaryzmu społecznego i partycypacji

The legal system of the protection of monuments and care over them is a model solution which due to the constantly changing social, political, and economic reality should be optimized on a permanent basis. The model of the monument protection and care law requires inevitable and urgent amendments. It will prevent the process of its dysfunctionality and normative archaization, and in doing so it will render it impossible to grant the paradigm of the entire existing system with an extremely destructive form.

Owing to temporal factors, as well as in the perspective of inevitable modifications of the system of the monument protection and care law, general and detailed groups of issues should be defined, as well as proposals of relevant legislative changes. These issues shall be presented in the form of theses, therefore their level of detail is narrowed.

I. Raising common awareness, including most of all the awareness of political decision-makers, is necessary due to the fact that the protection of monuments and care over them is not a marginal, secondary and insignificant matter, which within the structures of the state can be treated totally separately from the structural and organizational system of public authority in the state, the law in force in this state, its internal and international relations. Such a measure would be contradictory with the legal and doctrinal vision of the common good, of the cooperating state, of the social solidarity

* prof. nadzw. dr hab., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie

* Associate Professor, Ph.D., Jagiellonian University in Cracow, State Higher Vocational School In Tarnów

Cytowanie / Citation: Dobosz P. Paradigm of future changes in the system of legal protection of monuments and care over them in Poland. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;44:78-84

Otrzymano / Received: 2015-10-27 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-19

doi:10.17425/WK44LEGALPROTECTION

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

społecznej. Ochrona i opieka nad zabytkami znajduje się w powiązaniu przyczynowo-skutkowym z innymi obszarami aktywności państwa, gdzie wzajemne korelacje mogą przyjmować postać sprzężeń zwrotnych.

II. W płaszczyźnie świadomości społecznej, jej indywidualnej percepcji i mentalności jednostek oraz całych grup społecznych, a następnie także w jej zwerbalizowanym wymiarze, problematyka ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wymaga zintegrowanego sposobu podejścia do niej w ramach kompleksowego ujmowania zadań państwa i sposobów jego funkcjonowania. Tym samym oczekiwać należy od władzy publicznej wszystkich poziomów jej funkcjonowania, że w etapach stanowienia i stosowania prawa, problematyka ta uzyska – wyższą od dotychczasowej – pozycję aksjologiczną, która przejawia się w nowych konkretnych systemowych rozwiązaniach prawnych.

III. Zdecydowanie donośnego wyartykułowania, adresowanego wobec reprezentantów władzy publicznej wszystkich poziomów jej funkcjonowania, wymaga wskazanie, że brak właściwych rozwiązań prawnych lub ich niemożliwość do zaakceptowania przez społeczeństwo obywatelskie mierna jakość przekłada się negatywnie, implikacyjnie destruktywistycznie na różne obszary funkcjonowania państwa i prawa, np. na szybkość, efektywność i racjonalność stosowania prawa przez administrację publiczną. Brak optymalizacji chociażby procedur administracyjnych pozornie tylko nie wpływa negatywnie na funkcjonowanie prawa ochrony i opieki nad zabytkami. W jej wymiarze empirycznym jest zupełnie odwrotnie.

IV. Przewartościowania wymaga zakorzeniony w świadomości decydentów politycznych „mit” o wyłącznie obciążającym dla budżetu publicznego charakterze finansowania działań wobec materialnych zabytków i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Finanse publiczne pozornie tylko obciążają wydatki na działania budowlane, restauracyjne, konserwatorskie i o innym charakterze (np. dopuszczalne modernizacje) przy zabytkach materialnych oraz na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W rzeczywistości stanowią one mechanizm prorozwojowy wobec innych sektorów, np. w zakresie rozwoju turystyki, zmniejszenia bezrobocia czy ożywienia gospodarczego, a nawet pośredniego wsparcia i odciążenia samorządu terytorialnego.

V. Brak w systemie podatkowym ulgi konserwatorsko-budowlano-restauratorskiej z tytułu wymaganych przez administrację konserwatorską prac przy zabytku rejestrowym jest niezrozumiały, społecznie szkodliwy, a prawnie i ekonomicznie wątpliwy oraz nieprzekonywający. Postulowana od lat ulga podatkowa nie jest przejawem nieodpowiedzialnego postulatu obniżania dochodów budżetu państwa. Stanowi raczej drogowskaz możliwości jego synergicznego wzbogacania. Sformalizowane i transparentne działania w zakresie dokumentowania wydatków na zakup środków konserwatorskich/restauratorskich/budowlanych i wykonywanych działań przy zabytkach uruchamiają dochody budżetu państwowego oraz spełniają funkcję wspomagającą stymulowa-

and social participation. Protection of monuments and care over them remains in a cause-and-effect relation with other area of the activity of the state, where mutual correlations may assume the form of feedback.

II. In the layer of the social awareness, its individual perception and mentality of individuals and entire social groups, and also in its verbalized dimension, the issues of the protection of monuments and care over them calls for an integrated way of approaching it within the scheme of a comprehensive definition of the tasks of the state and its operation. Therefore, public authority at all levels of its operation should be expected that at the stages of resolving and enforcing laws these issues will be granted an axiological position, higher than they have had so far, which will be manifest in new specific systematic legal solutions.

III. It needs to be clearly articulated and communicated to representatives of public authority at all levels of its operation that the lack of appropriate legal solutions, or their poor quality impossible to be accepted by a civil society, has a negative, plausibly destructive effect on various areas of the operation of the state and law, e.g. the speed, effectiveness and rationality of enforcing law by public administration. The lack of optimization of, for instance, administrative procedures, only seemingly does not have any negative effect on the enforcement of legal regulations pertaining to the protection of monuments and care over them. In its empirical dimension, it is quite the opposite.

IV. It is necessary to reevaluate the ‘myth’ enrooted in the consciousness of political decision-makers that the nature of financing activities towards tangible monuments and intangible cultural heritage is exclusively that of a burden for the state budget. Public finances only seemingly are encumbered with expenses on construction, restoration, conservation and other activities (e.g. admissible modernization) of tangible historic structures and for the benefit of intangible cultural heritage. In fact, they constitute a pro-growth mechanism for other sectors, e.g. in terms of the development of tourism, unemployment reduction, or economic revival, and even an indirect support and relief for local governments.

V. The lack of the conservation/construction/restoration relief in the taxation system due to the works required by the conservation services to be performed on a registered monument is incomprehensible, socially harmful, and doubtful and unconvincing in legal and economic terms. The tax relief, postulated for years now, is not an irresponsible demand leading to the decrease of the income of the state budget. It rather constitutes a symptom of possibilities of enriching it in a synergic manner. Formalized and transparent actions in terms of documenting expenses for the purchase of conservation/restoration/construction materials and the works performed on historic structures activate the income of the state budget, and fulfil the function that supports economy stimulation. Furthermore, they relieve the budget of the direct allocation of funds to works to be performed on historic structures.

nie pobudzania gospodarki. Ponadto odciążają budżet państwa od bezpośredniego wyasygnowania środków finansowych na prace przy zabytkach.

VI. Zachowuje aktualność propozycja utworzenia Funduszu Ochrony Zabytków, stanowiącego źródło finansowego wsparcia prac przy zabytkach i pomnikach historii. Rozwiązaniem alternatywnym lub równoległym byłoby wypracowanie systemu ulg podatkowych dla podmiotów angażujących środki finansowe w działania konserwatorskie i restauratorskie przy pomnikach historii i zarejestrowanych zabytkach.

VII. Widoczne „rozchwianie” systemu prawa ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, nie tyle zawinione przez inercję władzy publicznej lub jej błędne działania, co wynikające w jakimś stopniu z zobiektywizowanych czynników społeczno-ekonomicznych, wymaga: 1) bardzo poważnej debaty społecznej o drogach dalszej transformacji prawnego systemu ochrony zabytków, opieki nad zabytkami i muzealnictwa, czyli pewnych segmentów najszerszej pojmowanego dziedzictwa kulturowego. Niewątpliwie nie tak dawno zakończony I Kongres Muzealników Polskich i II Kongres Konserwatorów Zabytków stanowią istotny przejaw dialogu władzy publicznej oraz zainteresowanych środowisk o przyszłości prawa ochrony, opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym w Polsce; 2) mobilnego podejścia do zmian systemowych poprzez uwzględnianie zróżnicowanych kanałów dialogu społecznego, w tym także z wykorzystaniem elektronicznych mechanizmów sposobów komunikowania społecznego; 3) podjęcia działań rządowych, w szczególności w ministerstwie do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, mających na celu przygotowanie konkretnych systemowych zmian w Polsce w zakresie prawa ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; 4) jasno sprecyzowanego stanowiska czy dokonujemy dalszych fragmentarycznych (częstkowych) zmian w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, czy też nadszedł już czas, aby przygotować zupełnie nową regulację ustawową.

VIII. Środowiska zaangażowane na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce, działają permanentnie w poczuciu moralnej współodpowiedzialności za stan dziedzictwa kulturowego w Polsce i z tego powodu sytuują siebie apolitycznie oraz ponadpartyjnie, a także działają na rzecz konstruktywnego dialogu o optymalizacji polskiego prawa. Mając świadomość nieuchronności zmian z systemie ustrojowego, materialnego i procesowego prawa ochrony i opieki nad zabytkami, środowiska konserwatorskie wielokrotnie i jednoznacznie deklarowały swoje społeczne wsparcie dla racjonalnych i nowoczesnych zmian prawnych.

Celem logistycznego merytorycznego i strukturalno-organizacyjnego wsparcia w takich działaniach władzy publicznej, w tym w szczególności Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, rozważenia wymaga powołanie Zespołu Zadaniowego w Sprawie Reformy Zabytków i Opieki nad Zabytkami albo Komisji Reformy Prawa Ochrony Dziedzictwa Kulturowego w Polsce. W skład tego organu powinni wejść reprezentanci na-

VI. The proposal to establish a Monument Protection Fund, constituting the source of financial support for works to be performed on historic structures and monuments of history, remains legitimate. An alternative or parallel solution would be the development of a system of tax reliefs for entities allocating funds to conservation and restoration activities on monuments of history and registered monuments.

VII. The visible ‘shaken’ system of legal regulations pertaining to the protection of monuments and care over them, which results from objective social and economic factors rather than is caused by the inertia of the public authority or its erroneous actions, calls for: 1) a very serious social debate devoted to the paths of further transformations of the legal system of the protection of monuments, care over monuments and museology, that is certain segments of the cultural heritage grasped in the broadest sense. Undoubtedly, the recent 1st Congress of Polish Museologists and the 2nd Congress of Monument Conservators constitute a significant symptom of a dialogue between the public authority and the interested circles, about the future of the legal regulations pertaining to the protection of, care over and management of the cultural heritage in Poland; 2) a mobile approach to systemic changes by taking into account the diversity of channels of the social dialogue; 3) undertaking governmental activities, particularly at the ministry of culture and national heritage, aiming at the preparation of specific systemic changes in Poland in the field of the protection of monuments and care over them; 4) a clearly defined approach whether we introduce further fragmentary (partial) amendments in the Act dated 23 July 2013 on the Protection of Historic Monuments and Care of Historic Monuments, or perhaps the time has finally come to prepare a totally new statutory regulation.

VIII. Circles engaged in activities for the benefit of the protection of monuments and care over them in Poland, operate permanently with the feeling of co-responsibility for the condition of cultural heritage in Poland, and for this reason they think about themselves in apolitical and supra-party terms, as well as they operate for the benefit of a constructive dialogue devoted to the optimization of the Polish law. Being aware of the inevitability of changes in the ideological, material and process code of law pertaining to the protection of monuments and care over them, conservation circles have repeatedly and clearly declared their social support for rational and modern legal changes.

The goal of the logistic, professional, structural and organizational support for such activities of the public authority, with the Ministry of Culture and National Heritage in particular, the concept of establishing a Work Group of the Reform of Monuments and Care over Monuments, or a Committee of the Reform of the Cultural Heritage Protection Law in Poland, should be considered. This body should consist of representatives of the highest and central bodies of the governmental administration, all-Poland’s organizations of local gov-

czelnych i centralnych organów administracji rządowej, ogólnopolskich organizacji samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i innych wyspecjalizowanych podmiotów prawa oraz eksperci. Jego zadaniem powinno być opracowanie „Konspektu modelowych systemowych zmian w ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w Polsce”, który byłby materiałem wyjściowym dla dalszych działań władzy publicznej. Wykorzystując społeczny potencjał podmiotów zaangażowanych w prace zespołu zadaniowego, celem skrócenia ścieżki kontaktów środowiskowych, mobilny Zespół powinien posiadać w trakcie prowadzonych prac możliwość bezpośredniego elektronicznego kontaktu z zainteresowanymi środowiskami, instytucjami i osobami fizycznymi.

IX. W zakresie wydatkowania środków publicznych na ochronę zabytków, biorąc pod uwagę nakłady innych państw na tę sferę w stosunku do PKB na jednego mieszkańca, należy dążyć do zmniejszenia niekorzystnego dystansu w tym zakresie.

X. Aktualnym problemem jest kształt ustrojowy administracji konserwatorskiej w Polsce. Model, w którym wojewódzcy konserwatorzy zabytków pozostają w układzie zespolenia z wojewodami, wymaga rzetelnego audytu w zakresie ustalenia rzeczywistego bilansu zysków i strat takiego rozwiązania w stosunku do modelu państwowego urzędu konserwatorskiego w układzie administracji rządowej niezespolonej. Wielokrotnie postulowane „odzespolenie” wojewódzkich konserwatorów zabytków powinno zostać poddane ocenie przez pryzmat potencjalnej „sterowności” i efektywności działania ustrojowo niezespolonych wojewódzkich konserwatorów zabytków. Z wielu płaszczyzn odniesienia rozwiązanie to wydaje się przyjmować wymiar najbardziej racjonalny.

XI. Z uwagi na postulowane zmiany prawa samorządu terytorialnego należałoby w płaszczyźnie ustrojowo-prawnej przygotować koncepcyjne założenia przebudowy rządowej i samorządowej administracji konserwatorskiej. Ewentualne zmiany w ustawodawstwie związane są z faktem dostrzegalnej dysfunkcyjności samorządu terytorialnego. Przy jego tworzeniu pominięto bowiem gminy aglomeracyjne i metropolitarne. Model samorządu terytorialnego został zbudowany z myślą o gminach małych. Jest to zagadnienie futurystyczne, które nie powinno zniknąć z horyzontów naszych zainteresowań.

XII. Dylematem praktycznym jest problem realizacji zadań administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi. Nie można przyjąć całkowicie liberalnego i „wolnorynkowego” modelu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W szerszym stopniu można wykorzystywać jednak: a) decentralizację ustrojową realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony zabytków przez organizacje o charakterze non profit; b) prywatyzację zadań publicznych ale bez prywatyzacji publicznej funkcji ochrony zabytków.

XIII. Model interwencjonizmu państwowego w ochronie zabytków nie jest sprzeczny z istotą demokratycznego państwa prawnego. Wymaga jednak

ernments, non-governmental organization, and other specialized entities of law, as well as experts. Its task should be to develop the “Draft of Model Systemic Changes in the Protection of Historic Monuments and Care of Historic Monuments in Poland”, which would be a starting material for further measures to be undertaken by the public authority. Benefitting from the social potential of the entities engaged in the works of the work group, in order to shorten the paths of professional contacts, the mobile Group should have a possibility of a direct digital contact with the interested circles, institutions, and natural persons during the works performed by it.

IX. In terms of allocating public funds to the monument protection, considering the outlays of other countries to this sector compared to GDP per capita, we should strive to reduce the unfavourable distance in this respect.

X. A legitimate problem is the political form of the conservation services in Poland. The model in which provincial monument conservation officers remain in the combined system with province governors calls for a reliable audit in terms of defining an actual profit and loss account of such a solution towards a model of a state conservation office in the system of the non-combined governmental administration. The departure from the combined system in which provincial conservation officers operate, postulated repeatedly, should be evaluated in light of the potential controllability and effectiveness of operation of non-combined provincial monument conservation officers. From many points of reference, this solution seems to be assuming the most rational dimension.

XI. Due to the postulated changes in the local government law, in the political and legal layer conceptual assumptions should be drawn up concerning the reconstruction of the governmental and local governmental conservation services. Changes in the legislation in this respect, if any, are connected with the perceivable dysfunction of local governments. When they were established, agglomeration and metropolitan municipalities were disregarded. The model of local government was constructed with small communes on mind. It is a futuristic issue, which should not disappear from the horizon of our interests.

XII. The problem of the execution of tasks of the public administration in terms of the protection of monuments and care over them is a practical dilemma. A totally liberal and ‘free-market’ model of protection of monuments and care over monuments cannot be adopted. To a greater extent, however, the following could be used: a) political decentralization of the execution of public tasks in terms of monuments protection via non-profit organizations; b) privatization of public tasks, but without privatization of the public function of monuments protection.

XIII. The model of state interventionism in the protection of monuments is not contradictory to the essence of a democratic state of law. Nevertheless, it

odpowiedzialnego stosowania. Teza ta odnosi się do policyjnych funkcji państwa i jego administracji publicznej, działań reglamentacyjnych podejmowanych w niezbędnym zakresie w odniesieniu do np. wywozu i wwozu dóbr kultury oraz mechanizmów wsparcia finansowego i rzeczowego badań a także prac konserwatorskich.

XIV. Istniejący model ochrony zabytków wymaga przekształcenia w stronę sprawiedliwego i ekwiwalentnego rozłożenia uprawnień i obowiązków właścicieli obiektów zabytkowych. Jeżeli rzecz stanowiąca własność podmiotów prawa prywatnego, którą aksjologicznie (a w niektórych państwach także prawnie) traktujemy jako „rzecz publiczną”, powoduje zwiększony zakres obowiązków prawnych jej prywatnego właściciela, to wymagają one częściowego, a niekiedy wręcz całkowitego zrekompensowania publicznego/państwowego. Model, który można określić jako niesprawiedliwy etycznie i prawnie, przyjmuje postać: twój prywatny zabytek – nasze dobro publiczne – twoje zwiększone obowiązki i spotęgowane nakłady – nasz maksymalny interwencjonizm państwowy, ale zminimalizowana: partycypacja finansowa i merytoryczna państwa oraz zawężona odpowiedzialność państwa i jego organów. W ostatnich latach dostrzegalne są symptomy odchodzenia od tego modelu, ale w stopniu nieodpowiadającym oczekiwaniom społecznym.

XV. W zakresie realizacji celów i zadań w obrębie ochrony zabytków konieczne jest odzwierciedlenie w ustawodawstwie i praktyce jego stosowania przemodelowanego doktrynalnie sposobu kształtowania mechanizmów ochronnych wobec zabytków. Model interwencjonizmu, reglamentacji i wszelkich innych przejawów działań policyjnych odniesiony do zabytków wymaga zawężenia do niezbędnego minimum, na rzecz działań o charakterze niewładczym i partycypacyjnym oraz działań specjalistycznych o profilu managerskim, w zakresie umiejętności zarządzania w kulturze. Współczesne prawidłowe zarządzania w kulturze dostrzega w niej kapitał ekonomiczny, przy czym zarządzanie to – chociaż uwzględnia aspekty ekonomiczne – podporządkowane jest w nieodzownym zakresie celom i zadaniom kultury (jak np. prawodawstwie niemieckim dotyczącym fundacji publicznych ochrony zabytków).

XVI. Na poziomie strategicznym rozważenia wymaga kształt modelu prawnej ochrony, opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym. Pytanie zasadnicze sprowadza się do możliwości przyjęcia dwóch odmiennych modeli kształtowania porządku prawnego względem zabytków i innych przejawów dziedzictwa kulturowego.

Model pierwszy ma charakter kumulatywny, kompleksowo traktujący różne segmenty ochrony dziedzictwa kulturowego z jednoczesnym uwzględnieniem ich merytorycznej specyfiki i odrębnego charakteru, a zarazem kodyfikujący odnoszące się do niego ustawodawstwo. Model ten nie tyle akcentuje bardziej formalny niż materialny aspekt ujęcia materii składającej się na dziedzictwo kulturowe, co stanowi najnowszy wyraz współczesnego sposobu ujmowania tego zagadnienia w ustawodawstwie państwowym (Francja, Ukraina). Jest

requires responsible application. This thesis refers to police functions of the state and its public administration, regulatory activities undertaken in the necessary scope towards e.g. export and import of assets of culture, and mechanisms of a financial and material support for conservation research and works.

XIV. The existing model of the monument protection needs to be transformed towards a just and equivalent distribution of rights and obligations of owners of historic structures. If an item which is owned by private law entities, which we axiologically (and in some states also legally) treat as ‘a public item’, increases the scope of legal responsibilities of its private owner, this calls for a partial, and at times even total, public / state compensation. The model which could be defined as unjust in ethical and legal terms assumes the following form: your private profit – our public good – your increased obligations and outlays – our maximum state interventionism, but minimized financial and professional participation of the state and narrowed responsibility of the state and its institutions. Over the last years symptoms of departing from this model are visible, but to an extent that does not correspond to the social expectations.

XV. In terms of the execution of goals and tasks in the field of the monument protection it is necessary to reflect the remodelled manner of establishing protective mechanisms towards historic structures in legislation and the practice of its enforcement. The model of interventionism, regulation, and all other symptoms of police activities referring to historic structures needs to be narrowed to a minimum level, for the benefit of activities of a non-imperious and participating nature, and specialist actions of a managerial profile, in the scope of management in culture. The contemporary correct management in culture notices an economic capital in it, whereas this management – although it takes economic aspects into account – is subordinated to the purposes and tasks of culture to a necessary extent (like e.g. in the German legislation pertaining to public foundations of the monument protection).

XVI. At the strategic level, the form of the model of legal protection, care and management of cultural heritage needs to be considered. The basic question boils down to the possibility of adopting two different models of establishing legal order towards historic structures and other manifestations of cultural heritage.

The first model is of a cumulative character; it comprehensively treats various segments of the protection of the cultural heritage, simultaneously taking into account their essential specificity and separate character, and codifying the legislation that pertains to it. This model does not so much as emphasizes a more formal than material aspect of grasping the matter that constitutes cultural heritage, but constitutes the latest expression of the contemporary way of grasping this issue in the state legislation (France, Ukraine). Therefore, it is an expression of perceiving cultural heritage in a broad and comprehensive way within

więc wyrazem postrzegania dziedzictwa kulturowego w sposób szeroki i kompleksowy w ramach skodyfikowanego modelu ochrony i zarządzania zintegrowanym dziedzictwem kulturowym.

Model drugi ma charakter funkcjonalny, w ramach którego postrzegamy różne segmenty ochrony dziedzictwa kulturowego z jednoczesnym uwzględnieniem ich merytorycznej specyfiki i odrębnego charakteru, bez uciekania się do kodyfikowania odnoszącego się do niego ustawodawstwa. Model ten akcentuje bardziej materialny wymiar ujęcia materii składającej się na dziedzictwo niż jej aspekt formalny. Jest zarazem wyrazem współczesnego postrzegania dziedzictwa kulturowego w sposób szeroki i kompleksowy, ale w ramach nieskodyfikowanego modelu ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Niezależnie od przyjętego modelu regulacji ustawowej w zakresie ochrony zabytków, z uwagi na poszerzenie przedmiotu ochrony o m.in. wartości niematerialne, pojęciem doktrynalnym coraz częściej stosowanym w środowiskach zainteresowanych tą problematyką jest termin „dziedzictwo kulturowe”/„dziedzictwo kultury”/„dziedzictwo kulturalne”. Ze względu na to, że pojęcie to stało się pojęciem prawnym i jest zawarte w wiążącym Polskę prawodawstwie międzynarodowym nieuchronnie jest wprowadzenie go do polskiego systemu ustawodawstwa.

XVII. W odniesieniu do polskiego systemu prawnego zasadne jest wprowadzenie mechanizmu prawnego wspierającego prywatne kolekcjonerstwo, ale umożliwiającego zarazem nabycie na zasadzie pierwokupu za cenę rynkową całej kolekcji lub poszczególnych jej składników na rzecz Skarbu Państwa, gminy lub wskazanych instytucji publicznych wówczas, gdy właściciel zarejestrowanej kolekcji zamierza ją sprzedać. Mechanizm ten umożliwiłby włączanie do zbiorów publicznych cennych kulturowo zasobów kolekcjonerskich i uniemożliwił – często bezpowrotnie – ich rozproszenie, a nawet przemieszczenie z terytorium Polski.

Jednocześnie w ramach wsparcia działań kolekcjonerskich rozważenia wymaga wprowadzenie instytucji pierwszeństwa nabycia kolekcjonerskiego, jako prawa wtórnego i ustępującego prawu pierwokupu przysługującego instytucji publicznej. W wypadku złożenia oświadczeń w tym zakresie przez więcej niż jednego kolekcjonera zarejestrowanej kolekcji, zamieszkałych na obszarze jednej gminy, tego samego powiatu lub województwa albo w kilku województwach, osobę kolekcjonera uprawnionego do skorzystania z prawa pierwszeństwa nabycia kolekcjonerskiego wskazywałby odpowiednio: wojewódzki konserwator zabytków lub minister do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w wypadku gdyby przedmiot miał wchodzić w skład kolekcji wpisanej do rejestru zabytków, a w dalszej kolejności odpowiednio wójt/burmistrz/prezydent miasta, starosta lub marszałek województwa, na obszarze których zamieszkuje lub ma miejsce siedzibę podmiot posiadający tytuł własności do kolekcji zarejestrowanej. W hierarchii podmiotów uprawnionych do

the framework of a codified model of protection and management of integrated cultural heritage.

The second model is functional in character; within its framework we perceive various segments of the protection of cultural heritage, simultaneously taking into account their specificity and separate nature, without resorting to codifying the legislation that pertains to it. This model emphasized a more material dimension of grasping matter that constitutes cultural heritage than its formal aspects. At the same time, it is an expression of the contemporary perception of cultural heritage in a broad and comprehensive way, but within the scheme of an uncodified model of the protection and management of the cultural heritage.

Irrespective of the adopted model of the statutory regulation in the subject of the monument protection, due to extending the scope of the protection by e.g. intangible assets, a doctrinal term that is more and more frequently used in circles interested in this subject is the term ‘cultural heritage’/‘heritage of culture’. Due to the fact that this term has become a legal term and is contained in the international legislation that is binding for Poland as well, its introduction to the Polish legislation system is inevitable.

XVII. With reference to the Polish legal system, it is legitimate to introduce a legal mechanism supporting private collecting, but at the same time allowing to purchase an entire collection or its individual components using the pre-emptive right for a market price for the benefit of the State Treasury, a commune or specific public institutions, if and when the owner of the registered collection wishes to sell it. This mechanism would allow to incorporate culturally valuable collections to the public domain, and would render it impossible to have them dispersed, often irreversibly, and even taken away from the territory of Poland.

Simultaneously, within the scheme of supporting private collecting, it is necessary to consider the institution of the preference right in the subject of purchasing the collections, as a secondary right towards the pre-emptive right to which a public institution would be entitled. If declarations in this respect are filed by more than one collector of a registered collection, resident within the territory of one commune / municipality, the same county or province, or in several provinces, the collector entitled to execute the preference right to purchase the collection would be indicated, respectively, by: the provincial monument conservation officer or minister of culture and protection of the national heritage, if the subject is part of a collection entered to a register of monuments, and further on by, respectively: provost/mayor, county officer or province marshal with the jurisdiction over the area where the entity holding the ownership right to the registered collection resides or has its registered office. In the hierarchy of entities entitled to exercise the pre-emptive right and the collector’s preference right, the collector possessing the *ex lege* ownership title would concede in case of a concurrence of the rights referred

skorzystania z prawa pierwokupu i kolekcjonerskiego prawa pierwszeństwa kolekcjoner dysponujący tytułem prawnym własności *ex lege* ustępowałby w wypadku zbiegu powyższych praw nie tylko wybranym muzeum, bibliotekom i archiwom publicznym, ale w ogóle wszelkim publicznym muzeom, bibliotekom i archiwom. Posiadałby natomiast uprzywilejowaną pozycję przed niekolekcjonerami, z zastrzeżeniem wyjątku wobec osoby, która nabywa określony przedmiot w celu przekazania go na własność muzeum, bibliotece lub archiwom publicznym, a akt woli przyjmowałby formę kwalifikowaną, był złożony na piśmie przed dokonaniem zakupu i skutkował z mocy ustawy z chwilą zapłaty za określony przedmiot przejściem prawa własności na wskazaną uprzywilejowaną instytucję publiczną, pod warunkiem że złożyła ona uprzednio oświadczenie o gotowości przyjęcia od fundatora wskazanego daru.

W ramach innych postulowanych w tym zakresie zmian prawodawczych rozważenia wymagałoby m.in.:

- wprowadzenie zwolnienia podatkowego nabycia w drodze spadku kolekcji wpisanych do rejestru zabytków lub zarejestrowanych kolekcji współczesnych, a także kolekcji niezarejestrowanych użyzycznych muzeum publicznemu, archiwum państwowemu/narodowemu, bibliotece publicznej w celach naukowych lub wystawienniczych na okres nie krótszy niż dwa lata; zwolnienia te stosowane byłyby, jeżeli w chwili nabycia nabywca posiadał obywatelstwo polskie lub obywatelstwo jednego z państw członkowskich Unii Europejskiej lub państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym albo miał miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub na terytorium takiego państwa;
- wprowadzenie odpisu podatkowego dla osób i instytucji finansujących nabycie określonych rzeczy mających znaczenie dla dziedzictwa kulturalnego, włączanych do kolekcji zarejestrowanych lub przekazywanych na własność muzeum publicznemu, archiwum państwowemu lub bibliotece publicznej.

to above, not only to selected museums, libraries and public archives, but all public museums, libraries and archives in general. The collector, however, would enjoy a privileged position before non-collectors, with the reservation for a person who purchases a specific item in order to hand it over to a museum, library or public archives, and the act of will would have a qualified form, made in writing prior to the purchase, and would result by virtue of law in the transfer of the ownership title onto an appointed privileged public institution as of the moment of payment, provided that the entity has filed a declaration about its readiness to accept the specific gift from its founder.

In terms of other postulated legislative changes in this respect, the following should be considered:

- introduction of a tax exemption for the acquisition by inheritance of collections entered in the register of monuments or registered contemporary collections, as well as unregistered collections lent to a public museum, state/national archives, a public library for scientific or exhibitory purposes for a period not shorter than two years; these exemptions would be applied if as of acquisition, the purchaser was a Polish citizen or a citizen of one of the EU Member States or EFTA (European Free Trade Association) Member States – parties to an agreement on the European Economic Area, or had his/her residence within the territory of the Republic of Poland or within the territory of such a state;
- introduction of a tax deduction for persons and institutions financing the purchase of specific items which are significant for cultural heritage, included in registered collections, or handed over to a public museum, state archives or a public library.

Translated by Iweta Kulczycka

Streszczenie

Autor kreśli dwa możliwe, ale odmienne modele kształtowania porządku prawnego względem zabytków i innych przejawów dziedzictwa kulturowego. Analizuje w tym względzie doświadczenia innych krajów europejskich i rozważa: model kumulatywny, akcentujący bardziej formalny niż materialny aspekt ujęcia materii składającej się na dziedzictwo kulturowe, oraz model funkcjonalny, akcentujący bardziej materialny wymiar tej materii. Uważa, że niezbędne są istotne zmiany w polskim systemie prawnej ochrony zabytków i opiece nad zabytkami oparcie ich na prawodawstwie międzynarodowym przystosowanym do polskiego systemu ustawodawstwa.

Abstract

The author sketches two possible though different models of shaping the legislation concerning monuments and other manifestations of cultural heritage. He analyses experiences of other European countries in this respect and considers: the cumulative model stressing the more formal than material aspect of the matter making up the cultural heritage, and the functional model highlighting the more material dimension of the matter. He believes that significant changes in the Polish system of legal protection and preservation of monuments are indispensable, as well as basing them on international law adjusted to the Polish legal system.

Andrzej Gaczol*

Pomiędzy zasadą *primum non nocere* a ideą integracji dziedzictwa „przeszłość w przyszłości” Piero Gazzoli. Polityka kształtowania zasad niezbędnej interwencji konserwatorskiej

Between the *primum non nocere* principle and the concept of heritage intergation. 'The past in the future' Piero Gazzola policy of establishing the principles of necessary conservation interventions

Słowa kluczowe: Piero Gazzola, znaczenie dziedzictwa kulturowego we współczesnym świecie, aksjologiczne problemy ochrony, dialog drogą kompromisu, pakt dla ochrony zabytków

Key words: Piero Gazzola, meaning of cultural heritage in the modern world, axiological issues of protection, dialogue as a path of compromise, pact for monument protection

WPROWADZENIE

Podstawowe założenia teoretyczne ochrony i konserwacji zabytków ukształtowały się w wieku XIX i pierwszej połowie XX wieku i były następstwem refleksji nad ówczesnym postrzeganiem „monumentów historycznych” oraz wyrazem aktualnych tendencji w procesie rozwoju nauk historycznych. Początkowo przyjęte powszechnie w Europie poglądy oscylowały pomiędzy purystyczną restauracją w stylu „naukowym” (Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc) a romantyzmem rozsypujących się ruin i zasadą nieinterwencjonizmu (John Ruskin)¹. Znaczącym wydarzeniem w procesie kształtowania doktryn konserwatorskich była publikacja w 1903 r. rozważań Aloisa Riegla, wybitnego austriackiego historyka sztuki i klasyka konserwatorstwa pt. *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*². Przełomem dla późniejszego rozwoju teoretycznej myśli konserwatorskiej okazało się przeniesienie przez Riegla oraz jego ucznia i następcę Maksa Dvořáka zainteresowań z przedmiotu na podmiot działalności konserwatorskiej. Przyczyniło się to niewątpliwie do

INTRODUCTION

The fundamental theoretical assumptions of the protection and conservation of historic structures were formulated in the 19th century and the first half of the 20th century, and they were a consequence of a reflection on the then perception of ‘historic monuments’ and an expression of current tendencies in the process of development of historic sciences. The views initially commonly adopted in Europe oscillated between a purist restoration in a ‘scientific’ style (Eugène Emmanuel Violler-le-Duc), and the romanticism of ruins falling apart and the principle of non-interventionism (John Ruskin)¹. An important event in the process of formulating of the conservation doctrines was the publication in 1903 of the contemplations of Alois Riegl, a distinguished Austrian art historian and classic of conservation, entitled *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*². A breakthrough for the subsequent development of the theoretical conservation thought proved to be the shift of interest by Riegl and his disciple and successor, from the object to the subject

* dr hab. inż. arch., Politechnika Krakowska

* Ph.D. Eng. Arch., Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Gaczol A Between the *primum non nocere* principle and the concept of heritage intergation. 'The past in the future' Piero Gazzola policy of establishing the principles of necessary conservation interventions. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;44:85-97

Otrzymano / Received: 2015-10-28 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-21

doi:10.17425/WK44NONOCERE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

powstania koncepcji ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, które nadal uznawane są za wiodące³.

Konieczność odbudowy ruin i usunięcia uszkodzeń dokonanych w zabytkowej substancji obiektów w czasie trwania I wojny światowej, a także mozolny proces tworzenia w całej Europie służb konserwatorskich odpowiedzialnych za ochronę nienaruszonych zabytków oraz za trudny wybór odpowiednich postępowań restauratorskich lub rekonstrukcyjnych, doprowadziły w środowisku konserwatorskim do prób nawiązania stałej współpracy międzynarodowej. Sądzono, że podczas podjętej współpracy będzie możliwe ustalenie wspólnych zasad postępowania. Po raz pierwszy podjęto taką próbę na Kongresie w Atenach w ostatnich dniach października 1931 r. Kongres został zwołany przez Międzynarodowe Biuro Muzeów przy Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej, która była organem Ligi Narodów. Postanowienia końcowe Konferencji, zwane „Deklaracją” lub „Kartą Ateńską”, były adresowane – po raz pierwszy i ostatni – wprost do rządów państw, w ówczesnej sytuacji do członków Ligi Narodów⁴. Podkreślono w nich między innymi konieczność uwzględniania interesu społecznego w ustawodawstwie dotyczącym zabytków i właściwego ich użytkowania. Zaapelowano o respektowanie dzieł historycznych i artystycznych z przeszłości przy zachowaniu stylu każdej z epok oraz zwrócono szczególną uwagę na obowiązek *przyczyniania dzieci i młodzieży do wielkiego zainteresowania ochroną świadectw każdej cywilizacji*⁵.

Po tragicznych wydarzeniach II wojny światowej pierwszym ważnym spotkaniem środowiska konserwatorskiego był I Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w 1957 r. w Paryżu i stąd zwany Kongresem Paryskim. Kongres został zorganizowany przez Związek Architektów Konserwatorów Zabytków Francji. *Pomimo wielkiego rozmachu organizacyjnego, interesującej wymiany myśli konserwatorskiej oraz prezentacji wielu szkód w dziedzictwie kulturowym Europy i metod ich usuwania* – jak pisał Alfred Majewski, jeden z uczestników Kongresu – *nie przyniósł on jednak trwałych instytucjonalnych skutków dla świata konserwatorskiego*⁶.

Dopiero na II Międzynarodowym Kongresie Architektów i Techników Zabytków obradującym w 1964 r. w Wenecji została uchwalona Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych, tzw. *Karta Wenecka*. Zawarto w niej ustalone w wyniku dyskusji i postulowane do stosowania podstawowe zasady ochrony zabytków oraz założenia działalności konserwatorskiej. Zapisy te zostały sformułowane w oparciu o doświadczenia ekspertów przede wszystkim europejskich i były odbiciem ówczesnego układu społeczno-politycznego oraz odpowiadającej mu pozornie stabilnej sytuacji podziału stref wpływów i zakończenia okresu wychodzenia z ran powojennych na kontynencie europejskim⁷.

Część środowiska konserwatorskiego od chwili redakcji weneckiego dokumentu była świadoma jego ograniczoności, o czym świadczy zapis w preambule, że zasady ustalono wspólnie, ale *przy całkowitym pozostawie-*

of conservation activities. It undoubtedly contributed to the establishment of the concepts of the protection of and care over cultural heritage, which are still recognized as the leading ones³.

The need to reconstruct the ruins and eliminate the damage of the historic substance of structures during the World War I, as well as the laborious process of creating of the conservation services in Europe, responsible for the protection of undamaged historic structures and for the difficult choice of appropriate restoration or reconstruction measures, led to attempts at establishing international cooperation in the conservation circles. It was believed that within the scheme of the cooperation it would be possible to define common principles of conduct. For the first time such an attempt was made at the Congress in Athens during the last days of October, 1931. The Congress had been convened by the International Museum Office at the International Commission on Intellectual Cooperation, which was an organ of the League of Nations. The final provisions of the Conference, referred to as the ‘Declaration’ or ‘Charter of Athens’, were addressed – for the first and last time – directly to governments of states, in the then reality to members of the League of Nations⁴. The provisions emphasized – without limitations – the need to take the social interest into account in the legislation pertaining to monuments and their appropriate use. They called for respecting historic and artistic works from the past, maintaining the style of each of the epochs, and special attention was turned to the obligation of *each them to take a greater and more general interest in the protection of these concrete testimonies of all ages of civilization*⁵.

After the tragic events of the World War II, the first important meeting of the conservation circles was the 1st International Congress of Architects and Specialists of Historic Buildings in 1957 held in Paris, and hence referred to as the Paris Congress. The Congress was organized by the Association of Architects Historic Monuments Conservators of France. *Despite a great swing of the organization of the congress, an interesting exchange of the conservation thought, and presentation of many damages in the cultural heritage of Europe and methods of eliminating them*, as Alfred Majewski, one of the Congress participants, wrote, *‘it did not bring any institutional effects for the world of the monument conservation*⁶.

Only at the 2nd International Congress of Architects and Specialists of Historic Buildings, convened in 1964 in Venice, an International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, the so-called *Venice Charter*, was resolved. It contained the basic principles of the protection of monuments and the assumptions of conservation activities, defined as a result of discussions and postulated to be applied. These provisions were formulated on the basis of the experience of experts, most of all European ones, and constituted a reflection of the then socio-political system and the seemingly stable situation of the distribution of zone of influence corresponding to it, as well as the completion of the period of recovering from the post-war wounds on the European continent⁷.

niu każdemu narodowi troski o zapewnienie ich zastosowania w ramach jego własnej kultury i rodzimych tradycji⁸. Pomimo takiego zapisu przyjęte w *Karcie Weneckiej* zasady od początku wywoływały skrajne opinie, a powoływanie się na przyjęte w niej zapisy prowadziło i często nadal prowadzi do nieporozumień i sporów⁹. Jednakże, gdy na VI Zgromadzeniu Generalnym ICOMOS w Rzymie w 1981 r. zaproponowano modyfikacje Karty poprzez dodanie nowych paragrafów do niektórych artykułów, zmian tych nie dokonano. Postanowiono wówczas, że pierwotny tekst weneckiego dokumentu nie będzie modyfikowany i należy go traktować jako świadectwo epoki¹⁰.

W 2000 roku przyjęto w Krakowie, który wówczas był stolicą kulturalną Europy, dokument zwany *Kartą Krakowską 2000*, definiującą podstawowe cele, metody i środki, służące ochronie dziedzictwa architektonicznego w czasach współczesnych¹¹. Myślą przewodnią *Karty Krakowskiej*, której przyjęcie poprzedzono trzyletnim okresem przygotowań i dyskusji w gronie ekspertów, zakończonych podczas obradującej w Krakowie Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej, było przekonanie, że „dziedzictwo historyczne może być fundamentem nowoczesnej cywilizacji”¹². Należy jednakże zaznaczyć, że zapisy *Karty Krakowskiej 2000*, a także późniejszej *Rezolucji I Kongresu Konserwatorów Polskich z 2005 r.* nie odnosiły się wprost do zapisów dotyczących zasad postępowania konserwatorskiego zawartych w *Karcie Weneckiej*¹³.

IDEA ZINTEGROWANIA PRZESZŁOŚCI W PRZYSZŁOŚCI W KONCEPCJACH PIERO GAZZOLI

Jednym z pierwszych, którzy dostrzegli niedoskonałości *Karty Weneckiej*, był Piero Gazzola (1908–1979), jeden z jej głównych inicjatorów i współautorów, wybitny włoski historyk architektury urodzony w Piacenzie, absolwent Politechniki i Uniwersytetu w Mediolanie, wykładowca akademicki oraz konserwator zabytków i zespołów zabytkowych¹⁴. O dynamicznym podejściu Gazzoli do form ochrony zabytków świadczą słowa, które wypowiedział po roku od uchwalenia *Karty*, podczas pobytu w Warszawie 21 czerwca 1965 roku: *Trzeba, aby bardziej rozpowszechniła się świadomość, że szacunek dla zabytków nie jest jedynie wyrazem nostalgii wobec przeszłości, lecz pozyskaniem świadomości nowoczesnej określonej historycznie, która wykracza poza jednostkowe pojęcie zabytku, aby znaleźć wyraz w urbanistyce i sposobie życia zbiorowości*¹⁵. Wkraczając tym samym w dziedzinę życia społecznego, zwrócił uwagę, że na szczęście w ostatnich kilku latach we wszystkich krajach świata rozumiano, że dla każdej nowoczesnej społeczności, która pragnie doskonalić swoje człowieczeństwo konieczne jest zachowanie dóbr kultury. (...) Niemniej, tragedia miejskich ośrodków zabytkowych, zagrożonych rozwojem urbanistyki i brakiem odpowiedniego przygotowania w planowaniu stanowi problem dnia dzisiejszego na całym świecie¹⁶.

Profesor Piero Gazzola przybył wówczas do Warszawy jako sekretarz generalny Tymczasowego Komitetu

Some of the conservation circles were aware of the limitations of the Venice document since the moment it was formulated, which could be confirmed by a provision made in the preamble, that the principles had been defined together, but *with each country being responsible for applying the plan within the framework of its own culture and traditions*⁸. Despite such a provision, the principles adopted in the *Charter of Venice* evoked extreme opinions right from the start, and references made to the provisions adopted in it has lead and still lead to misunderstandings and disputes⁹. Nevertheless, when at the 6th General Assembly of ICOMOS in Rome in 1981 it was proposed to modify the Charter by adding new clauses to some of the articles, the changes were not introduced. It was decided then that the initial text of the document from Venice would not be modified and that it should be treated as a testimony of the epoch¹⁰.

In 2000 in Cracow, which at the time was a cultural capital of Europe, a document called the *Charter of Cracow 2000* was adopted, defining the basic goals, methods and means aiming at the protection of the architectural heritage in the contemporary times¹¹. The keynote of the *Charter of Cracow*, the adoption of which was preceded with a 3 years' period of preparations and discussions among experts, completed during the International Conservation Conference held in Cracow, was the opinion that 'historic heritage can be a foundation of contemporary civilization'¹². Nevertheless, it should be pointed out that the provisions of the *Charter of Cracow 2000*, as well as the subsequent *Resolution* of the 1st Congress of Polish Conservators from 2005, did not refer directly to provisions pertaining to the principles of the conservation activities contained in the *Charter of Venice*¹³.

THE IDEA OF INTEGRATING THE PAST IN THE FUTURE IN THE CONCEPTS OF PIERO GAZZOLA

One of the first scientists to notice the imperfections of the *Charter of Venice* was Piero Gazzola (1908–1979), one of the main initiators and co-authors, distinguished Italian historian of architecture, born in Piacenza, graduate from the Milan University of Technology and University of Milan, academic lecturer and conservator of historic monuments and complexes¹⁴. The dynamic approach of Gazzola to forms of the monument protection could be confirmed with the words he uttered one year after the resolution of the *Charter*, during his stay in Warsaw on 21 June 1965, *It is necessary for the awareness that respect for monuments is not merely an expression of nostalgia towards the past, but obtaining a modern awareness defined historically, which goes beyond an individual notion of a historic monument in order to find its expression in urban planning and the way of life of the community, to be widespread*¹⁵. Thus entering the domain of the social life, he pointed out that fortunately over the previous years it had been understood in all countries of the world that for each modern community which wishes to improve its humanity it is necessary to preserve its assets of culture. (...) Nevertheless, the tragedy of historic urban centres, threatened by the development of urban planning and the lack of appropriate

Organizacyjnego Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS, w celu przeprowadzenia założycielskiego zgromadzenia Rady, w której utworzeniu odegrał fundamentalną rolę. Po dwu dniach obrad (21 i 22.06.1965 r.) uczestnicy zgromadzenia przejechali do Krakowa i 24 czerwca – przed pięćdziesięcioma latami – w Sali Senatorskiej Zamku Królewskiego na Wawelu nastąpiła uroczysta inauguracja działalności Międzynarodowej Rady, podczas jej pierwszego Zgromadzenia Generalnego¹⁷. Gazzola został wówczas pierwszym przewodniczącym ICOMOS-u. Po siedmiu latach ponownie był w Krakowie i w gościnnej Auli Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego 18 września 1972 r. odebrał doktorat honoris causa Politechniki Krakowskiej, nadany na wniosek Instytutu Historii Architektury i Konserwacji Zabytków PK. Doktorat był nie tylko uznaniem dla wielkich zasług Gazzoli na polu zawodowym na arenie międzynarodowej¹⁸, ale także dla szczerej przyjaźni, jaką Profesor zawsze Polsce okazywał¹⁹.

Obok przedstawionych już fragmentów wystąpienia Piero Gazzoli podczas Zgromadzenia Założycielskiego ICOMOS-u w Warszawie, również zdania zawarte w opublikowanym wykładzie promocyjnym, który wygłosił w Krakowie, dowodzą, że Profesor w miarę zdobywanych doświadczeń kładł nacisk na inne aspekty związane z problematyką ochrony dziedzictwa niż zawarte w zapisach *Karty Weneckiej*. W krakowskim Collegium Maius powiedział między innymi, że *w czasach najnowszych Polska przeszła do najbardziej dobitnego potwierdzenia, czym w życiu i tradycji narodu jest dobro kultury. Mam tu na myśli odbudowę Warszawy ze zniszczeń drugiej wojny światowej – mówił – kiedy cały naród zgodnie wykazał, co czuje i rozumie, gdy w grę wchodzi ocalenie jego własnej kultury. Dzięki tej bohaterkiej akcji Polska pokazała całemu światu, czym są dla narodu korzenie jego własnej cywilizacji*²⁰. Przechodząc do omówienia głównych przyczyn niszczenia zabytków, nawiązując do podanego przykładu odbudowy stolicy Polski, stwierdził, że jedną z nich jest brak odpowiedniego przygotowania kulturalnego przeważającej części ludzkości. *Większość osób uważa, że percepcja wizualna następuje błyskawicznie, że obraz, rzeźba, architektura, zespół – środowisko naturalne, są rozumiane w samym momencie postrzegania. Tymczasem wielowiekowa renoma artystów (...), działa czasem jak bodziec reklamowy. Nieprzygotowany turysta spogląda okiem biernym, posłuszny, zahipnotyzowany pod wpływem powtarzanych przez całe pokolenia opinii. (...) Podporządkowuje się konwencji, pada ich ofiarom*²¹. Jedynie wychodząc od wychowania podstawowego – mówił Gazzola – podróżowanie i poznawanie zabytków może stać się czynnikiem wychowawczym, doskonałym instrumentem kształcenia, dopełnienia osobowości człowieka oraz korzystnie wpłynąć na ochronę dziedzictwa kulturowego i jego prawidłowe użytkowanie. *Problem ten nie zostanie rozwiązany w sposób realistyczny, jeżeli nie obejmie wszystkich szczebli struktury szkolnej w skali całego społeczeństwa*²².

W pracy pod znamienym tytułem *The Past in the Future (Przeszłość w przyszłości)*²³, opublikowanej w Rzy-

*preparation in the planning process constitutes a problem of today all over the world*¹⁶.

Professor Piero Gazzola arrived then to Warsaw as Secretary General to the Provisional Organizational Committee of the International Council of on Monuments and Sites ICOMOS, in order to convene a founding assembly of the Council, in the establishment of which he played a key role. After two days of talks (22 and 22 June 1965) the assembly participants went to Cracow, and on 24 June – fifty years ago – in the Senate Hall of the Wawel Royal Castle there was a celebration of the inauguration of the operation of the International Council, during its first General Assembly¹⁷. Gazzola was appointed the first chairman of ICOMOS. After seven years he visited Cracow again and in the welcoming Hall of the Collegium Maius of the Jagiellonian University, on 18 September 1972 he was granted a title of Doctor Honoris Causa of the Cracow University of Technology, conferred upon the application of the Institute of History of Architecture and Monument Preservation of the Cracow University of Technology. Not only was the title the expression of recognition of great professional merits of Gazzola on the international arena¹⁸, but also of the sincere friendship that Professor has always had for Poland¹⁹.

Besides the aforementioned parts of the address of Piero Gazzola to the Founding Assembly of ICOMOS in Warsaw, also sentences contained in the published promotional lecture he delivered in Cracow bear witness to the fact that the more experience Professor was gaining, the stronger he emphasized other aspects connected with the problems of the heritage protection than the ones contained in the provisions of the *Charter of Venice*. In Collegium Maius in Cracow he said, inter alia, that *in the modern times Poland has moved to the most explicit confirmation what the welfare of culture is in the life and tradition of a nation. What I mean here is the reconstruction of Warsaw from the destruction of the war*, he said, *when the entire nation unanimously proved what it feels and understands when saving its own culture is at stake. Thanks to this heroic action Poland showed the entire world what the roots of the nation's civilization are for the nation*²⁰. Moving on to the discussion of the main causes of destruction of historic monuments, referring to the example of the reconstruction of the capital of Poland, he stated that one of them is the lack of appropriate cultural preparation of a vast majority of mankind. *Most people believe that visual perception happens instantly, that a painting, a sculpture, architecture, a complex, natural environment, are understood in the very moment they are perceived, whereas a long-term fame of artists (...), sometimes acts as an advertising stimulus. An unprepared tourist perceives with a passive eye, he is obedient, hypnotized by the influence of the opinions repeated by entire generations. (...) He complies with conventions, he falls their victim*²¹. According to Gazzola, only by going beyond the basic upbringing, can travelling and getting familiar with historic structures become an educational factor, a perfect tool of education, completing the man's personality, and have a positive effect on the protection of the cultural heritage and appropriate use thereof. *This problem will not be solved in*

mie – niemal w tych samych czasach, gdy uczestniczył w krakowskiej uroczystości – profesor Gazzola przekazał większość swoich przemyśleń filozoficznych i koncepcji, które należy jego zdaniem zrealizować, aby *przeszłość zintegrować w przyszłości*. Omówił między innymi takie problemy, jak znaczenie dziedzictwa kulturowego we współczesnym świecie, czynniki społeczne i ekonomiczne wpływające na waloryzację wartości tegoż dziedzictwa, a także warunki niezbędne przy realizacji i finalizacji projektów urbanistycznych i ruralistycznych, uwzględniających problemy ochrony oraz prawidłowego użytkowania zabytkowych obiektów i zespołów²⁴.

Już we wstępie zaznaczył, że *przemyślenia i rozważania opisane w książce, inspirowane są żarliwą nadzieją, że nasze środowisko i codzienność będą kreowane w racjonalnej harmonii, a poszanowanie wkładu naszego dziedzictwa będzie inspirowało współczesnego człowieka. Zawartość książki – nadmienić – jest wyrazem wielu dekad przeprowadzonych badań w różnych okolicznościach i środowiskach, ale zawsze z uwzględnieniem najistotniejszego celu, mianowicie odkrywania korzeni naszej cywilizacji i jej rozwoju*.

Pięć lat po przyjęciu Karty Weneckiej, na której ostateczny kształt wywarł niewątpliwie duży wpływ, Gazzola doszedł do przekonania, że na ówczesny moment dyskusje na tematy realnej ochrony zabytków, a zwłaszcza planowania przestrzennego i ochrony dziedzictwa urbanistycznego są rozczarowujące. *Rozpoczynając ponownie dyskusję nad problemem dziedzictwa, musimy użyć języka bardziej zrozumiałego i akceptowalnego. Należy sięgnąć argumentami głębiej, zaczynając od szczerego pytania: co oznacza dla nas przeszłość? Jak zabytki mogą służyć ludzkości w teraźniejszości? Czy starożytne miasta mają nadal być użytkowane z ich wąskimi uliczkami i czy ich mieszkania mogą być nadal naszym domem, pomimo że są już niewygodne? Są to pytania, które należy zadać. Problem należy rozstrzygać z obecnego punktu widzenia, a nie jak to miało miejsce w przeszłości, kiedy to świadectwa dziedzictwa kulturowego dla ogółu były najczęściej ciężarem, przede wszystkim dla rozwoju gospodarki*.

Stając odważnie wobec wyzwań współczesności i przyszłości Piero Gazzola podjął próbę obiektywnego spojrzenia jak dziedzictwo można wykorzystać, bowiem jego zdaniem *obcowanie z zabytkiem jest ze społecznego punktu widzenia końące i wyciszające. (...) Ponadto, powstająca przez wieki struktura historycznego miasta, jaki i pojedynczy zabytkowy budynek mogą inspirować do innego sposobu myślenia i ogólnej refleksji. Przy okazji ruchu turystycznego przedstawiciele odmiennych kultur obcując z zabytkami w namacalny sposób poznają siebie nawzajem*.

Nie można negować ekspansji ludzkości – pisał architekt konserwator z Piacenzy – ale dochodzenie do dobrobytu, który nieustannie dociera do różnych grup społecznych ludzkiej populacji musi prowadzić poprzez uczciwe ścieżki. *Co w tej dotychczasowej drodze jest nie tak? Mianowicie to coś co zawsze tkwiło w człowieku i jego osobowości. Poszukiwanie ogromnych korzyści z możliwości, które daje postęp. Nasze „ego” musi osiągnąć realną kontrolę nad nowymi możliwościami i tylko wtedy będziemy godni postępu i umiarkowanego, racjonalnego przekształcania go w aktywa. Jeśli człowiek ma możliwość realizowania*

*a realistic way unless it covers all levels of the school structure in the scale of the entire society*²².

In his work bearing a significant title *The Past in the Future*²³, published in Rome nearly at the same time when he participated in the celebration in Cracow, Prof. Gazzola communicated most of his philosophical contemplations and concepts which – in his opinion – should be implemented *for the future to be integrated with the past*. He also described such issues as the meaning of the cultural heritage in the contemporary world, social and economic factors that influence the valorization of the values of this heritage, as well as conditions necessary for the implementation and completion of urban and rural projects, taking into account the issues of protection and appropriate utilization of historic structures and complexes²⁴.

Already in the preface he noted that *the reflections and considerations described in the book are inspired by an ardent hope that our environment and everyday lives will be created in a rational harmony, and the respect for the contribution made by our heritage will inspire the contemporary man. The content of the book, he added, is an expression of many decades of research done in different circumstances and environments, but always taking into account the most important goal, namely the discovery of the roots of our civilization and its development*.

Five years after the resolution of the Charter of Venice, the final form of which was undoubtedly influenced by him, Gazzola became convinced that as of then, discussions devoted to the realistic protection of historic monuments, especially spatial planning and protection of the urban heritage, were disappointing. *Re-commencing the discussion devoted to the issues of heritage, we must use a more comprehensible and acceptable language. We should reach deeper with our arguments, starting with a sincere question: What does the past mean to us? How can historic monuments serve humanity today? Are ancient towns and cities to be still used, with their narrow streets, and can their flats be still our homes, despite the fact that they are no longer comfortable? These are the questions which should be posed. The problem should be solved from the current point of view, and not as it used to be in the past, when testimonies of the cultural heritage most often were just a burden for the general public, most of all for the development of economy*.

Boldly facing the challenges of today and of the future, Piero Gazzola attempted to take an objective look at how heritage could be used, because in his opinion *the communion with a historic monument is soothing and calming from a social point of view. (...) furthermore, the structure of a historic city emerging throughout ages, as well as an individual historic building, can inspire to adopt a different model of thinking and general reflection. Representatives of different cultures during their travels get to know each other by communing with historic monuments in a tangible way*.

As the architect and conservator from Piacenza wrote, one must not negate the expansion of humanity, but obtaining prosperity, which incessantly reaches different social groups of human population, must lead along honest paths. *What is wrong with the path taken so far? This something that has always been there in man and his personality. Searching for immense benefits from the options offered by progress. Our “ego” has to achieve a realistic control over new possibilities,*

marzeń o przyszłości, musi nauczyć się równocześnie jak zachować równowagę pomiędzy duchem a materią. Jest to trudne, ale najistotniejsze, bo bez poniesienia tej ceny trudno będzie przetrwać wraz z postępem.

Jak napisał wiele lat później wybitny polski filozof, ks. Józef Tischner: *Kultura to jakby zwierciadło duszy. Gdy w życiu człowieka nie ma kultury, to nikt nie widzi duszy, a gdy duszy nikt nie widzi, to dusza marnieje. Człowiek traci pamięć tego, kim jest*²⁵.

Omawiając ekonomiczne czynniki mające wpływ na ocenę wartości dziedzictwa, Autor *Przeszłości w przyszłości* przyznając, że z pozoru restauracja obiektu zabytkowego lub rewitalizacja całego historycznego zespołu może wydawać się kosztowna, udowadnia, że korzyści wynikające z ożywienia zabytku, a w perspektywie rewitalizacji całego obszaru urbanistycznego czy ruralistycznego są opłacalne. *Warunkiem jest wpisanie do obiektów historycznych funkcji niezbędnych do właściwego działania obiektu czy miasta*²⁶.

Z przeglądu rozważań i koncepcji Piera Gazzoli, zawartych a książce *Przeszłość w przyszłości*, które zachowały swoją aktualność, bowiem znaczna ich część nie doczekała się realizacji, jasno wynika przesłanie, iż dziedzictwo nie jest statycznym i niezmiennym bytem, a problemem projektantów *jest stworzenie z udziałem dziedzictwa przestrzeni egzystencjalnej, w której współczesny człowiek w dużym stopniu wyznaczony przez maszyny będzie mógł spędzić zaoszczędzony czas (...)*. Przywrócenie utraconej harmonii jest możliwe poprzez powyższe działania rewitalizacyjne. Wówczas osoba preferująca życie w zabytkowym budynku lub w zabytkowym mieście, ma szansę zaspokoić potrzeby życia w środowisku nie wykreowanym jedynie przez aspekty ekonomiczne, ale przez takie, które rzeczywiście na przełomie lat odpowiadały jego potrzebom.

WOBEC ZABYTKU – PROPOZYCJA AKTUALIZACJI ZASAD NIEZBĘDNEJ INTERWENCJI KONSERWATORSKIEJ

Nadrzędnym warunkiem podjęcia, właściwego prowadzenia i pomyślnego zakończenia niezbędnej interwencji konserwatorskiej przy obiektach i zespołach zabytkowych jest intelektualne przygotowanie całego społeczeństwa, które jak zapisał już ponad czterdzieści lat temu Piero Gazzola, *należy prowadzić na wszystkich szczeblach struktury szkolnej*²⁷. Rozpoczynając od wychowania przedszkolnego²⁸.

W bardzo licznych dyskusjach na temat pespektyw ratowania i przyczyn niszczenia zabytków w XXI wieku, cała uwaga skoncentrowana jest na aspektach prawnym i administracyjnym. Natomiast zbyt małą uwagę przywiązuje się do aksjologicznych problemów ochrony dziedzictwa kulturowego, w zasadzie nieodnawialnego. Jednym z obszerniejszych tekstów na ten temat, z którym się spotkałem, jest praca sprzed piętnastu lat Marii Łojewskiej-Krawczyk, filozof z Wydziału Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej²⁹. Autorka zwróciła uwagę, że obecnie formułowany w naszej

and only then will we be worthy of progress and of its moderate, rational transformation into assets. If man has a possibility of fulfilling his dreams about the future, he must learn at the same time how to maintain balance between spirit and matter. It is difficult, but most essential, because without paying this price it will be difficult to survive together with the progress.'

As a distinguished Polish philosopher, Rev. Józef Tischner, wrote later, *Culture is as if a mirror of soul. When there is no culture in man's life, nobody can see his soul; and if nobody sees his soul, the soul withers. Man loses the memory of who he is*²⁵.

When discussing the economic factors influencing the evaluation of the value of heritage, conceding that the restoration of a historic structure or revitalization of an entire historic complex may seem to be costly, the author of *The Past in the Future* proves that the benefits resulting from the revival of the site, and in the time perspective from the revitalization of the entire urban or rural area, pay off. *The condition is to inscribe in the historic structures functions that are necessary for the facility or the city to function properly*²⁶.

The review of Piero Gazzola's reflections and concepts contained in his book *The Past in the Future* which are still valid (most of them have not been implemented) implies that there is a clear message, according to which heritage is not a static and unchangeable entity, and it is a problem of designers to create existential space with the participation of heritage, where contemporary man, largely helped out by machines, will be able to spend the time he has saved (...). Restoration of the lost harmony is possible by the revitalization measures referred to above. Then a person who prefers living in a historic building or a historic city has a chance to satisfy their needs connected with living in an environment created not only by economic aspects, but the ones which over the years have addressed their needs.

TOWARDS A HISTORIC MONUMENT – PROPOSAL OF UPDATING THE PRINCIPLES OF A NECESSARY CONSERVATION INTERVENTION

The paramount condition for undertaking, proper execution and successful completion of a necessary conservation intervention on historic structures and complexes is intellectual preparation of the entire society, which – as over forty years ago Piero Gazzola wrote – *should be conducted at all levels of the school structure*²⁷. Starting from the pre-school education²⁸.

In numerous discussions devoted to the prospects of saving of and causes of the destruction of historic structures in the 21st century, the entire attention is focused on the legal and administrative aspect. Too little attention, on the other hand, is paid to axiological issues of the protection of cultural heritage, which is actually unsustainable. One of the more extensive texts on this subject I have encountered is a paper written fifteen years ago by Maria Łojewska-Krawczyk, philosopher from the Faculty of Administration and Social Sciences of the Warsaw University of Technology²⁹. The author

współczesnej kulturze, odnoszony do wszystkich ludzi i kultur uniwersalny imperatyw ochrony dziedzictwa wyrasta z przyjmowania obiektywistycznej teorii wartości. *Jest z nią związana akceptacja poglądu, że wartości wyznaczają sferę obiektywnego dobra i zła. Ochrona dziedzictwa kulturowego odniesiona do różnych kultur oznacza, iż kultura (bez względu na jej swoisty charakter) zawiera dobra, które są cenne nie tylko dla członków danej kultury, ale i dla całej ludzkości. Poznając historię, a w jej ramach różne kultury, człowiek współczesny może głębiej zrozumieć siebie, albowiem wiedza o różnych wymiarach przeszłości stanowi istotny element jego tożsamości.*

A zatem na gruncie obiektywistycznej koncepcji aksjologicznej może być formułowany postulat powszechnie akceptowanej ochrony kulturowego dziedzictwa, której brak tworzy zło. W świetle innych rodzajów teorii wartości i związanych z nimi teorii etycznych, również i w naszej współczesnej kulturze obecnych, nie mogą być formułowane takie uniwersalne i bezwzględne nakazy (jak m.in. w kolejnych ustawach o ochronie zabytków – A.G.)³⁰. I w tym – moim zdaniem – leży główna przyczyna trudności z prawnoumiejscowym utrzymaniem dobrej kondycji zabytków oraz z ich prawidłową konserwacją i adaptacją do współczesnych potrzeb³¹.

Wzorem społecznego ruchu, który określił się przed kilku latami mianem „Obywatele Kultury” proponuję przygotować i poddać pod dialog społeczny dokument, który roboczo można nazwać: PAKTEM dla OCHRONY ZABYTKÓW.

Postanawia się przyjąć następujące uzgodnienia i założenia programowe, planowane na 15 lat (podobnie jak w *Pakcie dla Kultury*):

1. Reforma szkolnictwa, w której należy uznać za priorytet kształcenie myślenia krytycznego, opartego na trwałości tradycji polskiej myśli, w tym także w zakresie estetyki oraz ochrony dziedzictwa kulturowego. Jest to zgodne z dyrektywami Unii Europejskiej, w których wymagane jest wykształcenie u dzieci i młodzieży myślenia twórczego opartego na umiejętności do własnej krytycznej oceny rzeczywistości. Obywatel musi być tak wychowany, aby potrafił wykorzystać w najlepszy sposób swój kontakt z wybranymi miejscami i ludźmi dla doskonalenia własnej kultury i stylu życia.
2. Stworzenie szkolnych programów wymagających nauczania podstawowych pojęć z zakresu historii dziedzictwa kulturowego, które elementarnie wykształconemu człowiekowi wypada znać.
3. Dążenie do nadania młodemu człowiekowi takiego elementarnego wykształcenia, które powinno dawać przyszłemu decydentowi (radnemu, posłowi, senatorowi) z jednej strony, a inwestorowi – właścicielowi i zarządcy nieruchomości z drugiej, umiejętność prawidłowego podejścia i zrozumienia racjonalnej formy ochrony zabytków i ich prawidłowego, a przy tym ekonomicznie uzasadnionego utrzymania i przynoszącego korzyści użytkowania.
4. Rozpoczęcie i prowadzenie dyskusji o dobru wspólnym w kształtowaniu teorii i praktyki konserwator-

pointed out that the universal imperative of heritage protection, formulated in our contemporary culture, referring to all peoples and cultures, stems from the adoption of an objectivistic theory of values. *It is connected with the acceptance of a view that values determine the sphere of the objective good and evil. Protection of the cultural heritage referring to different cultures means that culture (irrespective of its specific nature) contains assets which are valuable not only for members of this specific culture, but also for the entire humanity. Learning history, and within this scheme getting to know different cultures, contemporary man can understand himself more profoundly, because the knowledge on various dimensions of the past constitutes an essential element of his identity.*

Therefore, on the ground of the objectivistic axiological concept a postulate can be formulated concerning commonly approved protection of cultural heritage, the lack of which causes evil. In light of other types of theories of values and ethical theories connected with them, present also in our contemporary culture, such universal and absolute orders cannot be formulated (like e.g. in consecutive versions of the act on the monument protection – A.G.)³⁰. And this is where – in my opinion – the main cause of difficulty with legal and administrative maintenance of a good condition of historic monuments and their appropriate conservation and adaptation to the contemporary needs resides³¹.

Following the model of a social movement which several years ago described itself as „Citizens of Culture”, I propose to prepare and suggest for social dialogue a document which would be called PACT FOR MONUMENT PROTECTION.

It is decided to adopt the following programme arrangements and assumptions, planned for 15 years (similarly to the *Pact for Culture*):

1. Educational reform, in which the priority should be the teaching of critical thinking, based on the durability of the tradition of the Polish thought, also in the field of aesthetics and protection of the cultural heritage. It is consistent with the directives of the European Union, which require that children and young people are taught creative thinking based on the ability to provide a critical evaluation of the reality. A citizen must be brought up so as to make the most of his contact with selected sites and people for improving his own culture and lifestyle.
2. Preparation of school syllabuses which require to teach basic terms from the scope of history of cultural environment which an elementarily educated person should know.
3. Aiming at providing a young person with elementary education which should give to the future decision maker (councillor, representative, senator) on one hand, and to the investor/ owner and administrator of a property on the other, an ability to adopt a correct attitude and understanding of the rational form of the protection of historic monuments and their correct maintenance, justified from the economic point of view, and generating benefits from their use.
4. Launching and conducting discussions on the common good in formulating the conservation theory

skiej. Dopóki *dominuje myślenie o dobru prywatnym, cała reszta to chaos. A w chaosie można wszystko*³².

Propozycje zmian w zakresie metodologii działań związanych z niezbędną interwencją konserwatorską:

Z jednej strony badania nad historią architektury, a z drugiej dokonujący się w miarę upływu lat rozwój historii sztuki wpłynęły na możliwość głębszego wnikania w motywacje skłaniające do zachowania materialnych relikwów przeszłości dla przyszłości, a także do inicjowania przedsięwzięć zmierzających do ich współczesnego wykorzystania i adaptacji. Wiedza ta umożliwia także dokładniejsze przesłedzenie przemian w doborze metod i środków mających tym celom służyć³³.

Zasada *primum non nocere* zakładająca nieinterwencję w stosunku do zabytku w rozumieniu Johna Ruskina okazała się utopią niemożliwą do zrealizowania³⁴, może poza widzeniem zabytków przez pryzmat krajobrazu. Podziwianie rzeczywistych „trwałych ruin” było możliwe do spełnienia w czasach Ruskina czy Turnera, Goethego czy Słowackiego, których między innymi można uznać za jednych z ostatnich przedstawicieli elitarniej, romantycznej turystyki, wyrosłej w epoce romantyzmu. *Podróżowali bez pośpiechu, bez bicza upływających dat, w ramach wewnętrznej wolności, pozbawieni trosk o stronę finansową wypraw i sprawdzali trwałość wrażeń wyniesionych z młodzieńczych lektur* – pisał Piero Gazzola – *kierowani pragnieniem odkrycia złotej miary rzeczy, według których spadkobiercy świata klasycznego porządkowali i harmonizowali formy natury oraz wizję rzeczywistości*³⁵. Współczesne koncepcje turystyki masowej oraz aktualne oczekiwania wobec nowych możliwości wykorzystania czasu wolnego są absolutnym zaprzeczeniem istoty turystyki romantycznej³⁶. Nastąpiło radykalne przesunięcie akcentów z romantycznej interpretacji zabytków ku podstawowym koncepcjom, które powstając we współczesnych nam czasach powszechnej globalizacji, w swym założeniu mają za zadanie perfekcyjne zintegrowanie przeszłości z teraźniejszością i przyszłością.

Rewizja wybranych przesłanek, stanowiących podstawę działania służb konserwatorskich w trakcie niezbędnych interwencji wobec zabytków:

Z uwagi na fakt, że do dzisiaj w wielu przypadkach przywoływane są nawiązania do zapisów *Karty Weneckiej*, istotne jest spojrzenie na moc tejsze *Karty* od strony prawnej³⁷. Należy przypomnieć, że *kanony szkoły wiedeńskiej (...) i wszystkie późniejsze uchwały międzynarodowych organizacji konserwatorskich* (w tym zapisy *Karty Weneckiej – A.G.*), *wyznaczające granice postępowania konserwatorskiego nie były i nie są normami prawa obowiązującego. Nie jest to nawet tzw. soft law, czyli zespół norm uchwalanych przez rządowe organizacje międzynarodowe, będących w istocie rzeczy zbiorami tylko zaleceń, rekomendacji pod adresem państw członkowskich. (...) Aby można było uznać normy zachowania za normy prawne, muszą one pochodzić od organów uprawnionych przez Konstytucje do stanowienia prawa oraz zawierać tzw. treść normatywną*³⁸.

and practice. Until *‘thinking about the private good dominates, all the rest is chaos. And everything can be done in chaos*³².

Proposals of changes in terms of the methodology of activities connected with the necessary conservation intervention:

On one hand, research into the history of architecture, and on the other the development of the history of art progressing over the years, have influenced the possibility of having a deeper insight into motivations inducing to maintain the relics of the past for the future, as well as to initiate projects aiming at their contemporary use and adaptation. This knowledge also allows to investigate in more detail the changes in the selection of methods and means that are to serve these purposes³³.

The principle *primum non nocere* that assumes non-intervention towards a historic monument in the understanding of John Ruskin has turned out to be a utopia, impossible to be implemented³⁴, perhaps apart from perceiving historic monuments through the prism of landscape. Admiring the true permanent ruins was possible at the times of Ruskin or Turner, Goethe or Słowacki, who could be recognized as ones of the last representatives of the prestigious romantic tourism that occurred in the epoch or romanticism. *They travelled with no rush, without the whip of escaping dates, within the frames of internal freedom, deprived of concerns connected with the financial dimension of their voyages, and they tested the durability of impressions they had from the books they had read in their youth*, Piero Gazzola wrote, *urged by the wish to discover a golden measure of things, according to which heirs to the classical world arranged and harmonized the forms of nature and the vision of the reality*³⁵. Contemporary concepts of mass tourism and the current expectations towards new leisure opportunities constitute an absolute denial of the essence of romantic tourism³⁶. There has been a radical shift of emphasis from romantic interpretation of historic monuments to fundamental concepts, which coming into being in our times, the times of common globalization, face a task of a perfect integration of the past with the present and the future.

Revision of selected premises constituting the foundation for activities of conservations services during necessary interventions on historic structures:

Due to the fact that to date references are made to the *Charter of Venice* in numerous cases, it is important to have a glance at the power of this *Charter* from a legal point of view³⁷. It should be reminded that *the canons of the Viennese school (...) and all subsequent resolutions of international conservation organizations* (including the provisions of the *Charter of Venice – A.G.*), *determining the limits of the conservation procedure, have never been and are not norms of the legal regulations in force. It is not even soft law, that is a set of standards resolved by governmental international organizations, which in fact are sets of mere recommendations addressed to member states. (...) For norms of conduct to be recognized as*

Powoływanie się na zapisy *Karty Weneckiej*, i to także w decyzjach władz konserwatorskich, jest dopuszczalne, bowiem organ władzy konserwatorskiej, oceniając fakty, może sięgać do kryteriów również pozaustawowych, wyznaczających kierunek swobodnego uznania. Takimi kryteriami są właśnie omawiane kanony. – wyjaśnił wybitny prawnik, profesor Stanisław Waltoś i dodał: już nadeszła pora zrewidowania *Karty Weneckiej*³⁹.

W opisaną powyżej sytuację do czasu jej zrewidowania należy bezwzględnie zwracać uwagę na sytuację, w jakiej powstała przed pięćdziesięciu latami, bowiem już od samego początku było wiadomo, że wokół *Karty* narosło dużo fałszywych interpretacji, a wielu przypadkach przytaczane obiegowe opinie na znajdują uzasadnienia w treści dokumentu.

Dowodem na to jest między innymi fakt, że tłumaczenie angielskiej wersji fragmentu *Karty Weneckiej*, pochodzące ze strony www.icomos.org, różni się od tłumaczenia tegoż fragmentu wykonanego z francuskiego tekstu *Karty* (dostępnego na stronie ICOMOS). Pierwsze zdanie art. 9 w tłumaczeniu z wersji angielskiej brzmi: *Proces restauracji jest wysoce wyspecjalizowanym zabiegiem* (*The proces of restoration is a highly specialized operations*). Natomiast w tłumaczeniu z wersji francuskiej: *Restauracja jest zabiegiem, który powinien zachować charakter wyjątkowy* (*La restauration est une opération qui doit garder un caractère exceptionnel*)⁴⁰.

Ponadto należy pamiętać, że *Karta Wenecka* nie wymienia słowa odbudowa, dając argumentum ex silentio tezie, że odbudowa (rekonstrukcja – A.G.) zniszczonego zabytku nie należy do dziedziny konserwacji⁴¹. Prof. Pietro Gazzola, jak pamiętamy jeden ze współtwórców weneckiego dokumentu, w pierwszej części swojego wykładu promocyjnego w Collegium Maius 18 września 1972 r. dobitnie powiedział, że *podczas bohaterskiej akcji jaką była odbudowa Warszawy ze zniszczeń drugiej wojny światowej (...), Polska pokazała całemu światu czym są dla narodu korzenie jego własnej cywilizacji*⁴².

Z dokonanego przeglądu myśli zawartych w zaprezentowanych pracach P. Gazzoli w zakresie integracji dziedzictwa, w następstwie analizy aktualnych poglądów w zakresie filozofii ochrony oraz doświadczeń, wynikających z długoletniej praktyki, wynika wniosek: kryteria ochrony i konserwacji zabytków powinny być rozpatrywane indywidualnie w drodze dialogu, uwzględniającego wymogi konserwatorskie i specyfikę wynikającą ze współczesnych wymogów użytkowania. DIALOG JEST DROGĄ KOMPROMISU⁴³.

Powodzenie w dziedzinie ochrony zabytków kryje się w wytrwałych próbach zrozumienia delikatnych związków między ideami epoki a społecznymi pożytkami z konserwacji zabytków. *Teoria ochrony zabytków to sztuka osiągania optymalnej równowagi między teraźniejszością a przyszłym rozwojem (...)*⁴⁴. To sztuka kompromisu.

Z problemem tym spotykamy się także w trakcie oceny koncepcji zachowania „trwałych ruin” w połączeniu z wprowadzeniem nowych struktur, wykonanych w technologiach współczesnych. Zestawienie historycznych konstrukcji murowych z konstrukcjami

*legal norms, they must derive from organs which are authorized by Constitutions to establish laws, and they must contain the so-called normative contents*³⁸.

It is admissible to refer to the provisions of the *Charter of Venice*, also in decisions issued by conservation services, because the conservation service while evaluating facts may reach to extra-statutory criteria, determining the direction of free recognition. Such criteria are the canons discussed, as Professor Stanisław Waltoś, distinguished lawyer, explained, adding, *it is time the Charter of Venice was revised*³⁹.

In the situation described above, until the time of the revision, it is absolutely necessary to pay attention to the circumstances that occurred fifty years ago, as since the very beginnings it was certain that a lot of false interpretations would arise around the *Charter*, and in many cases commonly shared opinions do not find any justifications in the contents of the document.

The evidence of the above is also a fact that the English version of a fragment of the *Charter of Venice* coming from the website www.icomos.org differs from the translation of the French version of the *Charter* (available on the website of ICOMOS). The first sentence of art. 9 in the English version reads, *The process of restoration is a highly specialized operation*. The translation from the French version, on the other hand, reads, *Restoration is an operation which should maintain the unique character* (*La restauration est une opération qui doit garder un caractère exceptionnel*)⁴⁰.

Furthermore, it should be remembered that the *Charter of Venice* does not use the word ‘reconstruction’, offering an *ex silentio* argument to the thesis that reconstruction of a destroyed historic monument does not belong to the field of conservation⁴¹. Prof. Pietro Gazzola, as we remember one of the co-authors of the document from Venice, in the first part of his promotional lecture in Collegium Maius on 18 September 1972 explicitly stated that *during the heroic action which was the reconstruction of Warsaw from the destruction of the World War II (...), Poland showed to the entire world what the roots of a nation’s civilization are for this nation*⁴².

The review of thoughts contained in the works by P. Gazzola presented herein, devoted to the heritage integration, as a consequence of an analysis of current views in the field of the protection philosophy, and the experience resulting from a long-term practice, points out to one conclusion; the criteria of monument protection and conservation should be considered individually in a dialogue, taking into account conservation requirements and the specificity resulting from the contemporary utilization requirements. DIALOGUE IS A PATH OF COMPROMISE⁴³.

Success in the field of the monument protection hides in persistent attempts at understanding delicate relations between concepts of the epoch with the social benefits resulting from the conservation of historic structures. *Theory of the monument protection is an art of obtaining an optimal balance between the present and the future development (...)*⁴⁴. It is an art of compromise.

We encounter this problem also during the evaluation of a concept of maintaining ‘permanent ruins’ in connection with the introduction of new structures,

systemowymi otwarło drogę dla bezkolizyjnego dostosowania obiektów zabytkowych do współczesnych warunków użytkowych, przy minimalnym uszczerbku dla autentycznej substancji⁴⁵. Jest to działanie prowadzące do najbardziej skutecznego opanowania fali pseudokonstrukcji rodem z Disneylandu, często realizowanych bez stosownych zezwoleń.

ZAKOŃCZENIE

Dziedzictwo kultury jest następstwem ciągłego procesu, który trwa stale i trzeba stale szukać mądrego kompromisu pomiędzy zachowaniem tych wartości, które są autentycznymi wartościami historycznymi i zabytkowymi, a nowymi formami architektury czy sztuki. Formy te należą dzisiaj do sztuki i architektury współczesnej, ale wkrótce będą już należeć do dziedzictwa kultury.

Teoria restauracji została określona jako metodologia i proces krytyczny – pisał prof. Jukka Jokilehto, absolwent Wydziału Architektury i Urbanistyki Politechniki w Helsinkach, były doradca dyrektora generalnego ICCROM oraz członek misji doradczych w imieniu UNESCO, ICCROM i ICOMOS, autor książki „Historia konserwacji architektury” (1990) – *W ramach tego procesu nie można z góry zakładać jakie zabiegi będą niezbędne – muszą one wynikać z poznania zabytku, jego znaczenia i stanu zachowania. Chodzi o kształt nowoczesnej kultury przejawiający się w ocenie krytycznej, o kształt kultury restauracji zabytków*⁴⁶.

made using contemporary technologies. Juxtaposition of historic wall structures with systemic structures have opened the path to a collision-free adjustment of historic facilities to contemporary usability conditions, with minor harm to the authentic substance⁴⁵. It is a direction leading to the most effective control over the wave of pseudo-reconstructions deriving straight from Disneyland, often performed without any relevant permits.

CONCLUSION

The heritage of culture is a consequence of a constant ongoing process, and it is necessary to look for a wise compromise between maintaining the values which are authentic historic values, and new forms of architecture or arts. Today, these forms belong to the domain of contemporary art and architecture, but soon they will belong to the heritage of culture.

The theory of restoration has been defined as methodology and a critical process, wrote Prof. Jukka Jokilehto, graduate from the Faculty of Architecture and Urban Planning in Helsinki, former advisor of Director General of ICCROM, and member of advisory missions on behalf of UNESCO, ICCROM and ICOMOS, author of the book “History of Architecture Conservation” (1990). *Within the scheme of this process, one must not assume in advance what measures will be necessary; they need to result from getting to know the historic monument, its significance, and the condition of its preservation. It is about a form of modern culture, manifesting itself in a critical assessment, it is about a form of culture of the monument restoration*⁴⁶.

Translated by: Marta A. Urbańska

¹ M. Arszczyński, *Idea-Pamięć-Troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania od starożytności do połowy XX wieku*, Malbork 2007, s. 87–94; A. Kadłuczka, *Ochrona zabytków architektury*, t. 1, *Zarys doktryn i teorii*, Kraków 2000, s. 16–26; A. Tomaszewski, *Przyszłość konserwacji jako dyscypliny i jej teoria*, (w:) *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, red. nauk.: M.A. Murzyn, J. Purchla, Kraków 2007, s. 163.

² A. Riegl, *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*, Wien-Leipzig 1903, wydanie polskie: A. Riegl, *Nowoczesny kult zabytków. Jego istota i powstanie*, tłum. R. Kasperowicz, (w:) *Alois Riegl, Georg Dehio i kult zabytków*, red. J. Krawczyk, Warszawa 2002, s. 27–70.

³ J. Krawczyk, *Przedmiot i podmiot działalności konserwatorskiej w świetle poglądów Aloisa Riegla*, (w:) *Wobec zabytku... tradycje i perspektywy postaw. Studia dedykowane pamięci prof. Jerzego Remera*, red. nauk. E. Pilecka, J. Raczkowski, Toruń 2010, s. 117–119. Autor rozważań zwraca uwagę, że pogłębienie wiedzy o poglądach Riegla skłania do powtórnego zastanowienia się nad wpływem idei zawartych w jego podstawowym dziele na proces kształtowania się polskiego środowiska konserwatorskiego: *Wbrew temu, co się powszechnie uważa, polska recepcja koncepcji Riegla była bardzo wybiórcza – pełne ich zrozumienie utrudniały nie tylko problemy o charakterze translator-*

skim, lecz również utrwalenie w literaturze przedmiotu nietrafnych schematów interpretacyjnych.

⁴ *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury*, red. M. Konopka, K. Pawłowski, Warszawa 1996, s. 7–8. Dokument bywa często nazywany „Deklaracją Ateńską”, w odróżnieniu od innej „Karty Ateńskiej” z 1933 r., uchwalonej przez CIAM (Congres Internationaux d’Architecture Moderne) i odnoszącej się głównie do zasad planowania urbanistycznego.

⁵ *Karta Ateńska. Postanowienia Konferencji w Atenach w 1931 r.*, (w:) *Vademecum konserwatora...*, op. cit., s. 13.

⁶ A. Majewski, *Trzy Kongresy. Paryż – 1957, Wenecja – 1964, Warszawa-Kraków – 1965*, Warszawa 1996, s. 57.

⁷ W Komisji Redakcyjnej Karty Weneckiej zasiadało 19 przedstawicieli państw europejskich i tylko po jednym przedstawicielu Meksyku, Peru, Tunezji oraz Japończyk, reprezentujący UNESCO.

⁸ Fragmenty z *Karty Weneckiej* w tłumaczeniu z języka francuskiego. Tekst zamieszczony w *Vademecum konserwatora...*, op. cit., s. 19–28.

⁹ *Wiele obiegowych opinii na temat Karty Weneckiej nie znajduje uzasadnienia w treści dokumentu* – uznał m.in. prof. Andrzej Tomaszewski (1934–2010), generalny konserwator zabytków RP w latach 1995–1998 w referacie pt. *Ku pluralistycznej*

- filozofii konserwatorskiej XXI wieku, wygłoszonym na Zgromadzeniu Generalnym ICOMOS w Meksyku w 1999 r. i dodał: *W Wenecji powstał wąski dokument teoretyczny, adresowany do konserwatorów, ograniczony do pojedynczych zabytków i (określonym – A.G.) ruin archeologicznych, co już wówczas tchnęło archaizmem wobec narastającej problematyki rewolucyjnej historycznych zespołów i miast. Dlaczego więc Karta jest wciąż tak żywota? – zapytał Tomaszewski i odpowiedział – Tajemnica zdaje się tkwić w jej znakomitej redakcji werbalnej. Wstrzemięźliwość autorów pozwoliła stworzyć dokument otwarty, o cechach uniwersalnych. O aktualnie zgłaszanych wątpliwościach wobec zapisów Karty świadczy m.in. także fakt, że prof. Janusz Krawczyk z UMK w Toruniu w zaproszeniu do udziału w konferencji naukowej, która obradowała w Toruniu w październiku 2014 r., pt. „Karta Wenecka 1964–2014” napisał m.in.: w środowisku konserwatorskim zdania na temat „Karty Weneckiej” są podzielone, a w postmodernistycznym nurcie opracowań teoretycznych opinie krytyczne zdecydowanie przeważają nad pozytywnymi.*
- ¹⁰ Propozycja rozszerzenia dotyczyła wówczas artykułów 1, 2, 14 i 15. Patrz: B. Szmygin, *Ochrona dziedzictwa w XXI wieku – o potrzebie nowego paradygmatu i systemu w ochronie dziedzictwa*, (w:) *Karta Krakowska 2000 dziesięć lat później*, red. A. Kadłuczka, Kraków 2011, przypis 12, s. 121. Z poparciem stanowiska utrzymania zapisów Karty w niezmienionej postaci możemy się także spotkać w liście Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP z 2. 08. 2012 r., skierowanym do Marszałka Senatu RP.
- ¹¹ Głównym inicjatorem przygotowań do międzynarodowej konferencji konserwatorskiej i uchwalenia *Karty Krakowskiej 2000* był prof. Andrzej Kadłuczka, wspierany przez naukowców z Politechniki Krakowskiej.
- ¹² Patrz preambuła do *Karty Krakowskiej 2000*.
- ¹³ We wspomnianej preambule do *Karty* zapisano, że uczestnicy Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej „Kraków 2000” działali w duchu *Karty Weneckiej* i byli świadomi zawartych w niej „głębokich wartości”.
- ¹⁴ *Note biografiche*, l' enciclopedia libera, https://it.wikipedia.org/wiki/Piero_Gazzola; *Note biografiche*, AAPG – Associazione Archivio Piero Gazzola, www.pierogazzola.it/it/piero_gazzola_; A. Majewski, *Profesor dr Pietro Gazzola – doktor honoris causa Politechniki Krakowskiej*, „Ochrona Zabytków”, nr 2/1974, s. 89–91; A. Kadłuczka, *Ochrona dziedzictwa kulturowego wobec wyzwań przyszłości*, „Spotkania z Zabytkami”, nr 7–8, 2014, s. 5. Zobacz także: A. Gaczoł, *Wpływy włoskich doświadczeń w ochronie dziedzictwa kulturowego na powstanie i kształt praktyki konserwatorskiej w Polsce*, (w:) „Pod niebem północy”. *Z dziejów polsko-włoskich związków artystycznych*, red. P. Kondraciuk, Zamość 2010, s. 145.
- ¹⁵ Cyt. za A. Majewski, *Trzy kongresy...*, op. cit., s. 111 i 77.
- ¹⁶ Ibidem, s. 80. Tłumaczenia fragmentów wystąpienia P. Gazzoli dokonała Aleksandra Żaryn.
- ¹⁷ A. Żaryn, *Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków. Zarys działalności i wybór dokumentów*, Warszawa 1980, s. 35–40, A. Majewski, *Trzy Kongresy...*, op. cit., s. 75–84. Patrz także notatka pt. *W toku rozpoczętych dziś na Wawelu obrad powołana zostanie Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków (ICOMOS)*, zamieszczona w dzienniku „Echo Krakowa” z 24.06.1965 r. Notatka prasowa w zbiorach autora artykułu.
- ¹⁸ M.in. był głównym autorem tzw. włoskiego projektu z 1960 r. na uratowanie świątyni w Abu Simbel. Patrz: K. Michałowski, *Wspomnienia*, Warszawa 1986, s. 276–277 i 282.
- ¹⁹ A. Majewski, *Profesor dr Pietro Gazzola...*, op. cit., s. 91; tenże, *Trzy kongresy...*, op. cit., s. 5.
- ²⁰ P. Gazzola, *Czas wolny i turystyka jako czynniki decydujące dla nowego habitatu. Wykład promocyjny wygłoszony 18.09.1972 r. w Collegium Maius UJ w Krakowie*, „Ochrona Zabytków”, nr 2/1974, s. 94.
- ²¹ Ibidem, s. 99.
- ²² Ibidem, s. 101. O tym samym aspekcie wyzwania mówił prof. Andrzej Kadłuczka 24.04.2014 r. w wystąpieniu w ramach obchodów Międzynarodowego Dnia Dziedzictwa w Żyrardowie: *W czasach powszechnej produkcji i konsumpcji dóbr komercyjnych, które charakteryzuje popyt na te dobra, stoi przed nami wielkie zadanie – edukacyjne i promocyjne – przeorientowania konsumenta i zainteresowania go popytem na dziedzictwo*. Patrz: A. Kadłuczka, *Ochrona dziedzictwa...*, op. cit., s. 5.
- ²³ P. Gazzola, *The Past in the Future*, International Centre for the Study of Conservation of Cultural Property, Rzym 1969. Tłumaczenia fragmentów książki dokonał Łukasz Kadela, za co serdecznie dziękuję.
- ²⁴ A. Kadłuczka, *Ochrona zabytków architektury...*, op. cit., s. 102.
- ²⁵ J. Tischner, *Alfabet Tischnera, X Dni Tischnerowskie*, Kraków 2010, s. 9.
- ²⁶ Zdziwiała mała liczba podanych przykładów adaptacji do nowych funkcji historycznych obiektów i zespołów urbanistycznych. Gazzola wymienia ich tylko kilka, w tym dwa z terenów dawnej Jugosławii. Jeden przykład to udana jego zdaniem rewolucyjna miasteczko wyspa Sveti Stefan w obecnej Czarnogórze, zamieniona na jeden wielki zespół hoteli (obecnie 105). Wśród przykładów ochrony dziedzictwa we Włoszech zakończonych sukcesem omawia rozpoczęty wówczas projekt rewitalizacji, znany pod nazwą „Ville Venete”. Stowarzyszenie AVV, organizacja non profit, działa do chwili obecnej i zajmuje się ochroną, konserwacją oraz utrzymaniem weneckich willi, w tym także palladiańskich. Stowarzyszenie od 2010 roku, pod przewodnictwem Alberto Passiego, ma swoją siedzibę w Villi Tiepolo Passi.
- ²⁷ P. Gazzola, *Czas wolny i turystyka...*, op. cit., s. 101.
- ²⁸ Na „Portal nauzczyeli przedszkoli” wśród zalecanych konpektów w ramach wychowania przedszkolnego znalazłem np. *Konpekt zajęć z edukacji przyrodniczej dla 5 – 6-latków*.
- ²⁹ M. Łojewska-Krawczyk, *Aksjologiczne aspekty ochrony dziedzictwa kulturowego*, (w:) *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*, pod red. K. Gutowskiej, Warszawa 2000, s. 20–37.
- ³⁰ Ibidem, s. 21–22.
- ³¹ Do podobnych wniosków doszedł także m.in. inż. arch. Martin Vaščák z Bratysławy, długoletni pracownik służb konserwatorskich na Słowacji, doktorant Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. W Planie dysertacji doktorskiej pt. „Edukacyjny charakter prezentacji dziedzictwa architektonicznego” napisał: *Jedynym sposobem ochrony i zachowania naszego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń jest stworzenie naturalnej relacji – więzi emocjonalnej pomiędzy społeczeństwem i jego zabytkami. Utracona naturalna relacja została przez autora nazwana „luką dziedzictwa”. „Luka dziedzictwa” prowadzi do utraty wartości dziedzictwa architektonicznego, a w niektórych przypadkach może prowadzić do całkowitego jego zniszczenia. Czasami zniszczenie to jest wynikiem nieświadomego działania użytkowników lub zaangażowanych przedmiotów. Często jednak jesteśmy świadkami zorganizowanego i zamierzonego zniszczenia zabytków przez deweloperów lub właścicieli. (...) Za główną przyczynę tej sytuacji należy uznać niski poziom edukacji inwestorów, użytkowników i innych zaangażowanych podmiotów, którzy nie chcą dostrzec wartości określonego zabytku, bądź też nie są w stanie jej ocenić właśnie ze względu na „lukę dziedzictwa”.*
- ³² Zwrócił uwagę na ten problem Paweł Jaskanis, dyrektor Muzeum Pałacu w Wilanowie. Patrz: D. Jarecka, *Tylko my możemy uratować zabytki. Co ma wspólnego parowozownia ze*

społeczeństwem obywatelskim? I jaki sens ma polityka historyczna w gminie? Rozmowa z Pawłem Jaskanisem, „Gazeta Wyborcza” z 6.10.2010, s. 18.

³³ M. Arszczyński, *Idea-Pamięć-Troska...*, op. cit., s. 9.

³⁴ A. Kadłuczka napisał, że zasada *primum non nocere*, rozumiana jako zasada totalnego nieinterwencjonizmu, jest nie tylko niemożliwą do zrealizowania, ale nawet szkodliwą dla zabytków. Jest wydaniem wyroku na zabytki i zgodą na powolne zanikanie śladów kultury materialnej minionych epok. Patrz: A. Kadłuczka, *Ochrona zabytków architektury...*, op. cit., s. 21.

³⁵ P. Gazzola, *Czas wolny i turystyka...*, op. cit., s. 95–96.

³⁶ Ostatnie lata przyniosły koncentrację na rozumieniu turystyki przede wszystkim jako potencjalnie dynamicznego sektora gospodarki, przyczyniającego się zarówno do tworzenia dochodu, jak i miejsc pracy w usługach. Podejście takie charakteryzuje większość instytucji międzynarodowych (UNWTO, Unia Europejska i inne), rządy, władze regionalne i lokalne. – napisał M.W. Kozak w pracy *Turystyka i dziedzictwo kulturowe Polski Zachodniej*, Warszawa 2011, s. 2. Jak pisze autor, w literaturze światowej słusznie akcentuje się znaczenie w rozwoju turystyki dziedzictwa kultury, niż dziedzictwa przyrodniczego.

³⁷ Przy czym najczęściej odwołują się do nich zwolennicy tradycyjnych zasad postępowania konserwatorskiego. Głoszą nawet tezę, że rezygnacja z pryncypiów zawartych w *Karcie Weneckiej* to przyzwolenie na stopniową zagładę zabytków.

³⁸ St. Waltoś, *O kanonach konserwacji zabytków*, (w:) *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. B. Krasnowolski, Kraków 2011, s. 60. Przypomniano o tym także we wspomnianym liście Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP z 2. 08. 2012 r.

³⁹ Ibidem, s. 59 i 61.

⁴⁰ Cały zapis przytaczam za cytowanym już listem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP z 2. 08. 2012 r. do Marszałka Senatu RP.

⁴¹ Zwrócił na to uwagę prof. A. Tomaszewski we wspomnianym referacie pt. *Ku pluralistycznej filozofii konserwatorskiej XXI wieku*, wygłoszonym na Zgromadzeniu Generalnym ICOMOS w Meksyku w 1999 r. Dodał także: *uważa się, że Karta utrwaliła rozumienie pojęcia autentyzmu jako odnoszącego się wyłącznie do substancji materialnej. Tymczasem mówi ona tylko o konieczności zachowania zabytków „w pełnym bogactwie ich autentyzmu”, pozostawiając sprawę definicji tego pojęcia całkowicie otwartą, a nawet sugerując jego wielowarstwowość*. Patrz: A. Tomaszewski, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, red. E. Święcka, MCK Kraków 2012, s. 48.

⁴² P. Gazzola, *Czas wolny i turystyka...*, op. cit., s. 94.

⁴³ Na ten problem zwracał uwagę prof. Jacek Purchla, pisząc: *Tylko umiejętne i harmonijne włączenie dziedzictwa do wielkiej zmiany cywilizacyjnej, jakiej jesteśmy dziś świadkami, daje gwarancję jego skutecznej ochrony. Trzeba przy tym podkreślić szerokość, złożoność i interdyscyplinarność problematyki ochrony zabytków w warunkach gospodarki rynkowej oraz postępującej globalizacji. Ta nowa sytuacja zmusza do zmiany dotychczasowej – pasywnej – filozofii ochrony. Nowoczesna ochrona dziedzictwa musi w istocie oznaczać skuteczne zarządzanie potencjałem dziedzictwa i ciągłe poszukiwanie kompromisu między doktryną konserwatorską a nieuchronną zmianą*. Patrz: J. Purchla, *W stronę systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce*, „Zarządzanie Publiczne”, Nr 2 (12) 2010, s. 79.

⁴⁴ W. Lipp, *Teoria konserwacji zabytków i jej zmienne koncepcje. Próba rozwiązania zawiloci*, (w:) *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku...*, op. cit., s. 184 i 190. Profesor Wilfried Lipp był prezesem Austriackiego Komitetu Narodowego ICOMOS.

⁴⁵ Problematykę tą obszernie przedstawiła prof. Ewa Węclawowicz-Gyurkovich w książce pt. *Architektura najnowsza w historycznym środowisku miast europejskich*, Kraków 2013.

⁴⁶ J. Jokilehto, *Wyznania filozoficzne w ochronie dziedzictwa kulturowego w XXI wieku*, (w:) *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku...*, op. cit., s. 18.

Streszczenie

Nawiązując do faktu, że II Kongres Konserwatorów Zabytków odbył się w roku jubileuszowym, bowiem w czerwcu 2015 r. minęło 50 lat od dni, w których odbyło się zgromadzenie założycielskie Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS, autor zwrócił uwagę na postać profesora Piera Gazzoli, (1908–1979) jednego z jej głównych inicjatorów i współtwórców, wybitnego włoskiego historyka architektury, wykładowcy akademickiego oraz konserwatora zabytków i zespołów zabytkowych, szczerego przyjaciela Polski.

W artykule przypomniano, że proces tworzenia w całej Europie służb konserwatorskich i trudny wybór odpowiednich postępowań restauratorskich lub rekonstrukcyjnych, prowadziły w środowisku konserwatorskim do prób nawiązania stałej współpracy międzynarodowej już od 1931 r., a po tragicznych wydarzeniach II wojny światowej – do uchwalenia w 1964 r. w Wenecji Karty Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych zw. *Kartą Wenecką*. Zwrócono jednakże uwagę, że sformułowania zawarte w tym dokumencie

Abstract

Alluding to the fact that the 2nd Congress of Monument Conservators was held in the jubilee year, because in June 2015 50 years had passed since the founding meeting of the International Monument Protection Council ICOMOS, the author drew attention to Professor Piero Gazzola (1908–1979), one of its initiators and co-creators, an eminent Italian historian of architecture, a university lecturer, a conservator of monuments and historic complexes, and a true friend of Poland.

The article recalls that in the whole Europe the process of creating conservation services and a difficult choice of appropriate restoration or reconstruction procedures led, in the conservation milieu, to attempts at establishing constant international cooperation already in 1931, and after the tragic events of World War II – to drafting in Venice in 1964 the Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, known as *The Charter of Venice*. It was, however, pointed out that the phrasing used in the document

były odbiciem ówczesnych układów społecznych oraz podziału stref wpływów na kontynencie europejskim.

Autor stara się poszukiwać niezbędnej równowagi w odniesieniu do podejmowanych aktualnie interwencji konserwatorskich, które zawsze powinny wychodzić od zasady *primum non nocere*, ale zarazem zgodnie z nowym rozumieniem dziedzictwa umiejętnie integrować jego wartości z potrzebami współczesnego człowieka. Znakomicie wyrażał to Piero Gazzola już w autorskim wstępie do eseju „The Past in the Future” (*Przeszłość w przyszłości*), opublikowanego w Rzymie w 1969 r.: przemyslenia i rozważania opisane w książce, inspirowane są żarliwą nadzieją, że nasze środowisko i codzienność będą kreowane w racjonalnej harmonii, a poszanowanie wkładu naszego dziedzictwa będzie inspirowało współczesnego człowieka. (...) Jednym z zasadniczych warunków jest wpisanie do obiektów historycznych funkcji niezbędnych do właściwego działania obiektu czy miasta.

W następstwie analizy powyższych słów Gazzoli, aktualnych poglądów w zakresie filozofii ochrony oraz doświadczeń, wynikających z długoletniej własnej praktyki, autor artykułu formułuje tezę: kryteria ochrony i konserwacji zabytków powinny być rozpatrywane indywidualnie w drodze dialogu, uwzględniającego wymogi konserwatorskie i specyfikę wynikającą ze współczesnych wymogów użytkowania. *Dialog jest drogą kompromisu a teoria ochrony zabytków to sztuka osiągania optymalnej równowagi między teraźniejszością a przyszłym rozwojem.*

Artykuł kończy się stwierdzeniem, że zbyt małą uwagę przywiązuje się współcześnie do aksjologicznych problemów ochrony dziedzictwa kulturowego, czyli do stworzenia naturalnej relacji – więzi emocjonalnej pomiędzy społeczeństwem i jego zabytkami oraz do edukacji całego społeczeństwa w tym zakresie oraz propozycją stworzenia „Paktu dla ochrony zabytków”, czy szerzej dla ochrony dziedzictwa.

reflected the social relations of the times and the division of zones of influence in Europe.

The author tries to find a necessary balance in relation to the currently undertaken conservation interventions which should always start from the *primum non nocere* principle; but at the same time, according to the new understanding of heritage, skilfully integrate its values with the needs of the modern man. It was already expressed by Piero Gazzola in his preface to the essay “The Past in the Future”, published in Rome in 1969: the reflections and considerations described in the book are *inspired by an ardent hope that our environment and everyday lives will be created in a rational harmony, and the respect for the contribution made by our heritage will inspire the contemporary man. (...) The condition is to inscribe in the historic structures the functions necessary for the facility or the city to function properly.*

Having analysed the above words of Gazzola, current views concerning the protection philosophy and personal experience resulting from years of practice, the author of the article formulates a thesis: criteria of monument protection and conservation should be considered individually by means of a dialogue taking into account conservation requirements and the specificity resulting from contemporary utilisation requirements. *Dialogue is a path of compromise and the theory of monument protection is the art of obtaining an optimal balance between the present and the future development.*

The article ends with a statement that too much attention is currently paid to axiological problems of cultural heritage protection, namely to creating a natural relation – an emotional bond between the society and its monuments, and to education of the whole society in this respect, as well as a proposal of creating a “Pact for monument protection”, or more widely for heritage protection.

Beata Kwiatkowska-Kopka*

Pomnik historii – i inne formy nobilitacji zabytku jako priorytety na rzecz powszechnego dostępu do dziedzictwa i jego promocji

Monument of history – and other forms of ennoblement of a historic monument as priorities for the benefit of common access to heritage and its promotion

Słowa kluczowe: pomnik historii, rezerwat archeologiczny, krajobraz kulturowy

Key words: monument of history, archaeological reserve, cultural landscape

Uznanie obiektu, lub obszaru, za pomnik historii stanowi jedną z form ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U., Nr 162, poz. 1568 ze zm.). Zgodnie z art. 15 ust. 1 ustawy Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru, lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. „Analizując obowiązujące przepisy, należy stwierdzić, że uznanie obiektu za pomnik historii (podobnie jak wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO) nie pociąga za sobą żadnych dodatkowych skutków prawnych. Nie zmienia też statusu prawnego obiektu z punktu widzenia form ochrony zabytków. Nie daje zatem administracji konserwatorskiej dodatkowych instrumentów działania, a obiekty i obszary chronione poddane są w istocie reżimowi ochrony, wynikającemu z wpisu do rejestru bądź uzyskania statusu parku kulturowego. Jedynym skutkiem jest w istocie oddziaływanie na świadomość społeczną”, stwierdza Katarzyna Zalaśńska¹.

Warto zatem może zatem postawić pytanie, jaka była intencja powołania tej nobilitującej obiektu zabytkowe instytucji i podjąć refleksję nad jej istotą. 8 września 1994

Recognizing a structure, or an area, as a monument of history, constitutes one of forms of the monument protection, listed in art. 7 of the Act dated 23 July 2003 on the Protection of Historic Monuments and Care of Historic Monuments (Official Journal No. 162, item 1568 as amended). In compliance with art. 15 section 1 of the Act, the President of the Republic of Poland, upon a motion filed by the minister competent for the affairs of culture and the national heritage, in a relevant regulation can recognize an immovable historic structure entered in the register, or a cultural park exhibiting special values for culture, as a monument of history, specifying its borders. *Analyzing the regulations in force it should be stated that recognizing a structure as a monument of history (similarly to entering it on the UNESCO World Heritage List) does not entail any additional legal effects. Neither does it change the legal status of the structure from the point of view of monument protection. Therefore, it does not offer any additional tools to the conservation administration, and the protected structures and areas are in fact subjected to the protection regime resulting from the fact of entering it in the register or obtaining the status of a cultural park. The only effect is in fact the effect made on the social awareness,* Katarzyna Zalaśńska states¹.

Therefore, perhaps it is worth posing a question what was the intention connected with the establishment of

* dr, kierownik Działu Rezerwatów i Lapidarium Zamku Królewskiego na Wawelu

* Ph.D., Head of the Department of Reserves And Lapidarium of the Royal Wawel Castle

Cytowanie / Citation: Kwiatkowska-Kopka B. Monument of history – and other forms of ennoblement of a historic monument as priorities for the benefit of common access to heritage and its promotion. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;44:98-109

Otrzymano / Received: 2015-10-29 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2015-11-18

doi:10.17425/WK44MONUMENT

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podpisał 15 zarządzeń w sprawie uznania za pomnik historii. Obecnie na liście znajduje 60 obiektów, z każdym rokiem systematycznie się powiększa. Znakomitym źródłem wiedzy na temat założeń ideowych oraz procesu formalnego wprowadzenia do polskiego ustawodawstwa instytucji pomnika historii – pierwszej formuły prawnej dla ochrony przestrzeni, są wypowiedzi Marka Konopki, współautora koncepcji nowej organizacji systemu ochrony zabytków; w tym między innymi wpisania do ustawy zapisu o Pomnikach Historii². Pouczająca lektura tekstów pióra wspomnianego autora pozwala zapoznać się zarówno z założeniami programowymi, jak i meandrami wprowadzania w życie instytucji pomnika historii. W komentarzu do pierwszej listy pomników historii, dla której dokumentację do wniosków przygotował Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Marek Konopka pisze: „Tym samym podjęto próbę zrealizowania aktu wykonawczego do ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach z 15 lutego 1962 r., która w znowelizowanym w 1990 r. zapisie w miejsce dotychczasowego art.6 (pkt 3 tego artykułu zobowiązywał ministra kultury i sztuki powołującego pomniki historii do wydania zarządzenia wykonawczego, które jednak nigdy się nie ukazało) wprowadziła nowy zapis art. 6 w brzmieniu:

»1. Zabytki nieruchome o szczególnej wartości dla kultury narodowej mogą być na wniosek ministra kultury i sztuki uznane przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za pomnik historii.

2. Pomniki historii przedstawiane są Komitetowi Dziedzictwa Światowego w celu wpisania na „Listę Dziedzictwa Światowego” i objęcia ich ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r.« (Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 191)³. Autor podkreśla, że zapis ów istotny był z dwóch powodów: Lista Dziedzictwa Światowego i Konwencja UNESCO otrzymała w ten sposób formalne i trwałe miejsce w polskim prawie ochrony dóbr kultury a minister kultury i sztuki został zobowiązany do określenia sposobu realizacji ochrony pomników historii, co w konsekwencji oznaczało właściwą formułę prawną dla ochrony przestrzeni. Warto odnotować, że w chwili powoływania do życia nowej instytucji – pomnika historii, na Liście Dziedzictwa Światowego znajdowało się już sześć polskich obiektów, natomiast manierystyczny zespół architektoniczny i krajobrazowy wraz parkiem pielgrzymkowym w Kalwarii Zebrzydowskiej został umieszczony na niej wcześniej niż otrzymał status pomnika historii. Procedury dotyczące wpisu na Listę Dziedzictwa Światowego są jasne, a kryteria restrykcyjne. Podstawowym wymogiem w momencie wpisu jest gwarancja właściwej ochrony i zarządzania obiektem. Wartości, które są brane pod uwagę przy umieszczaniu zabytków na liście pomników historii są zbliżone do kryteriów stosowanych przez UNESCO, nie są jednak identyczne. „Są na liście pomników historii i zapewne będą w przyszłości takie obiekty, jak np. katedra gnieźnieńska, których wartość historyczna i sym-

this institution ennobling historic structures, and reflect upon its essence. On 8 September 1994 the President of the Republic of Poland signed 15 regulations concerning recognizing a structure as a monument of history. Currently there are 60 sites on the list, and it has been gradually increasing each year. A perfect source of knowledge on the conceptual assumptions and the formal process of introducing an institution of a monument of history to the Polish legislation, the first legal formula for the protection of space, are statements made by Marek Konopka, co-author of the concept of a new organization of the system of the monument protection, including entering the provision of Monuments of History in the text of the Act². Reading the strongly instructive text by the aforementioned author allows to get to know the programme assumptions, as well as the meanders of coming into force of the institution of a monument of history. In his comment to the first list of moments of history, for which the documentation for the applications was prepared by the Monuments Documentation Centre, Marek Konopka writes, “In doing so, an attempt was made to enforce an executory order to the Act on the Protection of Cultural Assets and Museums dated 15 February 1962, which in the provision of art. 6, amended in 1990 (item 3 of this article obliged the minister of culture and art establishing monuments of history to issue an executory order, which actually was never issued), introduced a new form of art. 6 reading:

»1. Immovable historic structures exhibiting a special value for the national culture may be recognized by the President of the Republic of Poland, upon the application of the minister of culture and arts, as a monument of history.

2. Monuments of history are presented to the Committee of the World Heritage in order to be entered on the “World Heritage List” and subjected to protection under the Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, adopted in Paris on 16 November 1972« (Official Journal of 1976, No. 32, item 190 191)³. The author emphasizes that this provision was important for two reasons: the UNESCO World Heritage List and Convention was thus offered a formal and permanent place in the Polish legislation on the protection of cultural assets, and the minister of culture and arts was obliged to define the way of executing the protection of monuments of history, which consequently meant an appropriate legal formula for the protection of space. It should be pointed out that when the new institution of the monument of history was established, the World Heritage List already included six Polish sites, and the mannerist architectural and landscape complex together with the pilgrims’ park in Kalwaria Zebrzydowska had been included in the list before it was granted the status of a monument of history. Procedures connected with entering sites in the World Heritage List are clear, and the criteria are restrictive. The fundamental requirement as of the moment of making the entry is a guarantee of appropriate protection and management of the site. The values considered when including sites in the list of monuments of history are similar to the criteria applied

boliczna dla narodu polskiego jest bezsporna, ale które z rozmaitych względów nie miałyby szans otrzymania miejsca na liście światowej. Jest bowiem oczywiste, że preferencje wynikające z tradycji narodowej, niekiedy regionalnej, nie są zawsze identyczne z tymi, które promują listę światową. Koncepcja pomników historii tworzy więc listę zabytków szczególnie ważnych w Polsce, z których część – w całości lub we fragmentach – może spełnić kryteria dziedzictwa światowego”⁴ – pisze Marek Konopka. Lista krajowa pomników historii stanowi podstawę do typowania kandydatów na Listę Światową, ale już samo umieszczenie obiektu na niej ma charakter prestiżowy. 6 października 2005 roku Rada Ochrony Zabytków przyjęła i zarekomendowała do stosowania „Kryteria i procedury uznawania obiektu za Pomnik Historii”. W oparciu o powyższy dokument Rada wydaje opinie w stosunku do obiektów aplikujących do miana Pomnika Historii. Rada Ochrony Zabytków jest ciałem opiniodawczo-doradczym, zatem dokument ten nie ma charakteru wiążącego. Jak pamiętamy, w znowelizowanym w 1990 r. zapisie w miejsce dotychczasowego art. 6 (pkt 3 tego artykułu zobowiązywał ministra kultury i sztuki powołującego pomniki historii do wydania zarządzenia wykonawczego). Panuje powszechna opinia, że jedynym skutkiem uznania zabytku za pomnik historii jest otwarcie mu drogi do starań o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa.

Nie ulega wątpliwości, że aktowi nominacji, z formalnego punktu widzenia, nie towarzyszy żadne wsparcie, zarządzający pomnikami historii w istocie muszą liczyć wyłącznie na własne siły. Właściciele obiektów, które zostały nobilitowane i znalazły się na liście pomników historii, nie nabywają z tego tytułu żadnych uprawnień publiczno-prawnych. Bardziej aktywni starają się o pozyskiwanie środków finansowych wspomagając swe wysiłki marką pomnika historii, co niejednokrotnie odnosi pozytywny skutek. Nie zmienia to jednak faktu, że pomniki historii należy wesprzeć odpowiednimi rozwiązaniami prawnymi, finansowymi i organizacyjnymi. Wydaje się, że najlepiej działania te prowadzić w ramach krajowego systemu ochrony zabytków. Powinno się to odbywać w konsekwencji szerokiej debaty dotyczącej form i metod zarządzania pomnikami historii, a także źródeł finansowania. Wydaje się, że niezbędna jest nowa inicjatywa ustawodawcza. Podnoszona jest także często pilna potrzeba usztywnienia kryteriów kwalifikacyjnych, a w ślad za tym ograniczenie liczby wpisów, co automatycznie podniesie rangę nominatów.

Niezwykle istotnym czynnikiem jest społeczne zaangażowanie lokalnych społeczności, które we właściwym odczytaniu zapisanych w przestrzeni materialnych i niematerialnych wartości, powinny identyfikując się z nimi, odczytywać swoją tożsamość. Obecność na liście krajowej ma także ogromne znaczenie edukacyjne.

Integracja procesu ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego to warunek, bez spełnienia którego ochrona o charakterze obszarowym nie jest możliwa. Zważywszy, że większość obiektów figurujących na krajowej liście pomników historii zamieszczona została

by UNESCO, although they are not identical. “The list of monuments of history contain today, and probably will contain in the future, such sites as the Gniezno Cathedral, the historic and symbolic value of which for the Polish nation is undisputable, and which for various reasons would stand no chance to be included in the world list. It is obvious that preferences that result from the national tradition, sometimes from the regional tradition, are not always identical with the ones that promote the world list. The concept of monuments of history establishes, therefore, a list of historic sites which are particularly important in Poland, some of which – in full or in parts – may satisfy the criteria of the world heritage”,⁴ writes Marek Konopka. The national list of monuments of history constitutes a foundation for designating candidates for the World List, and the fact of placing a site on it adds prestige to the site. On 6 October 2005 the Monument Protection Council resolved and recommended “Criteria and Procedures of Recognizing Sites as Monuments of History”. Basing on this document, the Council issues opinions on sites applying for the title of a Monument of History. The Monument Protection Council is a consultative and advisory body, therefore the document is not binding. As we remember, the amended provisions of art. 6 item 3 obliged the minister of culture and art establishing monuments of history to issue an executory order. It is commonly believed that the only effect of recognizing a site as a monument of history is opening a path for it to apply for being included in the World Heritage List.

There is no doubt that from the formal point of view the nomination is not followed by any support. Administrators of monuments of history must in fact count on themselves only. Owners of sites which have been ennobled and included in the list of monuments of history are not granted with any public rights by way of this. More active owners apply for funds, supporting their efforts with the brand of a monument of history, which frequently brings a positive effect. Nevertheless, it doesn't change the fact that monuments of history should be supported with appropriate legal, financial and organizational solutions. It seems that the best idea would be to conduct relevant activities within the scheme of the national monument protection system. It should be a consequence of an extensive debate pertaining to the form and methods of managing monuments of history, as well as the sources of financing. A new legislative initiative seems to be necessary. An urgent need to fix the qualification criteria, and consequently to limit the number of entries, is often put forward, as it would automatically elevate the rank of the nominees.

An extremely important factor is the social engagement of local communities, which should read their own identity in the appropriate reading of the space of tangible and intangible values, identifying with them. The presence of the national list is also very important for educational reasons.

Integration of the process of the cultural and natural heritage protection is a condition which needs to be fulfilled to make possible the protection focusing on an

w formie wpisów obszarowych, refleksja nad tzw. ustawą krajobrazową z marca 2015 powinna także stać się elementem naszych rozważań. Europejska Konwencja Krajobrazowa z 2000 roku (tzw. Konwencja Floreńska), przyjęta w ramach Rady Europy 20 października 2000 roku, ratyfikowana przez Polskę w 2004 roku, dotyczy promowania działań na rzecz szeroko pojętego krajobrazu: jego ochrony, zarządzania, planowania oraz organizowania europejskiej współpracy. Czytamy: „krajobraz przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych, oraz jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego przyczyniając się do dobrobytu ludzi i konsolidacji europejskiej”. W świetle postulatów sformułowanych w odniesieniu do przyszłości pomników historii tekst ów wydaje się najlepiej odpowiadać duchowi, w jakim powinny one być realizowane. Tekst dokumentu odzwierciedla niepokój środowisk konserwatorskich związany z gwałtownym tempem zmian i wpływem rozwoju cywilizacyjnego na przekształcenia krajobrazu i jego dziedzictwa.

Zachowanie równowagi pomiędzy oczywistą potrzebą rozwoju i ochroną krajobrazu wraz z całym jego bogactwem, jest w myśl Konwencji oparta na kluczowej roli planowania przestrzennego. Ustawa z marca 2015 miała ogromną szansę realizacji postulatów i koncepcji zawartych w wielu innych dokumentach międzynarodowych, w tym także Konwencji Florenckiej. W ustawie tej należało odwołać się do potencjału społecznej aktywności i udziału w przedsięwzięciach na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. „Ustawa krajobrazowa” spotkała się z krytyką środowiska⁵. Szkoda, że do szeroko rozumianej świadomości społecznej dotarł głównie tryumf nad szpecącymi otoczenie reklamami. Warto odnotować, że jubileuszowe (z okazji 50-lecia istnienia) zgromadzenie Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS) dedykowane było przede wszystkim krajobrazowi.

Na pierwszej liście pomników historii znalazły się także trzy rezerwaty archeologiczne: Biskupin, Krzemionki Opatowskie i wyspa Lednica. Problem rezerwatów archeologicznych łączy w sobie zagadnienia z zakresu myśli konserwatorskiej, a także problematyki muzealnej w nowej formule muzeum społeczno-edukacyjnego. Może warto rozpatrzeć tę problematykę jako *case study* szerszego problemu związanego z Pomnikami Historii. Warto odnotować, że na początku 1998 roku Polska zgłosiła komisji UNESCO zamiar zgłoszenia unikalnej w skali europejskiej neolitycznej kopalni krzemienia na listę światowego dziedzictwa. Niestety niewytyczenie granic rezerwatu oraz brak jakiegokolwiek programu jego ochrony spowodowały, że z powodów proceduralnych na początku XXI wieku Polska wycofała Krzemionki ze wstępnej, krajowej listy obiektów przewidzianych do zgłoszenia na listę dziedzictwa światowego⁶.

Ochrona zabytków archeologicznych łączy się ściśle z problematyką szeroko pojętej ochrony krajobrazu kulturowego. Jak zauważył prof. Andrzej Tomaszewski, „w ostatnich latach mówienie o ochronie krajobrazu kulturowego stało się modne i jest w dobrym tonie. Który

area. Considering the fact that most sites included in the national list of monuments of nature have been entered in the form of area entries, the reflection on the so-called landscape act from March 2015 should also become an element of our considerations. The European Landscape Convention from 2000 (the so-called Florence Convention), resolved within the framework of the Council of Europe on 20 October 2000, ratified by Poland in 2004, pertains to promoting activities for the benefit of broadly understood landscape: its protection, management, planning and organization of the European cooperation. We read, “landscape contributes to creating local cultures, and is a basic component of the European natural and cultural heritage, contributing to the welfare of people, and to the European consolidation”. In light of the postulates formulated towards the future of monuments of history, this text seems to correspond to the spirit in which they should be implemented in the fullest way. The text of the document reflects the anxiety of conservation circles connected with the rapid pace of changes, and the impact of the civilization development on the transformation of landscape and its heritage.

Maintaining balance between the obvious need of development and landscape protection together with its entire richness, according to the Convention is based on the key role of spatial planning. The act from March 2015 had a great opportunity to implement the postulates and concepts contained in numerous other international documents, including also the Florence Convention. This act should have referred to the potential of social activity and participation in projects for the benefit of cultural environment. The ‘landscape act’ came in for criticism of the environment⁵. It is a pity that the only element that reached the broadly understood social awareness was the triumph over defacing advertising banners. It is worth observing that the jubilee assembly of the International Council of Monuments and Sites (ICOMOS), held to commemorate the 50th anniversary of this institution, was devoted predominantly to landscape.

The first list of monuments of history also included three archaeological reserves: Biskupin, Krzemionki Opatowskie and Lednica – the island. The problem of archaeological reserves combines issues from the scope of the conservation thought, as well as museology, in a new formula of a social and educational museum. Perhaps it is worth considering this subject as a case study of a broader problem connected with Monuments of History. Interestingly, at the beginning of 1998 Poland notified the UNESCO Commission about its intention to enter a Neolithic flint mine, unique in the European scale, in the world heritage list. Unfortunately, due the fact that the borders of the reserve had not been demarcated, and there was no programme of its protection, for procedural reasons in the beginning of the 21st century Poland withdrew Krzemionki from the preliminary national list of sites planned to be submitted to the world heritage list⁶.

The protection of archaeological monuments is closely combined with the problem of broadly un-

z konserwatorów chce pokazać, że idzie z postępowaniem i nadażać za rozwojem naszej dyscypliny, nie mówi już ani o zabytkach, ani o historycznych miastach – lecz od razu o krajobrazie. Nie jest to tylko polska przypadłość. Wszyscy czujemy się mniej lub bardziej ekspertami w dziedzinie jego rozpoznawania i ochrony.

A rzeczywistość jest zgoła inna. Dopiero wkraczamy w świat mało nam znanych, a przy tym bogatych i zróżnicowanych pojęć i zadań⁷.

Pojęcie krajobrazu kulturowego ma długą tradycję w badaniach geograficznych. Próbę charakterystyki historii, metod badania i przemian krajobrazów kulturowych krajobrazu kulturowego podejmuje systematycznie w swych pracach Urszula Myga-Piątek⁸. W rozważaniach autorki istotne miejsce zajmuje wskazanie dyscyplin naukowych, które prowadzą studia nad szeroko rozumianym krajobrazem i choć dostrzega korzyści płynące z badań archeologicznych, a nawet w swych kryteriach oceny krajobrazu kulturowego uwzględnia „dawność” (aż 3 punkty otrzymują krajobrazy, których zachowane są elementy kulturowe starsze niż 300-letnie)⁹, nie odnajduje archeologia wraz ze swym instrumentarium badawczym autonomicznego miejsca.

Pojęcie krajobrazu kulturowego najpełniejszy wyraz znalazło w dyscyplinie, jaką jest architektura krajobrazu¹⁰. Należy przyznać, iż w zakresie formułowania pojęć, określania potrzeb oraz tworzenia podstaw metodologicznych tę gałąź nauki uznać należy za wiodącą.

Dziedzictwo archeologiczne – poza nielicznymi wyjątkami – nie jest czytelne we współczesnym krajobrazie kulturowym, tworzy tzw. „podziemny krajobraz” (określenia tego używał często nieco nieformalnie prof. J. Bogdanowski).

Odtwarzanie historycznego krajobrazu kulturowego najściślej wiąże się z badaniami nad osadnictwem, a zatem dociekania na ten temat powinny być domeną badawczą przede wszystkim nauk historyczno-geograficznych. Kompetencje archeologii w dziedzinie rozpoznawania historycznego osadnictwa nie budzą wątpliwości, a jej rola w odtwarzaniu dawnego krajobrazu jest nie do przecenienia. Dziedzictwo archeologiczne stanowi zarówno komponenty zaginionego „podziemnego krajobrazu”, jak i składniki współczesnego, chronionego krajobrazu kulturowego, a wybór właściwego kierunku działań konserwatorskich powinien zależeć od poznania przedmiotów ochrony. Zatem wszelkie akcje badawcze mają wymiar nie tylko czysto naukowo-poznawczy, ale w równej mierze konserwatorski.

Pionierskie rozważania – w polskiej literaturze przedmiotu – nad rolą archeologii w badaniach i ochronie krajobrazu kulturowego podjął Stanisław Kołodziejski: „Postępująca na świecie w ostatnich dziesięcioleciach degradacja środowiska przyrodniczego i kulturowego sprawiła, że postać współczesnego krajobrazu z wolna przestaje być świadectwem przeszłości oraz źródłem wiedzy o procesie dziejowym, w toku którego został ukształtowany. Zatarciu ulegają zarówno dawne układy zabudowy, jak i granice poszczególnych jednostek osadniczych. Już niedługo wyodrębnianie cech tożsa-

derstood protection of the cultural landscape. As Prof. Andrzej Tomaszewski observed, “in recent years it has become fashionable and tasteful to talk about the cultural landscape protection. If some conservator wishes to demonstrate that he keeps up with the development of our field of study, he does not talk about monuments, historic cities, but right away about landscape. It is not just a Polish affliction. We all feel, to a greater or lesser extent, we are experts in the field of recognizing and protecting it.

And the reality is different. We only enter the world of little known, but rich and diversified notions and tasks”⁷.

The notion ‘cultural landscape’ has a long tradition in geographical studies. The attempt to characterize the history, the study methods and transformations of cultural landscapes is systematically made by Urszula Myga-Piątek in her works⁸. In the reflections of the author an important position is occupied by the definition of scientific fields which conduct studies on broadly understood landscape, and although she notices the benefits stemming from archaeological studies, and she even includes ‘antiquity’ in her cultural landscape assessment criteria (3 points go to landscapes in which cultural elements older than 300 years are preserved)⁹ archaeology and its research tools do not have their autonomous position.

The notion ‘cultural landscape’ found its fullest expression in the field called landscape architecture¹⁰. One should concede that in terms of formulating notions, defining needs and creating methodological foundations, this field of studies should be recognized as a leading one.

Archaeological heritage – apart from few exceptions – is not legible in the contemporary cultural landscape, it forms the so-called ‘underground landscape’ (this term has been often used, perhaps a bit informally, by Prof. J. Bogdanowski).

Recreation of historic cultural landscape is most closely connected with studies into settlements, and therefore, investigations into this subject should be a field of study most of all of historical and geographical sciences. The competence of archaeology in the field of recognizing historic settlement evoke no doubt, and its role in the recreation of the old landscape cannot be overestimated. The archaeological heritage constitutes components of the lost ‘underground landscape’, as well as components of the contemporary, protected cultural landscape, and the choice of an appropriate direction of conservation activities should depend on a thorough investigation of the objects of the protection. Therefore, all research actions have not only a purely scientific and cognitive dimension, but equally a conservation one.

Reflections on the role of archaeology in the studies and protection of the cultural landscape, pioneering ones in the Polish subject literature, were undertaken by Stanisław Kołodziejski: “The degradation of the natural and cultural landscape, progressing in the world over the last decades, is responsible for the fact that the image of the contemporary landscape slowly ceases to be a testimony to the past and a source of knowledge about

mości konkretnych obszarów będzie się opierać niemal wyłącznie na wynikach analizy i interpretacji szeroko rozumianych źródeł historycznych”¹¹.

Uświadomienie sobie, że zabytki archeologiczne stanowią najniższe, podziemne piętro współczesnego krajobrazu kulturowego oraz że właśnie na tym poziomie należy szukać korzeni, zatem i przyczyn późniejszych jego przekształceń, powinno – według Stanisława Kołodziejczyka – prowadzić do wyłonienia w ramach archeologii nowej specjalności, tzw. archeologii krajobrazu kulturowego. Autor propozycji rozważa naturalnie, czy potrzeba taka w ogóle istnieje, skoro wyniki naszych poczyniń naukowych zmierzają do rekonstrukcji krajobrazu kulturowego w poszczególnych przedziałach czasowych, dodaje jednak, że dyscyplina ta miałaby na celu zintegrowanie badań o charakterze poznawczym z działaniami zmierzającymi do wypracowania i wdrożenia form skutecznej opieki nad dziedzictwem archeologicznym. Do zadań tej specjalności należałoby nie tylko ujawnianie podziemnych składników owej prahistorycznej i wczesnohistorycznej przestrzeni, lecz również studia służące wyjaśnianiu zmian zachodzących w krajobrazie naturalnym, spowodowanym działaniami ówczesnych społeczności. Wyniki tych badań powinny znaleźć odzwierciedlenie w działaniach konserwatorskich. Chodzi głównie o pożytki płynące z takich studiów dla prac planistycznych, zmierzających do właściwego kształtowania współczesnego krajobrazu. W nim bowiem należy bezwzględnie zachować i wyeksponować pomniki przeszłości – świadectwo twórczych poczyniń naszych przodków.

W zakresie prac badawczych nie byłibyśmy jednak pionierami, dyscyplina taka bowiem od wielu lat z powodzeniem uprawiana jest głównie w Stanach Zjednoczonych i na Wyspach Brytyjskich. Określa się ją mianem *landscape archaeology*. Twórcami metody krajobrazowej w archeologii byli badacze amerykańscy, początkowo stosując ją w badaniach i ochronie rezydencji i ogrodów znanych postaci historycznych – Jerzego Waszyngtona w Mount Vernon czy Thomasa Jeffersona w Ponticello. Obecnie z powodzeniem *landscape archaeology* funkcjonuje jako autonomiczna dyscyplina, posługując się w swych badaniach najnowocześniejszymi dostępnymi technikami w pozyskiwaniu danych¹². Należy zgodzić się ze Stanisławem Kołodziejczym, autorem propozycji wprowadzenia do nauki polskiej archeologii krajobrazu, że najistotniejszym problemem jest uświadomienie odpowiednim gremiom naukowo-konserwatorskim pożytków płynących z „krajobrazowych studiów archeologicznych” oraz wykorzystanie ich w działaniach szeroko rozumianej konserwacji zapobiegawczej.

Jak zauważa Z. Kobyliński: „W odróżnieniu od XIX-wiecznej kolekcjonerskiej archeologii antykwarycznej, archeologii kulturowo-historycznej z pierwszej połowy XX wieku, której celem było studiowanie wydobytych z ziemi starożytności, przegradzające się w oderwane od otaczającego świata znawstwo, antropologicznie zorientowanej archeologii procesualnej lat 60. i 70. poszukującej uniwersalnych cech wspólnych i prawidłowości

the historical process in the course of which it has been shaped. Former development layouts, as well as borders of individual settlement units, get blurred. Soon the determination of properties of the identity of specific areas will be based nearly exclusively on the results of the analysis and interpretation of broadly understood historical sources”¹¹.

The realization that archaeological monuments constitute the lowest, underground level of the contemporary cultural landscape, and that one should look for the roots, and therefore the causes of its future transformations, on this very level, according to Stanisław Kołodziejczyk should lead to separating a new specialty within archaeology itself – the so-called archaeology of the cultural landscape. The author of this proposal naturally considers whether such a need exists at all, since the results of our scientific studies aim at the reconstruction of the cultural landscape in individual time intervals; he adds, however, that the purpose of this field of study would be to integrate cognitive studies with activities aiming at the development and implementation of forms of effective care over the archaeological heritage. The tasks of this specialty would comprise not only revealing the underground components of this prehistoric and early historic space, but also studies intended to clarify the changes occurring in the natural landscape, caused by the activities of the then communities. The results of such studies should find their reflection in conservation measures. These are mainly the benefits stemming from such studies for the planning works, aiming at the proper shaping of the contemporary landscape, as in this landscape the monuments of the past should be preserved and exposed, as testimonies to the creative activities of our ancestors.

We wouldn't be, however, pioneers in the field of research works, as such a field of study is successfully pursued, mainly in the United States and on the British Isles. It is called 'landscape archaeology'. The creators of the landscape method in archaeology were American researchers, who initially applied it in their studies into and protection of residences and gardens of well-known historical figures: George Washington in Mount Vernon, or Thomas Jefferson in Ponticello. At present, landscape archaeology successfully functions as an autonomous field, using the most advanced data acquisition techniques available¹². One should agree with Stanisław Kołodziejczyk, the author of the proposal to introduce landscape archaeology to the Polish science, that the most important problem is making relevant circles of scientists and conservators aware of the benefits stemming from landscape archaeological studies and using them in measures of broadly understood preventive conservation.

As Z. Kobyliński observes: “Unlike the 19th-century archaeology of collections and antique shops, the cultural and historical archaeology of the first half of the 20th century, whose goal was to study antiquities extracted from the ground, transforming into expertise somewhat detached from the surrounding world, the

w zachowaniach ludzkich różnych czasach i różnych regionach czy wreszcie filozofującej teoretyzującej archeologii postprocesualnej z końca naszego wieku, odrzucającej istnienie prawdy historycznej i badającej raczej sposób, w jaki archeolodzy tworzą obrazy przeszłości archeologia przyszłości będzie zapewne przede wszystkim konserwacją i zarządzaniem dziedzictwem archeologicznym. A to oznacza głęboką zmianę rozumienia tej dyscypliny, jej roli w badaniu i ochronie krajobrazu kulturowego, którego przecież jesteśmy aktywnym elementem¹³.

Odkrycia archeologiczne stawiają przed nami nie tylko problem ich naukowego opracowania, ale zabezpieczenia i udostępnienia. Na terenie Europy rezerwy archeologiczne podlegają ochronie na podstawie europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego, ratyfikowanej przez Polskę w 1992 roku¹⁴. Obowiązująca ustawa o ochronie zabytków z 2003 roku nie definiuje pojęcia „rezerwat archeologiczny”, nie dysponujemy także aktem wykonawczym, na podstawie którego w sposób formalny mogłyby być ustanawiane rezerwy archeologiczne¹⁵.

W podręcznikach dotyczących muzealnictwa i konserwatorstwa archeologicznego rezerwat archeologiczny charakteryzowany jest jako ekspozycja terenowa, odmiana wystawy stałej – swoisty skansen inaczej – rezerwat¹⁶. Jest to „obiekt zabytkowy lub zespół obiektów in situ mający za zadanie pełnienie określonych funkcji społecznych – szerzenia wiedzy historycznej i idei ochrony zabytków za pomocą środków muzealnych”¹⁷.

Środowiska konserwatorskie – dążąc do sprecyzowania problematyki ujawniającej się w toku międzynarodowej dyskusji dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego – od wielu lat formułują uniwersalne zasady ochrony zabytków, zapisując je w dokumentach zwanych Kartami¹⁸. W odniesieniu do Dziedzictwa Archeologicznego opracowano w 1989 roku Międzynarodową Kartę Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS zwany Kartą Lozańską. W Artykule 7 – Prezentacja, informacja, rekonstrukcja – czytamy: „Prezentacja dziedzictwa archeologicznego szerokiej publiczności jest istotną metodą przyczyniającą się do zrozumienia genezy i rozwoju współczesnych społeczeństw. (...) Tam, gdzie jest to możliwe i właściwe, rekonstrukcje nie powinny być wznoszone bezpośrednio na pozostałościach archeologicznych; powinna być też zapewniona możliwość ich identyfikacji jako rekonstrukcji”. Teoretyczne rozważania dotyczące ochrony dziedzictwa archeologicznego nie znalazły dotychczas jasnej wykładni w zakresie praktycznego zastosowania i określenia form prezentacji, sprowadzając się głównie do podnoszenia aspektu zagrożenia stanowisk archeologicznych oraz kryteriów wartościowania dziedzictwa archeologicznego, głównie w odniesieniu do okresów pradziejowych¹⁹.

Wynikający z potrzeb ekspozycji sposób kształtowania przestrzeni nie jest uwarunkowany jedynie względami czysto estetycznymi, lecz jest związany ze stanem technicznym relikwów oraz koniecznością

anthropologically oriented processual archaeology of the 1960s and 1970s, searching for universal common features and regularities in human behaviour in different times and different regions, or finally the philosophical and theoretical post-processual archaeology from the end of our century, rejecting the existence of historical truth and studying the way in which archaeology creates the images of the past, the archaeology of the future will probably be most of all conservation and management of the archaeological heritage. And this means a deep change in the understanding of this field of study, its role in the research into and protection of the cultural landscape, of which we are an active element”¹³.

Archaeological discoveries make us face the problem of not only their scientific examination, but also protection and exposition. Within the territory of Europe archaeological reserves are subject to protection under the European convention on the protection of the archaeological heritage, ratified by Poland in 1992¹⁴. The act on the monument protection from 2003 currently in force, does not define the notion of ‘archaeological reserve’, neither do we have an executive document on the basis of which archaeological reserves could be formally established¹⁵.

Museology and archaeological conservation handbooks characterize the archaeological reserve as a field exhibition, a version of a permanent exposition, a sort of an open-air museum, in other words a reserve¹⁶. It is “a historic structure or a complex of historic structures in situ, whose task is to fulfil specific social functions, connected with the dissemination of historical knowledge and the concept of monument protection with the application of museum means”¹⁷.

Conservation circles, aiming at specifying the subject matter occurring in the course of the international discussion pertaining to the cultural heritage, for years now have been formulating universal principles of the monument protection, recording them in documents referred to as Charters¹⁸. Towards the archaeological heritage 1989 an International Charter for the protection and Management of the archaeological Heritage ICOMOS was developed, often referred to as the Charter of Lausanne. In Article 7 – Presentation, Information, Reconstruction, we read, “The presentation of the archaeological heritage to the general public is an essential method of promoting an understanding of the origins and development of modern societies. (...) Where possible and appropriate, reconstructions should not be built immediately on the archaeological remains, and should be identifiable as such”. So far, theoretical contemplations pertaining to the protection of the archaeological heritage have not found a clear interpretation in terms of their practical application and definition of the forms of presentation, mainly boiling down to raising the aspect of threat for archaeological sites and criteria for the evaluation of the archaeological heritage, mainly with reference to the prehistoric periods¹⁹.

The method of shaping space resulting from the needs of exposition does not depend exclusively on

zapewnienia odpowiednich parametrów fizycznych i chemicznych.

Czym zatem jest rezerwat, skansen, park archeologiczny, archeopark czy podziemna trasa turystyczna?

Wydaje się, że przy organizowaniu rezerwatu archeologicznego rzeczą konieczną jest na wstępie sformułowanie zarówno przesłanek metodologicznych, jak i aksjologicznych kierunkujących zakres rozważań. Zwornikiem problemowym jest moim zdaniem „miejsce”, pojęcie z zakresu geografii humanistycznej, dodatkowo nazywanej fenomenem miejsca, określanej w specyficznym ujęciu jako *genius loci*²⁰. Pojęcie to ma oczywiście swoją starożytną proveniencję i archeologom kojarzy się jednoznacznie, w moim ujęciu jest to rodzaj soczewki skupiającej to co najważniejsze we współczesnej próbie rehabilitacji przestrzeni jako jakości, nie istniejącej jedynie abstrakcyjnie, ale powiązanej organicznie z konkretnym punktem globu spraw postrzeganych i przeżywanych przez człowieka. Przestrzeń jest kategorią niezwykle trudną do zdefiniowania, a jej ogólne pojęcie jest zbyt abstrakcyjne i w naszych rozważaniach niczego nie wyjaśnia, ale każde miejsce ma swoją strukturę przestrzenną i pierwszy krok w kierunku analizy miejsca polega na jej odnalezieniu. Istota wartości zawarta w treści *genius loci* analizowana przez Ch. Norberga Schulza ma bezpośrednie odniesienia do działań archeologów²¹. To oni jako pierwsi „uwalniają” przestrzeń, w trakcie badań *volens volens* „przywołują” przestrzeń, bo przecież „Trojo, Trojo to archeolog przez palce twój przesybie popiół „to w wyobraźni archeologa powstaje pierwszy poziom” przestrzeni wyobrażonej”. Zależnie od charakteru stanowiska, możliwości i zadań, jakie sobie stawiamy, pojawia się dopiero drugi poziom przestrzeni wyobrażonej realizowanej przez architektów czy plastyków w aranżacjach ekspozycji, a trzeci z poziomów narodzi się w umysłach tych, którym nasze wyobrażone przestrzenie udostępniły. Ochrona środowiska kulturowego jest także związana z twórczą, kreatywną działalnością człowieka. W tych rozmyślaniach nie interesuje mnie czysto techniczny proces zabezpieczenia czy wzmocnienia struktur, ale raczej pewna filozofia, która odsłoniętym obiektom nadaje rangę²².

Wiemy doskonale, że pierwsze koncepcje rezerwatów nie były tworem jednorodnymi, powstawały w wyniku procesu kreacyjnego, zawierając zarazem znamiona zmieniających się postaw autorskich i tendencji konserwatorskich²³.

Prezentacja relikwów kultury materialnej – w tym architektury – *in situ* to wyzwanie zarówno dla badacza jak i twórcy ekspozycji. Każde stanowisko archeologiczne jest bowiem rezerwatem, a udostępnienie go szerszej publiczności wymaga rozważań. Określenie charakteru miejsca powinno narzucić sposób prezentacji z zachowaniem wobec przeszłości taktu i smaku. W rozważaniach nad sensem udostępniania specyficznych obiektów muzealnych, jakimi są zachowane elementy kultury materialnej, nie powinniśmy zapominać, że do każdego muzeum – w tym tak specyficznego jak rezerwat,

purely aesthetic factors, but it is also connected with the technical condition of the relics, and the need to provide appropriate physical and chemical parameters.

Therefore, what is a reserve, an open-air museum, an archaeological park, an archeopark, or an underground tourist route?

It seems that when organizing an archaeological reserve it is necessary to formulate the methodological as well as axiological premises that will define the scope of deliberations. The keystone is – in my opinion – the place, a notion from the scope of humanistic geography, additionally referred to as the phenomenon of the place, in a specific approach called *genius loci*²⁰. Obviously, this term has its ancient provenance and it evokes clear associations in archaeologists, in my opinion it is a type of lens that focuses what is most important in the contemporary attempt at the rehabilitation of space as a quality, not existing only in abstractive terms, but organically linked to a specific point on the globe of affairs perceived and experienced by man. Space is a category very difficult to define, and its general notion is too abstractive, and it does not clarify anything in our deliberations; however, each place has its spatial structure, and the first step towards the analysis of the place consists in finding this structure. The essence of values contained in the *genius loci* analyzed by Ch. Norberg Schulz has some direct references to archaeologists' activities²¹. They are the first to 'free' the space, during their research they 'evoke' the space whether they want it or not, as "Troy, Troy, it is an archaeologist who will spill your ashes through his fingers, it is in the archaeologist imagination that the first level of the imagined space comes into being". Depending on the character of the station, possibilities and tasks we face, the second level of the imagined space appears, the one executed by architects or artists in their arrangements of the exposition space, and the third level will be born in the minds of those who will have access to our imagined spaces. Protection of the cultural environment is also connected with the creative activity of man. In these reflections I am not interested in a purely technical process of providing protections or reinforcing the structures, but a certain philosophy which grants the revealed sites with a certain rank²².

We know perfectly well that the first concepts of reserves were not uniform; they came into being as a result of a creative process, containing symptoms of changing approaches of their authors and conservation tendencies²³.

Presentation of relics of the tangible culture, including architecture, *in situ*, is a challenge for the scientist as well as the author of the exposition. Each archaeological site is a reserve, and rendering it accessible to the public calls for prudence. The definition of the character of the place should impose the method of presentation, with taste and respect for the past. In our discussions on the point of providing access to specific museum exhibits which the preserved elements of tangible culture are, we should not forget that each such museum, includ-

który może powstać tylko w tym jednym, konkretnym miejscu, ponieważ jego „ekspozyty” nie mogą zostać przemieszczone – przychodzimy po przeżycie i osobisty kontakt. Globalna wioska, w jakiej żyjemy, zaawansowane techniki multimedialne, dostęp do niematerialnych (wirtualnych) wędrówek po muzeach, ekspozycjach i kolekcjach w Internecie zdają się kwestionować potrzebę autentycznego kontaktu z obiektami. W zakresie organizowania przestrzeni wystawienniczej czytelna jest tendencja do wypełniania jej maksymalną ilością „gadżetów” w postaci interaktywnych uzupełnień, która służy realizacji zmiany z „orientacji obiektowej w muzeach na orientację ideową”. Wynika z tego także szereg nieporozumień w zakresie określania typu ekspozycji od rezerwatu archeologicznego, poprzez rezerwat archeologiczno-architektoniczny, skansen archeologiczny, wioskę tematyczną, podziemną trasę turystyczną, po „muzeum skansenowskie”(!). Warto może zaapelować za poetą o „odpowiednie [dla] rzeczy słowo”²⁴.

Wydaje się, że należy z całą mocą podkreślić, iż punktem wyjścia powinno być potoczne rozumienie rezerwatu jako terenu, którego bogactwa i zasoby naturalne znajdują się pod specjalną ochroną. Andrzej Kadłuczka proponuje następującą definicję rezerwatu architektonicznego: jest to w ujęciu autora „przestrzeń chroniona, uformowana świadomie i celowo w powiązaniu z relikwami (znaleziskami) architektonicznymi, spełniająca określone warunki gwarantujące zachowanie tych relikwów i ich właściwą ekspozycję”²⁵. Definicja ta powinna być rozszerzona o pojęcie „archeologiczny”, bowiem – jak już podkreślono wyżej – wszystkie rezerwaty powstają – w mniejszym lub większym stopniu – przy wsparciu metod wykopaliskowych.

Zaproponowana przez Sylwestra Czopka definicja rezerwatu archeologicznego nie ujmuje w sposób pełny specyfiki pojęcia, uznając za rezerwat archeologiczny „ekspozycję terenową, swoisty skansen (rezerwat)”. Autor docenia wprawdzie problem, zauważa bowiem: „biorąc pod uwagę rangę niektórych polskich stanowisk archeologicznych i dokonane na nich odkrycia, należy stwierdzić, że ta sfera muzealnictwa jest u nas ciągle słabo rozwinięta, choćby w porównaniu z innymi państwami, do niej zapewne należeć będzie przyszłość muzealnictwa archeologicznego”²⁶, nie podejmuje jednak próby szerszego omówienia zagadnienia.

Obie definicje odnoszące się do rezerwatu jako typu ekspozycji wydają się być niepełne. Dziedzictwo archeologiczne jest wyjątkową kategorią spuścizny kulturalnej, archeolog jest zobowiązany nie tylko badać, ale też i ochraniać. Podczas gdy myśl konserwatorska w odniesieniu do zabytków czytelnych na powierzchni nie budzi wątpliwości – zarówno metody badawcze jak i formy ochrony są powszechnie akceptowane, filozofia konserwacji w archeologii jest przedmiotem dyskusji, bo przecież nie chodzi wyłącznie o konserwację zabytków ruchomych pozyskanych w czasie prac wykopaliskowych, ale o „konserwację stanowiska archeologicznego *in situ*, w formie strefy ochrony konserwatorskiej czy rezerwatu archeologicznego”²⁷. Prognozy dotyczące

ing such a specific type of museum that a reserve is, which can be established only in one specific place as its exhibits cannot be moved, is visited by us because we want to experience something, to have a personal contact with the place. The global village we live in, advanced multimedia technology, access to intangible (virtual) trips around museums, exhibitions and collections on the Internet, seem to question the need of an authentic contact with artefacts. In terms of organizing the exhibition space, there is a tendency to fill it with as many gadgets as possible, such as interactive completions, which is supposed to alter the orientation towards artefacts to orientation towards a concept in museums. This also entails a number of misunderstandings in terms of defining expositions of this type, from an archaeological reserve, through archaeological and architectural reserve, an archaeological open-air museum, thematic village, underground tourist route, or folk park museum. Perhaps we should follow into the footsteps of the poet and appeal for “giving a proper word – to a thing”²⁴.

It seems that it should be strongly emphasized that the starting point should be the common understanding of a reserve as an area the values and natural resources of which are under special protection. Andrzej Kadłuczka proposes the following definition of an architectural reserve: according to the author it is “a protected space, consciously and purposefully designed in connection with the architectural relics (findings), satisfying specific conditions guaranteeing the preservation of these relics and their proper exposition”²⁵. This definition should be extended with an adjective ‘archaeological’, because – as it has been emphasized above – all reserves come into being, to a greater or lesser extent, with the support of excavation methods.

The definition of an archaeological reserve suggested by Sylwester Czopek does not fully grasp the specificity of the notion, recognizing “a field exposition, a certain open-air museum (reserve)” as an archaeological reserve. The author appreciates the problem, as he observes, “considering the rank of some Polish archaeological sites and the discoveries made in them, it should be stated that this sphere of museology is still poorly developed, compared with other countries, and it will shape the future of the archaeological museology”²⁶, nevertheless, he does not attempt to discuss this issue in more detail.

Both definitions referring to a reserve as a type of exposition seem to be incomplete. The archaeological heritage is a unique category of the cultural legacy; an archaeologist is obliged not only to study, but to protect. Whereas the conservation thought with reference to monuments that are legible on the ground evokes no doubt – both the study methods and the protection forms are commonly accepted, the philosophy of conservation in archaeology is a subject of discussion, because it is not just about the conservation of movable monuments obtained during excavation works, but about “conservation of the archaeological site *in situ*, in the form of a conservation protection zone or an archaeological reserve”²⁷. Forecasts pertaining to the development of archaeology indicate

rozwoju archeologii wskazują wprost, że konserwacja – rozumiana jako zespół czynności – „stanie się wkrótce jedną z głównych gałęzi całej dyscypliny”²⁸.

Warto może zatem podjąć próbę wstępnej, najprostszej klasyfikacji stanowisk archeologicznych pod kątem sposobu prezentacji dziedzictwa archeologicznego w krajobrazie kulturowym²⁹:

- rezerwy plenerowe zamknięte organizowane są na stanowiskach najczęściej prehistorycznych (jasknie, podziemne kopalnie) – Krzemionki Opatowskie znalazły się na liście Pomników Historii;
- rezerwy plenerowe otwarte organizowane na stanowiskach z różnych okresów dziejowych w miejscach posiadających własne formy krajobrazowe jak cmentarzyska, czy miejsca kultowe o czytelnych na powierzchni reliktach organizacji przestrzeni, grodziska, kurhany – historycznym przykładem jest osada prehistoryczna w Biskupinie, która znalazła się na liście Pomników Historii.

Uważam za niewłaściwe stosowanie w odniesieniu do rekonstruowanych kompleksów zabudowy określenia „skansen”. Jak wiadomo, jest to ściśle określony typ ekspozycji plenerowej, w obrębie której muszą znajdować się obiekty autentyczne. Muzea na wolnym powietrzu są „oazami przyrodniczo-kulturowego środowiska” i przechowują autentyczne elementy dawnej zabudowy. Muzea takie – parki etnograficzne działają od schyłku XIX wieku (w Polsce od 1906 roku) i należy zaakceptować fakt, iż nazwa ta jest w pewien sposób zastrzeżona i odnosi się do ściśle określonej formy ekspozycji muzealnej.

Uważam za niewskazane stosowanie jej do archeologicznych ekspozycji plenerowych, w obrębie których dokonuje się rekonstrukcji elementów zabudowy lub urządzeń obronnych. Wprowadzanie elementów rekonstrukcyjnych w obrębie zachowanych na powierzchni relikatów jest niewskazane nie tylko z powodu zaleceń karty Lozańskiej, ale także ze względu na nieuwzględnienie kontekstu krajobrazowego, tworzenie sztucznych, zaburzających harmonię i tożsamość miejsca jakości³⁰.

- park archeologiczny (archeopark) – muzeum na wolnym powietrzu stanowi kompleks założeń, w obrębie którego znajduje się rezerwat w ścisłym tego słowa znaczeniu, budynek muzealny z ekspozycją stałą i wystawami czasowymi wraz z zapleczem edukacyjnym, elementy sztucznego krajobrazu w formie nietrwałych rekonstrukcji (w pewnym oddaleniu od stanowiska), w obrębie parków możliwe jest organizowanie festynów archeologicznych i propagowanie tam tak zwanej archeologii eksperymentalnej³¹;
- rezerwy archeologiczno-architektoniczne – wśród wielu form ekspozycji muzealnych rezerwy archeologiczno-architektoniczne zajmują miejsce wyjątkowe³², zmieniają one bowiem swój charakter w miarę doskonalenia stosowania nowoczesnych technologii i rozwiązań architektonicznych; w obrębie tego typu także należy wyróżnić rezerwy otwarte i zamknięte. Przykładem otwartego rezerwatu archeologiczno-architektonicznego znajdującego się na liście Pomników Historii jest Lednica – wyspa.

directly that conservation, understood as a system of activities, “will soon become one of the main branches of the entire field of study”²⁸.

Therefore, perhaps it is worth attempting to specify a simplest preliminary classification of archaeological sites in terms of the methods of presenting the archaeological heritage in the cultural landscape²⁹:

- closed open-air reserves are organized most often on prehistoric sites (caves, underground mines) – Krzemionki Opatowskie mines are included in the list of Monuments of History;
- open open-air reserves are organized on sites from various historical periods in places exhibiting their own landscape forms, such as cemeteries or cult places with legible surface relics of the space organization, towns, mounds – a historical example is the prehistoric settlement in Biskupin, which is included in the list of Monuments of History.

I believe it is inappropriate to use the term ‘open-air museum’ towards reconstructed architectural complexes. As we know, it is a specifically determined type of an open-air exposition within which authentic artefacts must be located. Open-air museums are the ‘*oasis of the natural and cultural environment*’ and they preserve authentic elements of former architecture. Such museums – ethnographic parks have been operating since the turn of the 19th century (in Poland since 1906), and we should accept the fact that this name is somehow restricted and it refers to a more specifically defined form of museum exposition.

I think it is not recommended to apply it to archaeological open-air expositions within the territory of which there are reconstructions of architectural elements or fortifications. The introduction of reconstruction elements within the area of the relics preserved on the surface is not recommended, not only because of the recommendations of the Charter of Lausanne, but also due to the failure to take the landscape aspect into account, due to creating artificial qualities that disturb the harmony and identity of a place³⁰.

- archaeological park (archeopark) – an open-air museum, constituting a complex of assumptions, within its area there is a reserve in the most precise meaning of the word, a museum building with a permanent exposition and temporal exhibitions together with educational facilities, elements of artificial landscape in the form of non-permanent reconstructions (in a certain distance from the site); within the area of the parks it is possible to organize archaeological festivals and promote the so-called experimental archaeology³¹;
- archaeological and architectural reserves – among the many forms of museum expositions, archaeological and architectural reserves occupy a special position³², because they change their nature as modern technologies and architectural solutions become more advanced; within this type, open and closed reserves can be differentiated. An example of an open archaeological and architectural reserve, entered in the list of Monuments of History, is Lednica – the Island.

Profesor Andrzej Kadłuczka pisze w artykule poświęconym wyjaśnianiu filozofii, jaką kierowali się twórcy rezerwatu pod płytą rynku krakowskiego: „odczytanie znaków przeszłości stało się podstawą ortodoksyjnej kreacji przestrzeni architektonicznej”.

Przeźren wnętrza rezerwatu została określona przez obszar i lokalizację relikwów architektury, urządzeń komunalnych i innych elementów odsłoniętych w czasie badań archeologicznych. Autor koncepcji i projektu podkreśla, że myślą przewodnią, która wpłynęła na ostateczny plastyczny kształt ekspozycji, była próba uzyskania metafory „kosmosu” o zatartych granicach, w którym pojawiają się oryginalne elementy w formie relikwów architektury, wzbogacone archeologicznymi artefaktami oraz uzupełnione nowoczesnym systemem multimedialnej informacji³³.

„Krajobraz stanowi źródło olbrzymiej ilości informacji związanych nie tylko z jego formą i substancją, ale również treścią, niejednokrotnie z funkcją, oddziałując na nasz intelekt, wywołując różne skojarzenia i stany emocjonalne”, pisze Urszula Myga-Piątek, analizując współczesną politykę krajobrazową, która znajduje zapis w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej³⁴.

Św. Augustyn napisał w Wyznaniach: *magna vis est memoriae*. Istotnie wielką jest siła pamięci – Europejska Konwencja O Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego określa je jako „źródło zbiorowej pamięci”, ważny zatem jest sposób, w jaki będziemy się do tego źródła odwoływali...

In his paper devoted to the philosophy that directed the founders of the reserve underneath the Market Square in Cracow, Prof. Andrzej Kadłuczka writes, “reading the signs of the past became the foundation for the orthodox creation of the architectural space”.

The space of the interiors of the reserve has been defined by the area and location of the relics of architecture, facilities and other elements discovered during the archaeological studies. The author of the concept and the design emphasized that the main motif that influenced the final visual shape of the exposition was the attempt to achieve the metaphor of the ‘cosmos’ with blurred limits, where original elements appear in the form of relics of architecture, enriched with archaeological artefacts and completed with a modern multimedia information system³³.

“Landscape constitutes a source of an enormous amount of information connected not only with its form and substance, but also its contents, frequently with its function, interacting with our intellect, evoking various associations and emotional states”, writes Urszula Myga-Piątek, analyzing the contemporary landscape policy, which finds its reflection in the European landscape Convention³⁴.

Saint Augustine in his Confessions wrote, *magna vis est memoriae*. Indeed, the power of memory is great. The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage defines them as “the source of collective memory”; therefore, the way in which we will be referring to this source is truly important...

Translated by Iweta Kulczycka

¹ K. Zalańska, *Pole bitwy pod Grunwaldem pomnikiem historii*, Spotkania z zabytkami, 3–4 marzec-kwiecień 2011, s. 47–48.

² Marek Konopka, obecny Wiceprezes PKN ICOMOS, niezwykle zasłużony pracownik służb konserwatorskich, praktyk i teoretyk, za działania na tym polu został uhonorowany Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

³ M. Konopka, *Pomniki historii – niewykorzystana szansa*, „Ochrona Zabytków”, nr 4, 1999, s. 414.

⁴ Op. cit., s. 416.

⁵ P. Kołodziejczyk, „Ustawa krajobrazowa” czyli potrzebny krok... *donikąd*, Jagiellonia 24.

⁶ Ogólnopolska konferencja naukowo-konserwatorska „Prahistoryczna kopalnia „Krzemionki Opatowskie” – Pomnik Historii, na tle problemów badań, ochrony i zagospodarowania pradziejowych kopalń krzemienia w Polsce i w Europie”, Krzemionki, 18–20 kwietnia 2013; *Archeologia Polski*, 2013, 58, Z. 1–2, s. 258–271.

⁷ A. Tomaszewski, *Krajobraz kulturowy jako dobro chronione*, (w:) A. Tomaszewski, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Kraków 2012, s. 83.

⁸ U. Myga-Piątek, *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*, (w:) A. Szponar, S. Horska-Schwarz (red.), *Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu*, Problemy Ekologii Krajobrazu, t. XVII, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2005,

s. 71–77; *Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących prawnych*, (w:) M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska (red.), *Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym*, Gdańsk–Warszawa 2007, s. 101–110; *Przemiany krajobrazów kulturowych w świetle idei zrównoważonego rozwoju*, Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development, 2010, vol. 5, nr 1, s. 95–108.

⁹ U. Myga-Piątek, *Kryteria...*, s. 106.

¹⁰ J. Bogdanowski, *Kulturowy krajobraz zabytkowy i problemy jego ochrony*, *Ochrona Zabytków*, nr 1, 1998, s. 4–13; K. Pawłowska, *Ochrona krajobrazu kulturowego*, (w:) *O zabytkach – opieka ochrona, konserwacja*, Towarzystwo Opieki na Zabytkami, Warszawa 2005, s.31–46.

¹¹ S. Kołodziejcki, *Uwagi o roli archeologii w badaniu dawnego krajobrazu kulturowego*, (w:) *Krajobrazy Księga Pamiątkowa w 70 Rocznice Urodzin Profesora Janusza Bogdanowskiego*, Kraków 2000, s. 119.

¹² K.F. Anschuetz, R.H. Wilshusen, C.L. Scheick, *An Archaeology of Landscapes: Perspectives and Directions*, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 9, No. 2, 2001, s. 157 – 211.

¹³ Z. Kobyliński, *Ochrona i zarządzanie dziedzictwem archeologicznym w Europie – wprowadzenie*, Warszawa 1998, s. 7.

¹⁴ Art.4 pkt 1 Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Dz.U. z1996 Nr 120, poz.564).

- ¹⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- ¹⁶ S. Czopek, *Wstęp do muzealnictwa i konserwatorstwa archeologicznego*, Rzeszów 200, s. 70.
- ¹⁷ Z. Rajewski, *Archeologia w służbie społecznej*, „WA”, t. 39, s. 540–545.
- ¹⁸ Karta Ateńska 1931, Karta Wenecka 1964, Karta Krakowska 2000 – w odniesieniu do dziedzictwa archeologicznego oparto się na Dokumencie Końcowym sporządzonym na Seminarium Naukowym pt. „Ochrona i Konserwacja Dziedzictwa Archeologicznego”, które odbyło się w Cagliari w dniach 7–9 kwietnia 2000 r. W myśl wspomnianego Dokumentu Karta Krakowska zaleca: „w ochronie publicznej prezentacji stanowisk archeologicznych powinno być promowane wykorzystanie współczesnych technik takich jak banki danych, systemy informatyczne i wirtualna prezentacja”.
- ¹⁹ Z. Kobylński, *Kryteria wartościowania dziedzictwa archeologicznego, Dziedzictwo Kulturowe Fundamentem Rozwoju Cywilizacji, Materiały Konferencyjne*, Kraków 2000, s. 498–508.
- ²⁰ 4 października w Quebec w Kanadzie ICOMOS przyjął Deklarację w sprawie zachowania *genius loci* (ducha miejsca), podkreślając wagę zarówno materialnych, jak i niematerialnych wartości miejsca.
- ²¹ Ch. Norberg-Schulz, *O zamieszkiwaniu*, Architektura, nr 421, Warszawa 1984.
- ²² B. Kwiatkowska-Kopka, *Rezerwat archeologiczno-architektoniczny – treść i forma*, (w:) Konferencja Polskich Muzeów Historycznych, Poznań – Gniezno 2011, s. 97.
- ²³ A. Kadłuczka, *Ochrona Zabytków Architektury i Urbanistyki, zarys doktryny i teorii*, Wyd. SKZ – PK, Kraków 2001, s. 114.
- ²⁴ B. Kwiatkowska-Kopka, op. cit., s. 101–102.
- ²⁵ A. Kadłuczka, op. cit., s. 115.
- ²⁶ S. Czopek, op. cit., s. 70.
- ²⁷ Z. Kobylński, *Archeologia jako służba dziedzictwu archeologicznemu*, *Ochrona Zabytków*, 2/98, s. 99.
- ²⁸ Op. cit., s. 99.
- ²⁹ Dwa rodzaje rezerwatów – ze względu na formy ochrony – zaproponował Jerzy Augustyniak. Autor wyróżnia rezerваты proste i złożone. W tych pierwszych „prace organizacyjne ograniczają się do zrekonstruowania zbadanych obiektów, ogrodzenia terenu, wytyczenia tras dla zwiedzających, postawienia tablicy informacyjnej” przywołuje przykład grobowców kujawskich w Wietrzychowicach pow. Koło. Do drugiego typu zalicza takie, w których „zachodzi konieczność ochrony odkrytych relikwów i właściwej ich ekspozycji za pomocą środków bardziej skomplikowanych”. J. Augustyniak, *Z zagadnień ekspozycji zabytków archeologicznych in situ. Problemy ekspozycji na Grodzisku*, *Ochrona Zabytków*, 26/4 (103), 1973, s. 270–283.
- ³⁰ Wydaje się, że nieporozumienie to jest konsekwencją stawiania znaku równości pomiędzy dwoma różnymi ekspozycjami plenerowymi – tzw. „open-air museum” i skansen (każdy skansen jest bowiem muzeum na wolnym powietrzu, ale nie każde muzeum na wolnym powietrzu jest skansenem). Dowodem na to jest ostatnia zbiorcza publikacja materiałów z konferencji w Krośnie pt. *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna*, Krosno 2012. Niewłaściwe stosowanie pojęcia skansen doprowadziło do określenia tym mianem najstarszego i najbardziej „klasycznego” rezerwatu archeologiczno-architektonicznego w Polsce, jakim jest wystawa „Wawel zaginiony”. W *Przewodniku archeologicznym po Polsce* czytamy: „Skansen archeologiczno-architektoniczny „Wawel Zaginiony” mieści się na terenie kompleksu zamku wawelskiego”, A. Malinowska-Sypek, R. Sypek, D. Sukniewicz, *Przewodnik archeologiczny po Polsce*, Warszawa 2010, s. 263.
- ³¹ Jednym z największych tego typu w kraju muzeów jest Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, które łączy w sobie elementy archeologiczno-etnograficzno-przyrodnicze, A. Kaszubkiewicz *Symbioza zespołu muzealnego z parkiem krajobrazowym na przykładzie Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, „Ochrona Zabytków”, 1998, nr 1 (200), s. 47–50.
- ³² B. Kwiatkowska – Kopka, *Rezerwat archeologiczno-architektoniczny treść i forma...*
- ³³ A. Kadłuczka, *Ortodoksyjna kreacja przestrzeni architektonicznej Podziemnego Muzeum Rynku Krakowskiego*, *Wiadomości Konserwatorskie*, 28/2010, s. 9–17.
- ³⁴ U. Myga-Piątek, *Przemiany krajobrazów kulturowych w świetle idei zrównoważonego rozwoju*, *Problemy Ekorozwoju*, 2010, vol. 5, no 1, s. 105.

Streszczenie

Autorka podejmuje próbę refleksji nad istotą Pomnika Historii jako instytucji nobilitującej obiekty zabytkowe. Na pierwszej liście pomników historii umieszczone zostały trzy rezerваты archeologiczne: Biskupin, Krzemionki Opatowskie i Lednica – wyspa. Ochrona i prezentacja zabytków archeologicznych łączy się ściśle z problematyką szeroko pojętej ochrony krajobrazu kulturowego, natomiast problem rezerwatów archeologicznych łączy w sobie zagadnienia z zakresu myśli konserwatorskiej i muzealnej w nowej formule muzeum społeczno-edukacyjnego, zaproponowano zatem wstępną klasyfikację stanowisk archeologicznych pod kątem prezentacji dziedzictwa archeologicznego w krajobrazie kulturowym.

Abstract

The author attempts a reflection on the essence of a Monument of History as an institution ennobling historic objects. The first list of monuments of history included three archaeological reserves: Biskupin, Krzemionki Opatowskie and Lednica – the island. Protection and presentation of archaeological monuments is closely connected with the issue of widely understood cultural landscape protection; but the question of archaeological reserves combines issues from the scope of conservation thought and museology in a new formula of a social and educational museum, therefore an initial classification of archaeological sites was proposed from the perspective of the presentation of archaeological heritage within cultural landscape.

II Kongres Konserwatorów Polskich, Warszawa 2015

Rezolucja

2nd Congress of Polish Conservators, Warsaw 2015

Resolution

My uczestnicy II KONGRESU KONSERWATORÓW POLSKICH kierujemy do władz państwowych i samorządowych, środowisk artystycznych, naukowych i technicznych, organizacji pozarządowych oraz wszystkich obywateli Rzeczypospolitej Polskiej **REZOLUCJĘ**. Jesteśmy świadomi nieuchronnych, dynamicznych zmian, jakie zachodzą we współczesnym świecie, w tym także w dziedzictwie [1], tak w sensie stanu zachowania i stałej transformacji zasobu, jak i jego interpretacji – nie tylko jako dobra kultury, ale także nośnika pamięci i tożsamości. Oznacza to zmianę statusu ontologicznego dziedzictwa, poprzez zrównoważenie jego wartości sensu stricto oraz potrzeb społeczeństwa. Zmiana ta wymaga zintensyfikowania działań na rzecz jego ochrony i konserwacji, rozumianej jako kreatywny proces stałej, racjonalnej, prorozwojowej integracji.

II KONGRES KONSERWATORÓW POLSKICH uznaje za uprawnione dążenia człowieka do postępu, odrzucając pogląd o nieuniknionym konflikcie tych dążeń z tradycyjnymi wartościami, dziedzictwem i przeszłością. Działania współcześnie podejmowane w konserwacji, sztuce, architekturze, budownictwie i innych obszarach aktywności człowieka muszą być zorientowane na indywidualny charakter i wartość dziedzictwa. Winne być one, o ile występuje taka potrzeba, dodawaniem nowych wartości do istniejącego kontekstu przestrzenno-kulturowego na zasadzie właściwych relacji z historycznym otoczeniem.

W warunkach polskich transformacja systemu polityczno-gospodarczego po 1989 roku – polegająca na demokratyzacji państwa, reformach samorządowych, decentralizacji, prywatyzacji i integracji europejskiej – wymaga dynamicznego zarządzania dziedzictwem, które będąc przedmiotem ochrony jest zarazem nową wartością – znaczeniem, służącą współczesnym celom, a także potencjałem i czynnikiem wspomagającym zrównoważony rozwój społeczny.

II KONGRES KONSERWATORÓW POLSKICH podtrzymuje stanowisko I Kongresu (2005), o potrzebie wprowadzenia państwowej, niezespólonej służby konserwatorskiej, co wymaga ponadto znaczącego zwiększenia nakładów finansowych. Konsekwentne dążenie do

We the participants of the 2nd CONGRESS OF POLISH CONSERVATORS direct this RESOLUTION at the governmental and self-governmental authorities, artistic, scholarly and technical circles, non-governmental organisations and at all the citizens of the Republic of Poland. We are aware of the inevitable, dynamic changes that take place in today's world, also in its heritage [1], both in the aspect of its preservation and constant transformation of its scope and its interpretation not only as a cultural good but also as a bearer of memory and identity. This means a change of the ontological status of heritage through the balancing of its value sensu stricto and of the needs of a society. This change requires the intensification of actions for the sake of its protection and conservation understood as a creative process of the steady, rational, pro-developmental integration.

2nd CONGRESS OF POLISH CONSERVATORS recognises the human tendency towards progress as a justified one, rejecting the view on an inevitable conflict of such tendencies with the traditional values, heritage and the past. Actions which are currently taken in conservation, art, architecture, structural engineering have to be oriented towards the individual character and value of heritage. They should be, if such a need arises, adding new values to the extant spatial-cum-cultural context on the basis of proper relations with the historic environment.

In Polish conditions transformation of the political and economic system after the year 1989 – relying on the democratisation of the State, self-governmental reforms, decentralisation, privatisation and European integration – requires dynamic management of heritage which being the subject of protection itself is at the same time also a new value / meaning serving contemporary goals and also is a potential, factor supporting sustainable social development.

2nd CONGRESS OF POLISH CONSERVATORS upholds the position of the 1st Congress (2005) regarding the need of introducing the state conservation service not subject to the regional governments [*niezespólona*], which moreover requires the considerable enlarging of

zrealizowania tego postulatu nie oznacza tendencji do utrwalenia raz przyjętego systemu. Kongres wskazuje na potrzebę jego stałego doskonalenia w oparciu o wiedzę praktyczną i teoretyczną środowiska konserwatorskiego w integracji ze światem nauki i sztuki, rozumiejąc dziedzictwo polskie, jako spójny element dziedzictwa światowego. II Kongres wspiera dyskusję nad doskonaleniem tego systemu, zmierzającą w kierunku zwiększenia samorządowych form zarządzania dziedzictwem i świadomości, społecznej za nie odpowiedzialności.

II KONGRES KONSERWATORÓW POLSKICH wspiera wprowadzenie kryteriów i zasad wartościowania zabytków, dla których zobiektywizowana, uniwersalna wartość byłaby ich podstawą. Należy przy tym pamiętać o zróżnicowaniu zasobu, które uniemożliwia formułowanie w pełni jednolitych zasad jego ochrony. II Kongres jednocześnie uznaje za konieczne objęcie ochroną szczególnie wartościowych elementów dziedzictwa powstałych w XX wieku.

Pomnik Historii będący obecnie formą ochrony winitien stać się kluczowym „projektem dziedzictwa” w obszarze promocji i nobilitacji, najważniejszych dla polskiej kultury obiektów i zespołów zabytkowych. Konieczne jest tu wprowadzenie jednoznacznych mechanizmów i procedur pomocy finansowej Państwa w należyтым utrzymaniu i użytkowaniu Pomników Historii. Dotyczy to również obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Równocześnie II Kongres podkreśla potrzebę zdefiniowana wartości nienaruszalnych w procedurach wpisu obiektu do rejestru zabytków w celu ochrony tych wartości w trakcie, często niezbędnych procesów przekształceń. Ma to służyć „przełamywaniu syndromu obłożonej twierdzy... jaką stała się ochrona zabytków w Polsce” [2].

II Kongres zwraca uwagę na potrzebę wzmocnienia roli zintegrowanej ochrony dziedzictwa oraz ochrony obszarowej w przyszłych, niezbędnych skoordynowanych inicjatywach ustawodawczych i przywrócenia planowania przestrzennego jako niezbędnego instrumentarium w polityce ochrony dziedzictwa.

II Kongres postuluje powołanie komisji kodyfikacyjnej prawa ochrony dziedzictwa przy Prezesie Rady Ministrów z udziałem przedstawicieli podmiotów merytorycznie zaangażowanych w ochronę dziedzictwa.

II Kongres uznaje za ważne wzmocnienie stałej obecności polskich przedstawicieli, ekspertów w międzynarodowych gremiach naukowych, instytucjonalnych, radach, oraz stowarzyszeniach działających w obszarze szeroko rozumianej ochrony dziedzictwa globalnego. W tym kontekście należy również rozumieć potrzebę wzmocnienia struktur wewnętrznych współpracy międzynarodowej, rozwijania polskich wpisów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz ochrony polskiego dziedzictwa poza granicami kraju.

II Kongres postuluje utworzenie funduszu ochrony dziedzictwa oraz wsparcie przez Państwo instytucji naukowych, badawczych i edukacyjnych, wskazując zarazem potrzebę rozwiązań systemowych dotyczących

financial means. Consequent striving to reach this postulate does not mean the tendency to the solidification of the system which was accepted once. The Congress points towards the need of its constant perfecting based on practical and theoretical knowledge of the conservation circles integrate with the world of science and art, understanding Polish heritage as a common element of the world heritage. 2nd Congress supports the discussion on the perfecting of the system, aiming at the enlarging of self-governmental forms of managing the heritage and conscious social responsibility for it.

2nd CONGRESS OF POLISH CONSERVATORS supports the introducing of the system of evaluation of monuments, whose basis would be the objectivised, universal value. One needs to remember about the differentiation of the resource of monuments which renders the completely uniform principles of its protection impossible. At the same time one considers necessary the protection of especially valuable elements of heritage hailing from the 20th century.

Monument of History which currently is a form of protection should become a key ‘heritage project’ in the area of promotion and ennoblement of historic structures and complexes which are the most important for the Polish culture. Introduction of clear, unequivocal criteria and mechanisms of financial aid of the State in proper upbringing and use of Monuments of History is necessary here. This pertains also to the monuments and sites inscribed on the UNESCO World Heritage List.

At the same time the 2nd Congress stresses the need of defining the untouchable values in the procedures of inscribing a structure into the register of monuments for the sake of their protection during processes of transformation which are often inevitable. This is to serve to ‘break away from the syndrome of the besieged fortress... which monument protection became in Poland’ [2].

2nd Congress directs the attention towards the need of strengthening of the role of integrated monument protection and area protection in the future, indispensable and coordinated legislative initiatives and reinstating of spatial planning as indispensable instruments of policy of heritage protection.

2nd Congress postulates the summoning of the codifying commission of the law on heritage protection at the office of the Prime Minister, with the participation of representatives of entities professionally actively involved in the heritage protection.

2nd Congress considers strengthening of the constant presence of Polish representatives, experts, in the international scholarly and institutional forums, councils and associations active in the area of the broadly understood protection of the global heritage as important. In this context the needs of strengthening of the internal structures of international cooperation, developing of Polish monuments and sites inscribed on the UNESCO World Heritage List and protection of Polish heritage outside the borders of Poland are to be understood.

2nd Congress postulates the creation of the fund for heritage protection. Moreover, 2nd Congress postulates

wspierania i kształcenia w zakresie tradycyjnych technik rzemieślniczych niezbędnych do skutecznej ochrony dziedzictwa. II KONGRES postuluje wyodrębnienie w budżecie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego środków na granty i dotacje celowe, mające za zadanie opracowywanie metodologii, technologii konserwatorskich, zwiększenie potencjału badawczego i bazy aparaturowej jak i działania mające na celu podniesienie jakości prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych, wykonywanych w i przy zabytkach.

II KONGRES KONSERWATORÓW POLSKICH zwraca się z apelem do wszystkich uczestników procesu ochrony dziedzictwa i konserwacji zabytków w Polsce o nowe otwarcie – zarówno w sferze merytorycznej, prawnej, w sferze zarządzania dziedzictwem jak i w sferze mentalnej.

Dziedzictwo dzisiaj musi być postrzegane jako niezbywalny czynnik zindywidualizowanych form polskiego rozwoju przy poszanowaniu jego uniwersalnej wartości. Konieczne jest również zagwarantowanie powszechnego dostępu do dziedzictwa nie tylko w sensie fizycznym, ale poprzez rozwijanie wiedzy i świadomości o jego znaczeniu dla zrównoważonego społeczno – gospodarczego rozwoju w oparciu o model społeczeństwa partycypacyjnego.

Warszawa, 8 października 2015 roku

- [1] Zgodnie z nowym rozumieniem dziedzictwa kultury i natury, zawierającym dziedzictwo materialne, niematerialne i cyfrowe.
- [2] Raport „O systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989” [2009 r.].

the State support for scientific, research and educational institutions oriented in their works at protection and conservation which are perceived as an interdisciplinary process, also pointing towards the need of systemic solutions re. support and education in the scope of traditional crafts and technique which are indispensable for the effective heritage protection. 2nd CONGRESS postulates the separation of special means within the budget of the Ministry of Culture and National Heritage dedicated to GRANTS and SUBSIDIES whose aim is to work on methodology, technologies of conservation, enlarging the research potential and equipment as well as actions aiming at raising the quality of conservation, restoration and building works, executed in historic monuments.

2nd CONGRESS OF POLISH CONSERVATORS appeals at all the participants of the process of protection of heritage and conservation of monuments in Poland, calling for a new opening – regarding the spheres of the matters as such, of legislation, heritage management and mentality. Heritage today must be regarded as an indispensable factor of the individualised forms of Polish development while respecting its universal value. Guaranteeing general access to heritage, not only in the physical sense, but also through the development of knowledge and awareness of its meaning for the sustainable socio-economic development, relying on the participatory model of society, is also necessary.

- [1] According to the new understanding heritage of culture and nature, encompassing tangible, intangible and digital heritage.
- [2] Report ‘On the system of protection of cultural heritage in Poland after the year 1989’ [2009].

II Kongres Konserwatorów Polskich „PRZESZŁOŚĆ DLA PRZYSZŁOŚCI”
6–10 października 2015, Warszawa–Kraków

2nd Congress of Polish Conservators “THE PAST FOR THE FUTURE”
6–10 October 2015, Warszawa–Kraków

Fotorelacja • Photo-report

fot. (photos): Jan Zych, Zbigniew Wikłacz

6 października 2015 – Sala Wielka Zamku Królewskiego w Warszawie, uroczyste otwarcie Kongresu, Sesja Plenarna Inicjująca

6 October 2015 – Great Hall of the Royal Castle in Warsaw, Congress opening ceremony, Opening Plenary Session

7 października 2015 – Łazienki Królewskie w Warszawie, Pałac na Wyspie, Podchorążówka, Centrum Targowo-Kongresowe MT Polska, Sesje Problemowe

7 October 2015 – Royal Baths in Warsaw, Palace on the Isle, Cadet School, Trade Fair and Congress Centre MT Poland, Problem Sessions

8 października 2015 – Akademia Sztuk Pięknych (Nowa Aula – Wybrzeże Kościuszkowskie), Sesja Plenarna Zamykająca, dyskusja, przyjęcie rezolucji, zakończenie Kongresu
8 October 2015 – Academy of Fine Arts (New Hall – Wybrzeże Kościuszkowskie), Closing Plenary Session, discussion, adopting a resolution, concluding the Congress

9 października 2015 – Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, kongresowy „okrągły stół” ekspertów pod patronatem Prezydenta Miasta Krakowa, otwarcie i prezentacja wystawy multimedialnej „Roberto Di Stefano 1926 – 2005: La Figura, L’Opera, il Pensiero” (Osobowość, Dzieło, Myśl), odsłonięcie popiersia Galileusza w budynku Muzeum Inżynierii Miejskiej, odsłonięcie popiersia Michała Anioła w Budynku Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, ul. Podchorążych 1, kolacja z Prezydentem Miasta Krakowa

9 October 2015 – International Cultural Centre in Krakow, Congress “round table” of experts under the patronage of the President of Krakow, opening and presentation of the multimedia exhibition “Roberto Di Stefano 1926 – 2005: La Figura, L’Opera, il Pensiero” (Character, Work, Thought), unveiling the bust of Galileo in the Museum of Municipal Engineering, unveiling the bust of Michelangelo in the Building of the Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, Podchorążych Str. 1, dinner with the President of Krakow

ŁAZIENKI KRÓLEWSKIE

PAŁAC NA WYSPIE W NOWYM BLASKU

Warto odwiedzić Pałac na Wyspie w Łazienkach Królewskich, który po renowacji wygląda dziś tak, jak mógł go widzieć Stanisław August. Wnętrza jednego z najcenniejszych polskich zabytków odzyskały XVIII-wieczną estetykę i stały się miejscem ekspozycji cennej Królewskiej Galerii Obrazów, która urzeczywistnia marzenia władcy o nowoczesnym muzeum publicznym, dostępnym dla zwiedzających. W Sali Balowej goście Łazienek Królewskich mogą podziwiać odkryte na ścianach groteski namalowane przez Jana Bogumiła Pierscha w 1793 r. Z kolei w Galerii Obrazów, Pokoju Parterowym, Sypialni Króla, Garderobie, Gabinecie i Przedpokoju zachwycają jedwabne obicia ścian, odtworzone we Francji według historycznych wzorów i technik. Dawny blask odzyskał też Pokój Kąpielowy, który po odkryciu historycznych sztukaterii i płaskorzeźb ma nową, ciepłą kolorystkę. W PrzedSIONKU można natomiast oglądać historyczne tynki odsłonięte zwieńczeniach portali wejściowych do Pokoju Bachusa i Jadalni. Badania dowiodły, że tynki te pochodzą z końca XVII wieku, z czasów pawilonu kąpielowego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego (skąd Łazienki Królewskie wzięły swoją nazwę). Nowy blask zyskało też otoczenie Pałacu na Wyspie. Rzeźby z otoczenia królewskiej rezydencji, m.in. posąg Bachantki, tańczący Satyr czy bóg Hermafrodyty odtrącający nimfę Salmakis, zostały odnowione tak, że dziś możemy je podziwiać w stanie, w jakim artyści przygotowywali je dla króla Stanisława Augusta.

Fot. M. Mosiński

Fot. W. Panów

www.archaios.pl

www.btmjurkiewicz.pl

www.brobud.pl
www.bialycement.pl

www.castellum.pl

www.trojanowscy.krasnik.pl

www.corneco.pl

www.dolinapalacow.pl

www.dyskret.com.pl

www.incedo3d.com

www.insektpol.pl

www.keim.com.pl

www.kingspaninsulation.pl

www.mik.edu.pl

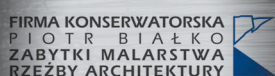
www.quick-mix.pl

www.restauro.pl

www.zamek-gniew.pl

www.fkpb.pl

CZŁONKOWIE WSPIERAJĄCY SKZ

www.bimpoint.pl